

AZ IFJÚ NIETZSCHE FILOZÓFIÁJA.¹

Tanúi voltunk egy élet első korszakának. Már ez úgy mutatkozik, mint valamely nagyszabású mű ouverture-je.

Előttünk áll a gyermek, az ifjú, a férfi, s bármennyire változott is lelki ábrázatuk, bennük ugyanarra az egyénre ismerünk. Mert közös uralkodó erő hajtja, irányítja, alakítja ezt a lelket; természetesen a kezdődés, erősödés, uralomrajutás kellő fejlődési fázisait megfutva s mind nagyobb energiával, mind szembeszökőbben jelentkezve.

Ez az alapsajátság, uralkodó erő — Raoul Richter helyesen mutat reá² — ellentállhatatlan hajlam az eszmék birodalma iránt, a gondolkodó és bölcselő ösztön. Heves vágy, nem, szenvedély az »én«, s a külső világ megismerésére, az emberi élet igazi értelmének fölfejtésére. Ezt a gyermeket nem hajtja a vágy, hogy játékban, tanulásban vetélkedjék társaival, hogy elsőnek ismertessék el; ezt az ifjút nem tüzeli a szerelem, a hódítás szomja; ennek a férfinak nem az az ambíciója, hogy gazdag, magasállású ember, boldog családapa, híres szaktudós, nagy államférfiú, vagy népvezér legyen. Csak az a vágy hajtja minden gondolatát, érzelmét, szavát, tettét, hogy az élet kaosába eszmei rendet, a magukban véve értelmetlen életjelenségekbe jelentést hozzon, önmaga, az egyén, a társadalom, az anyagi és szellemi élet értelmét, célját, feladatait megállapítsa, a lét kérdéseire feleletet találjon, vagy ha nem tud találni, egyre mélyebbre kövesse, kutassa e kérdések rejtett ereit és aknájárait.

¹ Részlet szerzőnek *Nietzsche romantikus korszaka* című könyvéből, a mely, mint a Társadalomtudományi Könyvtár I. folyamának utolsó kötete Politzer Zsigmond és Fia kiadásában legközelebb megjelen.

² *Fr. Nietzsche. Sein Leben und sein Werk.* Leipzig. Dürr. 1903. (66. 1.)

Külső élete eseményekben elég szegény — később még szegényebb lesz — de a gyér eseményeknek jelentőséget ad az, hogy apraja-nagyja behatással volt eszmevilágára és gondolatai fejlődésére. Más ember ezerszerte többet él át, de a külső események nyomtalanul leperegnek róla, átsiklanak lelkén. A Nietzsche-fajta ember azonban más médium. Nemcsak nagyon érzékeny és impresszionista természet volt, nemcsak passzív módon engedte lelkébe vésődni a külső benyomásokat, hanem hevesen reagált is rájuk. Lelke kohójában megizzasztotta, megmunkálta, a salakot — hol nincs salak? — iparkodott kivetni, s mint igaz ércet lényéhez forrasztani, a mi lényéhez illett.

Egyénisége kiformalása, remekbe formálása volt már igen korán eszménye, s az maradt mindvégig, bár ez eszmény terve többször változott. Egyénisége fejlesztése volt gyakorlati életbölcselete, esztétikája, morálja. Halljuk csak e szavait: »Jámbor emberek azt hiszik, hogy minden szenvedés és baleset, a mely őket éri, a legpontosabb szándékossággal rájuk van kiszámítva, hogy általuk ez vagy az a gondolat, ez a jó elhatározás, ez a megismerés ébresztessék föl lelkükben. Bennünk hiányzanak az ily hit előfeltételei. Ámde hatalmunkban van az, hogy minden eseményt, a kis és nagy baleseteket lényünk javítására s derekabbá tételére használjuk fel; hogy mintegy kiszívjuk őket. Az egyén sorsának szándékossága nem mese, ha ilykép fogjuk fel. *Nekünk* kell a sorsot *szándékosan* kihasználni; mert az események magukban véve üres héjak. Lényünk alkatától függ ez: az eseménynek reánk nézve az az értéke, a melyet *mi* adunk neki. Gondolat nélküli és erkölcstelen emberek mitsem tudnak a sors ilyen szándékosságáról. Rajtuk az események nem ragadnak. Mi azonban tanulni akarunk belőlük, s mentől jobban öregbedik és válik tökéletesebbé erkölcsi tudásunk, annál inkább fonódnak a minket ért események is erősen zárt körbe vagy inkább ez lesz a látszatuk.«¹

Így azután — korán elfogván őt az »önnevelés roppant igyekezete és kötelessége« — élete minden apró és nagyobb eseményéből kivonta a maga személyére való jelentőségük summáját. Ezért igazi méltatója csak az lehetne, számos homályos helyét csak az deríthetné föl, a ki a legaprólékosabban ismerné élete minden óráját, a ki végigkövethetné a külső behatások, a belső forrás, feldolgozás, s az újra kifelé, a

¹ Gersdorffhoz, 1867. febr.-ban. (Briefe. I. 68.)

művekbe vetítés egész bonyolult folyamatát. Mi azonban csak goromba munkát végezhattünk e folyamat vázolója körül. A gyermekkor, a tanulóévek, a professzúra, a Wagner-viszony, a háború, a német birodalom megalakulása, a betegség — mindeme külsőségek elbensősítését és a kohóban kiizzott érc új alakba öntését csak futólag vázolhattuk.

Az alaperő iránya azonban — úgy hisszük — így is nyilvánvaló. A külső eseményeket Nietzsche eszméi szolgálatába hajtja, bármily mostohák is. Erős akarattal, heves szenvedélyvel. Eszméi és problémái egyedüli mohó szenvedélyei, boldogsága, boldogtalansága.

Ezeknek szolgál minden más intenzívebb érzelme, affektusa. Tanúi vagyunk családi, s még erősebb baráti érzelmeinek, ám az elsők egészen eltörpülnek jelentőségükben, ha az igazságkeresés hevéhez mérjük, a baráti érzelmek pedig csak addig erősek, a míg az eszmékkal összeférnek, példa rá Wagner, vagy később Rohde, Lou Salome, az ideig-óráig tartó barátok egész sora.

Eszméiért, bölcseleti meggyőződéseieért, ezek vélt igazáért állandó izgalomban van. Majd mámorosan lelkesedik, majd kishitűen földhöz sújtva szenved, lelkiismereti furdalásokat érez értük és miattuk.¹ Szeret és gyűlöl; dicsőítő éneket zeng barátaiknak s mérges nyilat ajz ellenségeikre.

Nem idealista s nem theoretikus emberek ezt a lelki struktúrát, ezt a fanatizmust sehogysem fogják megérteni. A Nordau szavát fogják rá is alkalmazni: »Tobsüchtiger Toll - häusler.«²

Ezért könyvei is igazán »átélt« könyvek, s ezért hatnak oly erősen színes és meleg szubjektivizmusukkal még arra is, a ki objektív tartalmukat semmibe se veszi. S legérdekesebbek e részt első korszakának művei, a melyek az eszmék és érzelmek szinte kaotikus összevegyülését, összenövését mutatják. Ifjonti kedvvel látjuk együttes tavaszi csírázásukat a tudattalan buja talaján. »Les idées encore à l'état des sentiments.« (E. Faguet.)

Minden forrong benne — tanulmány, tapasztalás, élelmény — de a forrongásból már az eszme-anyag határozott

¹»Neki a tudományos és kulturproblémák lelkiismereti problémák.« Karl Joel: *Nietzsche und die Romantik*. Jena-Leipzig. Diederichs, 1905.

²Nordau Schopenhauerről.

körvonalai kezdenek kialakulni. Határkőnél vagyunk; tekintsünk vissza a megtett útra, foglaljuk össze röviden az ideák eddigi fejleményeit: e korának ismeretelméletét, esztétikáját, etikáját, szociológiáját.

* * *

Ismeretelmélete nem dicsekedhetik sem az eredetiség, sem a határozottság s világosság erényeivel. Mélyebb és összefüggőbb kifejtését e korbéli műveiben hiába keressük, ennél fogva egyes töredékeiből, melleleg elejtett megjegyzéseiből kell összeszerkeszteniünk. S e redakció veszélyei nyilvánvalók.¹

A mi ezekből hozzávetőleges biztossággal leszűrhető, az a következő. Az ifjú Nietzsche nagyban és egészben magáévá teszi Kant kritikai álláspontját. Azt a tanát, hogy a megismerés alapformái merőben ideálisak, azaz, hogy a szemlélet (érzéki-ség) formái: a tér és idő, s az értelem formái: a kategóriák (mennyiség, minőség, relációk stb.) magának az emberi észnek teremtményei; oly önmagából szükségszerűleg szőtt hálói, a melyek bogaiba minden jelenségről való megismerésünk beleszökken. Úgy az érzékiség, mint az értelem csak a dolgok felületének, a jelenségek világának megismerésére alkalmas, míg a »magánvaló«-t (Ding an sich), a dolgok igaz lényegét felfedni képtelen.²

Hitt e azonban Nietzsche egyáltalában ebben a »magánvaló«-ban, azaz túlmente a merő fenomenalizmuson? E részt álláspontja ingadozó. Esztétikai hitvallása közben többször engedményeket tesz Schopenhauer fölfogásának, hogy a dolgok lényege, a Ding an sich: az akarat, a melyet pl. a művészetek közül legtökéletesebb módon a zene fejez ki. Ámde a schopenhaueri filozófiáról írt s már idézett töredékében, a mely legalább kissé szakszerűbb, szemére hányja Schopenhauernek, hogy nem tud szabadulni a Kant-féle Ding an sich-től, a melynek ellentéte a jelenségek világával csak állítatik, de be nem bizonyítatik; hogy kísérlete, hogy az akaratot tegye Kant X-e helyébe, logikailag nincs eléggé bizonyítva stb. E kételyei egy másik nagy bölcselőhöz hozzák közelebb, ahhoz, a ki Kantra is oly hatást gyakorolt. Ez Hume.

¹ E rész kiválóan fontos a már elemzett I. kötetbeli műveken kívül: *lieber Wahrheit und Lüge im ausser-moralischen Sinne. (Werke X. k.)*

² L. *Geburt der Tragödie. (Werke I. 128. o.) Heber Wahrheit stb. (Werke X. 163. o.)*

Már nem is Kant kriticizmusára, hanem Hume gyökeres szkepszisére emlékeztet, a mikor képzeink és fogalmaink eredetét fejti ki és értéküket mérlegeli. Szerinte minden fogalom szubjektív műalkotás. A kívülről reánk ható idegizgalmak legprimitívebb fokon képeket váltanak ki; e képek az agyban, az emlékezetben mindinkább elvesztik individuális és érzéki vonásaikat. Mihamar elfeledjük azt az egyetlen, teljesen egyénített őséleményt, a melynek létüket köszönik. Az emlékezetben az esetek különbségei elhalványulnak. Megkezdődik a fogalomalkotás, a mely mindig az egyenlőtlen dolgoknak egyenlővé tétele által keletkezik.¹ S ezzel az anyaggal folytatódik az ész minden magasabbrendű működése.

Ugyancsak Hume-ra emlékeztet az az erős kételye, mondhatni, tagadása, hogy az objektumok szubjektumunkban helyesen és okszerűleg, szükségszerűleg fejeződnek ki. Az objektum és szubjektum két különálló szféra, a melyek közt nincs meg a kauzalitás viszonya. Hume-mal egészen rokon, a mikor a kauzalitást igen szűk térre szorítja, s csakúgy, mint az angol filozófus, a képzetkapcsolatok megszokásából eredő szubjektív hitre devalválja.

S amint nem fedik a fogalmak még a külső jelenségeket sem, nem fedik a szavak, a nyelvek sem. A szóalkotás, a nyelv terén ugyancsak az (előbbi jegyzetben említett) metaforizálás, elvonás és sematizálás folyik az egyéni és szemléletes rovására. *A nyelv is egy-egy nagy temetője a szemléleteknek, tele metafora-sírkövekkel?* Egy eszköze a külső realitástól való eltávolodásnak.

¹ „A mily biztos az, hogy egy levél sohasem teljesen egyenlő egy másik levéllel, ép oly biztos, hogy ez a fogalom „levél” az egyéni különbségek tetszés szerinti elejtése, a megkülönböztető jelek elfeledése által keletkezett s ez azt a képzetet ébreszti föl, mintha a természetben a leveleken kívül volna valami, a mi a levél volna, pl. egy ősalak, a mely szerint minden levél szöve, rajzolva, kicirkalmazva, színezve, fodorítva, festve volna, de ügyetlen kezektől, úgy hogy egy példány sem sikerült szabatosan s az ősfurma hú másának. Valakit „becsületesnek” hívunk, miért cselekedett ma oly becsületesen, kérdezzük. Feleletünk rendszeren így hangzik: becsületessége miatt. Becsületesség! Hisz ez megint: a levél oka a leveleknek. Hisz semmit sem tudunk egy oly lényeges kvalitásról, a melyet a becsületességnek hívnának, de igenis tudunk számos, egyénített, ennélfogva egyenlőtlen cselekedetről, a melyeket az egyenlőtlenség elhagyásával egyenlősítünk, s most becsületes cselekedetekként jelölünk meg; végül kialakítunk belőlük egy „qualitas occulta”-t e névvel „becsületesség”. (*Ueber Wahrheit* stb. Werke X. 167. o.)

² Bővebb kifejtése az *Ueber Wahrheit* stb. értekezésben.

Íme, minden ismeretünk, egész tudásunk felszínes, bizonytalan, s korántsem egyetemes érvényű, hanem minden ízében relatív s antropomorf. A hová csak mélyebbre nézünk, mindenütt illúziókra bukkanunk. De mi mégis igazságoknak érezzük őket. Miért, mert az illúziók, metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok, a poetikailag és retorikailag fokozott, átvitt, felékesített emberi viszonylatok összege évezredek gyakorlat által megállapodik, majdnem kánoni kötelező erőt nyer, s általánosan az igazság benyomását teszi. *«Az igazságok oly illúziók, a melyekről elfelejtik, hogy illúziók.»**

Ennélfogva mi az értéke az ész működésének? Az igazság megismerése tekintetében bizony semmi. Az ész igazságtartalma = 0. De az észet még másképp is lehet értékelni; nemcsak az igazság fogalmához viszonyítva.

Értékelné lehet úgyszólván működésének *biológiai hatásai* szempontjából. Az intellektus az egyén létfontosságának eszköze. Az a sajátosága, hogy az egyént azzal a páthosszal és illúzióval tölti el, hogy ő a világ centruma. Csupa ámitó, csalóka, s az egyénnek hízogó képzeteket és fogalmakat szó, de ezek szükséges erőkké fejlődnek, hogy az ember, ez »a legszerencsétlenebb, legkényesebb s legmulandóbb lény«, a létért való küzdelemben egyáltalában megállhasson. »Az intellektus, mint az egyén fontartásának eszköze, főerőit az alakoskodásban fejti ki; mert ez az eszköz teszi lehetővé, hogy a gyengébb, kevésbbő robusztus egyének magukat fontartsák; őök, a kiktől meg van tagadva a létért való harcot szarvakkal vagy a ragadozó-állat éles fogzatával megvívni.«

Azaz az ész, bármennyire áltatja is az embert azzal, hogy valami más, magasabb, — nem emelkedik az ösztönök föle. Csakis az életösztönök kifolyása és eszköze.

Ez ösztönök az agynak és idegrendszernek nemcsak észbeli és értelmi működését váltják ki, azaz nemcsak a tudás és rendszerezése: a tudomány alapját szolgáltatják, hanem ehhez hasonló, de ennél mélyebbre és magasabbra ható alkotásait is. Ezek: a művészet, a vallás, a filozófia alkotásai. Ezek talán az igazságra vezetnek? Nietzsche a panilluzionizmus álláspontjára helyezkedve, kétségbevonja. S ebben eltér mesterétől, Schopenhauertől, a ki tudvalevőleg felmenő hierarchiát állapított meg, tudomány, művészet, vallás és filozófia közt a tekintetben, hogy mily fokon vezetnek az igazságra. Schopenhauer szerint a tudomány áll a rangsorozat legalsó fokán; mindig

csak a jelenségekkel foglalkozik és sohasem emeli föl a fátyolt a valóságról. A művészet már látja és mutatja a magánvaló valamely objektivációját a (platói értelemben vett) ideákban. Legtökéletesebb e részt a zene, mert ez a jelenségvilágra csak az időbeliség korlátjával emlékeztet. Még közelebb jut a valósághoz a vallás, a mely azt allegóriákban fejezi ki, míg a legmagasabbrendű a filozófia, mert ez már allegóriáktól mentesen fölfedi a valóságot, s a világ metafizikai és erkölcsi jelentését is adja, azaz fölvilágosítást nyújt az iránt is, hogyan kell az embernek a világ lényéhez állást foglalnia.

Nietzsche ugyan hozzájárul ehhez annyiban, hogy a művészetet, vallást, filozófiát ő is magasabbrendűnek veszi, mint a tudományt, azonban korántsem azért, mintha közelebb hoznának az igazsághoz — a melyről való kicsiny véleményét fentebb láttuk — hanem, mert *nagyobb az életre, s a magasabb életműködésre*, a kultúrára gyakorolt hatalmuk, mint a tudománynak. Megannyian az életet lehetővé tevő, az életet magasabbra fokozó illúziók. Világkorrektívumok. Nem arra felelnek, milyen a világ, hanem, milyennek kell mutatkoznia, hogy az élésre érdemes legyen.¹

Ennélfogva jelentőségüknek súlypontja nem az ismeretelmélet, hanem a kedélyi és érzelmi, az etikai és esztétikai élet szférájában keresendő. Az a fontos, mily vigaszt, mily életerőt, kultureszközöket ad a metafizika, a művészet, a vallás, a filozófia, nem pedig az, hogy mi igazságot.² Mert az igazság az életre és kultúrára nem csak, hogy nem föltétlenül szük-

¹ Werke IX. 25. és köv.

² Egy, 1868-ban Deussennek írt levelében megismerő képességünk határaitól szólván, e jellemző kijelentést teszi: „A ki az idevágó, kivált fiziológiai vizsgálódásokat Kant óta szemügyre veszi, annak semmi kétsége sem lehet, hogy ezek a határok oly biztosan és csalhatatlanul ki vannak kutatva, hogy a theologusokon s a filozófia néhány tanárán s a vulgus-on kívül senki sem képzelődik már e téren. A metafizika birodalma, tehát az „abszolút” igazság provinciája, múlhatatlanul egy sorba soroztatott a költészettel és vallással. A ki valamit tudni akar, ma megelégszik a tudás öntudatos viszonylagosságával, — mint pl. minden neves természettudós. *A metafizika tehát némely embernél a kedélyi szükségletek területére tartozik, s lényegében épülés; másrészt pedig művészet, t. i. fogalomköltészet; de ragaszkodni kell ahhoz, hogy a metafizikának sem mint vallásnak, sem mint művészetnek nincs köze az ú. n. magánvaló igazhoz vagy létezőhöz.*” (Brieft I. 100—101. o.) Richter figyelmeztet arra, hogy ez az álláspont a materializmus kiváló történetírójának, Lange-nek hatására vezetendő vissza.

séges, hanem sokszor fölösleges, sőt legtöbbször egyenesen életellenes, gyilkos hatalom.¹ Ez az álláspont magyarázza, hogyan maradhatott oly soká Schopenhauer híve, holott alaptanait korán elvetette. Ő nyújt legtöbb épülést kedélyének, ő izmosítja legjobban és neveli magasabbra esztétikai és erkölcsi érzékét. Ezt többször nyíltan ki is fejezi, nemcsak korábbi leveleiben,² hanem a *Schopenhauer als Erzieher* című korszerűtlen elmélkedésének egész tenorjával is.

Ennek megállapítása át rezet *etikai* fölfogására. Korán szakít minden földöntúli hittel, pozitív vallással, tehát nem törődik a belőlük levezetett autoritatív erkölcsi szabályokkal sem. Egyedül a földi lét alapjára áll. De itt megint nem a földi hatalmak, állami, társadalmi szervezeteknek stb. tekintélyi, hatósági parancsszavát tekinti irányadónak, mert — láttuk és még látni fogjuk — minden alkalommal kifejezést ad az irántuk táplált kicsinylésnek, hanem pusztán a természetet s vele viszonyban az egyéni életet fogadja el erkölcstana normáinak forrásául. Etikai felfogásában is az alapérték és általános értékmérő az élet, életerő, életakarát. Ennélfogva, bár rendszeres morálkódexnek nyoma sincs nála, abból a szempontból néz minden cselekedetet, körülményt, berendezést, mennyiben szolgál az életnek, mennyiben fokozza az életerőt és az életakaratot.³

Schopenhauer igen mély hatással volt rá abban, hogy megnyitotta fogékony szemét a létnek. Ez a lét — teljesen aláírja Schopenhauer véleményét — csakugyan telve van

¹ V. ö. nézeteit a túlzott hisztorizmusról, a mely az egészséges ösztönöknek árt, s megbénítja a jelen és jövő érdekében való aktivitást, (2. korszerűtlen elmélkedésében.) — Sokat ír az önelemzés ellen. Már 1868-ban: „Az önmegfigyelés békóba veri az energiát; szétbomlaszt és szétmorzsol. Az ösztön a legjobb. Tetteinknek tudattalanul kell történniök.” (Elisabeth Foerster—Nietzsche: *Das Leben Fr. Nietzsche's* I. 369. o.) — Igen érdekes nézete a darvinizmusról (Werke I. 367.): „oly tanok-, a melyeket *igazaknak*, de halálosaknak tartok.” — Művei X. kötetének 210. lapján arról szólván, hogy a fejlődéstan következtében megdől az a hitünk, hogy erkölcsi, művészeti s vallásos tiszteletünk tárgyai örök érvényűek, megjegyzi: „*rettenetes* következményei a darvinizmusnak, a melyet különben *igaznak* tartok.” — Joel kimutatta, hogy a romantikusok az igazságról *ugyanígy* gondolkodtak. Novalis szerint pl.: „Minden kétely, az igazság minden szükséglete egyenlő a véggel, a feloszlással*.”

² Briefe. I. 49. és 61. o.

³ „Auf die reine Gier zum Dasein gründet sich die Ethik.” (Werke IX. k. 47. o.)

kínnal és szenvedéssel. A természet sötét, vak, abszurd és brutális, könyörtelen, igazságtalan, örökké forrongó, üző-hajtó *akarat*, önmagát örökösén szomjúhozó *hatalom*; a beléje helyezett ember pedig maga is része, részese s cselekvő, és szenvedő alanya a természet és önmaga: az egyetemes és egyénített *akarat* tökéletlenségeinek, igazságtalanságának.¹

Ez tény. De mi következik ebből? Schopenhauer szerint: a passzivitás, rezignáció, az *akarat* fokunkinti előlése, a teljes semmi. Ennek eszköze a művészet, a mely az *akarat*tól megszabadulva, merő *akarat*talan szemlélet; ezt prédikálja, tanítja a vallás és filozófia; ezt gyakorolja tetteleg a szent. Az *akarat* megtagadása »oly cél melyet óhajthat a kegyes«. Nietzsche — hisz kifejtettük már — ugyanabból a pesszimiztikus előzményből, a tragikus megismerésből más következtetéseket von le. Szerinte a merő passzivitás s az *akarat* mortifikációja, a nirvana, a »nem-lét«-re törekvés, a metafizikai öslény öngyilkossága: gyakorlatilag lehetetlen. A világ lényege az *akarat*, de az *akarat* lényege viszont a szüntelen *akará*s, s hiába *akarunk* abban az irányban, hogy ne *akarjunk* semmit.² Az *akarat*, a schopenhaueri értelemben is, *erő*, s az *erő*nek az a természete, hogy működni kell, hogy működésre hajt. *Abszurd dolog a villámtól követelni, hogy ne villámo*ljék.

Hogy ennek az *erő*nek, az *akarat*nak a kifejtése léptenyomon akadályokba ütközik, hogy sohasem ad tartós kielégítést, mert ha célját érte, éhes mohósággal keres új célt, hogy ennek következtében folytonos szenvedésekkel gyötri az embert: Schopenhauer e tételét Nietzsche már csak félig teszi magáévá. Hátha ez az erőfejtés, ez az akadályleküzdés, ez a folyton új célra törés, szóval ez a harc és háború — mindegy akár győzelem, akár elbukás a bére — maga is felemelő *gyönyör*, mert az élet teljességének, erejének, egészségének tüzet lobogtatja *testünk-lelkünk minden ízében*? Nietzsche erre feltétlen igent mond. Öntudatát megnyugtatja az a metafizikai vigasz, hogy az élet a dolgok fenekén, a jelenségek minden változása s az egyén megsemmisülése ellenére is elpusztíthatatlanul hatalmas és örömmel teljest.³

Feleletére nem keres messziről indokokat, nem alapítja azt objektív tudományos levezetésre; nézetének forrása csak a

¹ „Élni és igazságtalannak lenni egy dolog*.” (A 2. „korszerűtlen”-ben.)

² Werke IX. 47. „A nem-lét nem lehet a cél.”

³ L. a *Geburt der Tragödie* elemzését.

maga érzése, temperamentuma. Ez a temperamentum pedig minden akadályon, csalódáson, szenvedésen túltéve magát folyton hevesen akar. Akarja az életet és harcát.

De milyen életet? Ezen fordul meg az élet akaratának *etikai* értéke. Bizonyára nem a tiszta animális életet, szibarita jólétet. Nietzsche e részt legtöbbször hallatlan igénytelenséget mutat, majdnem aszkétaságig szigora életet él. Életideálját merő haedonizmusnál sokkal magasabbra tűzi. Fokozottabb, emberibb kultúrélet az akarata célja. S azért fordul a művészet és a filozófia felé, mert ezektől finomabb, átszellemültebb, nemesebb s ezzel elviselhetőbb létfeltételek megteremtését, magasabb létformák elérését reméli.¹ Kultuszokban, a fegyvereivel való harcban az életakarat nem hogy megtagadná magát s önmaga ellen fordulna — mint Schopenhauer gondolta — hanem fokozásának s legteljesebb igenlésének diadalát üli. Nietzsche végkövetkeztetését talán így lehetne formulálni: a művészet és filozófia arra valók, hogy előkészítsenek egy oly szebb és jobb létet — vagy legalább hitet ébresztszenek iránta, a melyre egyáltalában nem lehet »nem«-et mondani.

De lehet-e remény egy ilyen jobb létre? Ez attól függ, vajjon az élet egészében megmásíthatatlan-e, avagy vannak megmásítható dolgai? Nietzsche azt hiszi, hogy nem mindenben örök törvény szerintiek, s ezért axiómája: »a legkíméletlenebb bátorsággal neki fogni annak, hogy a világ megváltoztathatónak fölismert oldalát megjavítsuk«.

Etikai föelve ennél fogva: a magasabb kultúréletért folytatandó heroikus harc.

Morálja szerint erények azok a tulajdonságok, a melyek a harcost, a hőst, az erőt jellemzik; bűnök és hibák azok, a melyek a legyőzöttek, a lemondók, gyengék sajátságai. Az első kategóriába tartoznak: az élet tragikus megismeréséből fakadó rettenthetetlen és halálmegvető bátorság és cselekvés, az egység gondolat akarat és tett közt, tehát az igazság (Wahrhaftigkeit); egyszerűség, önfegyelem, keménység önmaga és mások ellen, sőt bevallott igazságtalanság és kíméletlenség az erősebb jogán. Az utóbbiba: a gyávaság, a magát megadás, passzivitás, színváltoztatás, meghunyászkodás, puha részvét és szánalom, hazug szemérem, az élet valóságának optimista illúziófátyolba burkolása stb.

¹ V. ö. Werke I. 202. s 523. o.

A ki azt hiszi, hogy ezzel jóval későbbi nézeteket anticipáltunk, vegye szemügyre azokat a többé-kevésbé nyílt támadásokat a melyeket Nietzsche már e korban a narkotizáló kereszténység, vagy a részvétmorál ellen intéz.¹

Vagy nem látjuk e nyilván későbbi nézeteinek első gyökérszálaait az ilyenfajta kijelentésekben: »Álmodom oly emberek szövetségéről, a kik feltétlenek, nem ismernek kíméletet és a kik azt óhajtják, hogy »megsemmisítő«-nek neveztesse: mindenre ráteszik kritikájuk mérővesszejét, s az igazságnak áldozzák magukat. A rossz és hamis kerüljön napfényre! Nem akarunk időelőtt építeni; nem tudjuk, fogunké valaha építhetni s hogy nem a legjobb e: nem építeni. Vannak lusta pesszimizták, rezignálók — nem akarunk hozzájuk tartozni.«²

Ismeretelmélete és etikája közös alapsajátságaként találtuk a fiziológiai nézőpontot. Ez jellemzi leginkább az előzmények alapján már legismertebb, s ennél fogva itt csak röviden összegezett, *esztétikai* elméletét is, a mennyiben a schopenhaueri és wagneri műkifejezések burkából kihámozható. Kimutatták, hogy alaptétele teljesen egyezik a német romantikusokéval.³ »Szép az, a mi az élet végtelen teljességének érzetét ébreszti.« Ezt Schlegel Frigyes mondja, de ép oly joggal alája lehetne írni a Nietzsche nevét is.

S mi az, a minek látása, hallása az élet végtelen teljességének érzetét ébreszti? Mindenesetre az erős, hatalmas; az intenzív, a nagyszabású. A művészet legméltóbb tárgya és eszköze szerinte mindaz, a miben az emberi ösztönök és szenvedélyek a legmagasabb fokon és legteljesebben jelentkeznek.

¹ V. ö. a 2. és 3. *Unzeitgemässe-t* Werke I. 348 s köv.; 396 s köv.; X. k. *Wir Philologen*. 235. 316-318, 325-327, 370—371; a IX. k. 47, 99-100, s különösen 182. o. Itt így ír: „Most (t. i. a vallásos korszakot fölváltó művészeti korszakban) tanácsos a vallásos élet maradványait eltávolítani, mert bágyadtak és terméketlenek, s a sajátképi célra való odaadást meggyöngítik. *Halál a gyöngére!* Eppen mert a legmagasabb energikus idealizmust akarjuk, nem használhatjuk a bágyadt vallási velleitásokat. Ezek akadályozzák most, hogy egy ember egész és kész legyen, s hogy képzése és művészeti célja tisztán kitűnjék. Valamíg a legmagasabb világnézetet bitorolja még a vallási szféra, az egyesnek legnagyobb erőfeszítése és céljai értékükön alól maradnak... A ki az embereket komolyakká akarja tenni, annak semmi dolga már az elhalványult vallásokkal. Órízze meg a szigorúságot, a kötelesség erkölcsi keménységét, másrészt hajlamát, az élet jelenségeit komolyan venni. Rezignáljon mindenre, csak eszményei megvalósítására ne!”

² Werke. X. 376.

³ L. különösen Joel idézett művét.

Ezért szép a dithyrambikus és tragikus világ, a görög világ bizonyos — szerinte — hamisíthatlan korszakaiban. »Az egyedüli forma, melyben élni lehet: a borzasztó a szép maszkiában.« Ezért szép a Beethoven és Wagner világa, ezért szép mindenek fölött a hős, a genie (művész, filozófus és szent).¹

Az ily tárgyak és eszközök által fölébresztett igen erős művészi hatás, az álmom, illúzió, extázis mintegy fokozza az életet, megérteti velünk magasabb igazságát, s jobban megérteti velünk eseményeinek kapcsolatát. De ezenfelül még sokkal életbevágóbb szerepe van a művészetnek. Nietzsche szinte vallásos szerepet ad neki, miként Wagner is.

A lét borzalmaival szemben, hogy egyáltalában élhessünk, szükségünk van egy illúzió-világra, egy művészi középvilágra. »A művészet is a létnek továbbélésre csábító kiegészítésévé, az akarat megtisztító tükrévé lesz.« »Hogy az íjj húrja meg ne pattanjon, azért van a művészet.« Sőt a világ esztétikai szemlélete az egyedüli, a mely a világot örökké igazolja.² Még tovább megy. Nem habozik kimondani, hogy »az egész világ csak a művészetért van, létünk folytonos művészeti aktus. A műemkek és az ember, mindkettő csak ismétlése az ösfolyamatnak, a melyből a világ keletkezett.« Ismétlése az örök teremtségeknek, örök célunknak és üdvösségünknek.³

Íme metafizikájának, etikájának s esztétikájának egysége. A mi a dolgoknak értelmet, etikai és esztétikai értéket ad, az mindig egy: az életre, az életerőre, az életakaratra gyakorolt hatás, erő.

Ez szabja meg embrionális *szociológiáját* is. Az emberi együttélés formái, az állam és társadalom célja az élet lehető teljessége és szépsége. Minthogy pedig fiziológiai etikája és esztétikája szerint az élet legintenzívebben, legértékesebben s legszebben a genieben, s alkotásaiban, mint legfőbb élettípusokban jelentkezik, világos, hogy oly állami és társadalmi struktúra lesz az eszménye, a melynek uralkodó központjában van a genie, a mely neki és műveinek a legkedvezőbb létföltételeket biztosítja.

¹ Richter (i. m. 143.) találóan figyelmeztet arra, hogy Nietzschét ezen intenzitási esztétikai elmélete arra az ellentmondásra ragadja, hogy a szentet, a vallásos típust is szépnek nevezi, ámbar másutt kultúrellenesnek bélyegezte.

² L. a *Geburt der Tragödie* elemzést. „Nur alsr aesthetischen Phaenomen ist das Dasein, ist die Welt ewig gerechtfertigt.”

³ „Nem a megismerésben, az alkotásban van üdvösségünk. A legmagasabb látszatban, a legnemesebb pezsdülésben rejlik nagyságunk”. Werke X. 215.

Szociológiai eszményét, de egész fölfogását is a görög állam sajátos fölfogásából s a Plato állameszményéből származtatja.¹ A görög államról való fölfogása eltér a közkeletűtől. Ez utóbbi szerint a »polis« teljesen abszorbeálta az egyént; öncél volt, a mely minden polgár áldozatát, esetleg föláldozását is követelte. Nietzsche ellenben a görög államot és általában az államot nemcsak, hogy nem tekinti központnak, öncélnak, hanem egyenesen egyesek eszközévé degradálja, a melynek a nagy egyének, a géniek nemcsak, hogy nincsenek alárendelve, hanem ellenkezőleg szuverén módon fölötte állanak. Nietzsche úgy az államot, mint társadalmat, a családot, s az emberi közületek alapsejtjeit az átlagos és alsórendű individuumokat egy központ és cél köré, azaz *alá* sorakoztatja. Ez az uralkodó központ: egy-egy nagy egyén, a heros, a genius. A mint a természetnek is tulajdonképeni célja és értelme csakis az ő teremtése: az állami és társadalmi tágabb- és szűkebbkörű szervezetek s a nagy tömegek célja és értelme is csak az ő megvédése és szolgálata; ők maguk csak az ő előkészítői, védő és segédmechanizmusai.²

E szervezetek között legnagyobb hatalmú: az állam. Az állam leigázza az egyeseket, de nem a maga urasága, hanem a génieké érdekében. Az állam a nyílt erőszak, s a jog formájába burkolt erőszak³ vaskorlátaival a tömegeket annak a társadalmi folyamatnak medrébe szorítja, a mely az osztályok tagolódására, piramisszerű fölépítődésére, s a geniusban kicsúcsosodására vezet. Kényszeríti az egoista egyeseket a genius előkészítésére, az érdekében hozandó áldozatokra, az ő szolgálatára. Az államhatalom tehát az egyesek egy végtelen kisebbsége érdekében rabigába hajtja az emberek óriás többségét. Az állami és társadalmi rabszolgaság kegyetlen, de szükség-szerű dolog a nagy egyesek létezésére és céljuk, művük: a műremek s összfoglatatjuk: a kultúra fejlesztésére. Hogy a művészeti fejlődésnek széles, mély és termékeny talaja lehessen, szükséges, hogy a roppant többség egy elenyésző kisebbség szolgálatában egyéni szükségletein *túl*, rabszolgaszerűen alávétve

¹ Platóban csak azt kárhoztatja s Sokrates káros befolyásának tudja be, hogy a művészeket száműzte, holott szerinte a géniek három megnyilvánulása: a művész, a szent s a filozóflus.

² Werke I. 442. s köv.; IX. 98. s köv.

³ „Az erőszak adja az első jogot, s nincs jog, a mely alapján véve ne lenne uzurpáció, erőszak.” IX. 98.

legyen az életszükségnek. Az a cél, hogy az ő rovásukra, az ő többletmunkájuk által távolíttassék el s mentessék föl az a kiváltságos osztály a létért való küzdelemtől, hogy a magasabb szükségletek új világát teremthesse meg, s elégíthesse ki.¹ Ez az új világ a művészet világa, a melyre a természet örökké üz, hogy önmagát műremekekben megtestesítse.

Nietzsche persze észrevette, hogy ez a koncepciója még az ő egyoldalú esztétikai nézésével is csak kivételes korokra és népekre talál: a hellén és némikép a renaissance-világra. A jelenkorban más irányzatok uralkodnak államban és társadalomban, a melyek nemhogy centripetálisok volnának a genie irányában, hanem ellenkezőleg egyenesen genie és művészet-ellenesek.

A modern állam önző, nemzetközi pénzarisztokrácia kezébe került, a mely azt, valamint a társadalmi osztályokat csak gazdagító gépezetének tekinti. Ennélfogva arra törekszik, hogy ez a gépezet lehetőleg ment maradjon minden zavartól, különösen a háborúktól. Minthogy pedig a háborúk a politikai különállásra, különválásra hajtó ösztönök szülőttei, a tőke urai e politikai ösztönök gyöngítésére törekszenek lehetőleg nagy, egymással szemben jól egyensúlyozott állami testek, birodalmak alakulásának előmozdítása által. Ugyancsak, hogy a háború és béke s általában a politika felett ne a hatalom egyes birtokosai dönthessenek, a nép, a tömeg alacsony ösztöneire, egoizmusára appellálva, a monarchisztikus ösztönöket gyöngítik a liberalizmus, általános szavazati jog s egyéb »modern« idea által.

Ekképpen mindjobban számottevő tényezővé válik az *ötödik rend, a szolgák rendje*, s e rend durva hangja és önző, az életszükséghez tapadó, tehát alantjáró érzülete még inkább korrumpálja a társadalmat és államot. Ezek mindjobban megtagadják a nagy egyénektől az áldozatot — önfeláldozásról nem is beszélve — sőt irigyen tönkretételére törekszenek, mert a hamis jelszó: »a minden ember, vagy legalább a legtöbb ember boldogsága«. A számot, a tömeget, a kvantitást nézik — pedig ez mindig értéktelen — és sohasem az egyént, az egyedül értékes kvalitást.

S ez az egyrészt a csupasz továbbélésért, másrészt a

¹ A *Geburt der Tragoedie* érdekes előmunkálataiból. Werke IX. 98. s köv. Egészen más előzményekből Tolsztoj is ily eredményre jut *Mi a művészet?* című művében.

mentői nagyobb zsákmányért kemény, lealázó munkára¹ és harcra, tehát általános kapzsiságra alapított pénzgazdasági-társadalmi struktúra az igazi, anyagi gondoktól mentes és független művészetet és a kultúrát lehetetlenné teszi.

* * *

Ebbe a — szerinte — szörnyen prózai, kufár és lelketlenül frivol korba teljesen ellentétes, ideális-romantikus hajlamaival, szenvedélyességével, mindig ünnepélyes, rendkívüli komolyságával beléhelyeztetve, csak természetes, hogy Nietzsche korszerűtlennek érezte magát, s harcra kelt kora ellen. Hajlamainak, szenvedélyének fölládozta puha nyugalmát, a melyet eleinte külső körülmények kedvezése biztosított neki, egészségét, a melyet ádáz kór kezdett ki, barátait, a kikhez gyöngéd, résztvevő lélek fűzte. Elvált tőlük, mert náluknál is nagyobb barátja volt a maga vélt igazságának. Elpártolt mestereitől is, de mi, a kik fejlődését legalább nagyjából nyomon követtük, ezt nem bélyegezhettük szeszélyes és háborodott, könnyelmű és hirtelen hűtlenségnek, hanem természetes, lassú, fokonzintú és kínos emancipációnak ismertük meg.

»Minden nemes ifjú szomjúhozza a vezetést« mondja valóságos emerson-i tónusban, de alább folytatja: »tanítóid nem lehetnek számodra egyebek, mint fölszabadítóid.«²

¹ A szolgák rendje határozza meg a közfelfogást, s ezért, hogy lealázó helyzetének szégyenét elrejtse a „munka méltósága”-ról stb. szónokol holott első sorban azt kellene nézni, milyen életet szolgál ez a munka. A görögöket sokkal jobban eltöltötte az ember méltósága, a mikor egész naiv módon kifejezést adtak annak, hogy a munka szégyen, s a rabszolgák tömegének a dolga, a mely az uralkodó kisebbségnek lehetővé teszi a magasabb kultúréletet. (Werke IX. 95. s köv).

² „Távolról sem hiszem, hogy jól megértettem Schopenhauert, de Schopenhauer révén egy kicsit jobban megismertem *önmagam*at.” (Werke X. 285.) „Egy pszichológus hozzátehetné, hogy a mit én ifjú éveimben a wagneri muzsikánál hallottam, annak általában semmi köze Wagnerhez; hogy: ha a dionysosi zenét leírtam, azt írtam le, a mit én hallottam, — hogy nekem ösztönszerűleg az új szellemre kellett lefordítanom és átalakítanom, a melyet magamban hordoztam. Ennek bizonyítéka, — oly erős, *a minő csak egy bizonyíték lehet*, iratom: „Richard Wagner Bayreuthben”; — minden lélektanilag *döntő* helyen csak rólam van szó, — tekintet nélkül mindenüvé oda lehet az én nevem, vagy a „Zarathustra” szót tenni, a hol a szövegben »Wagner« áll. A *dithyrambusi* művész egész képe a Zarathusra *praeexistens* költőjének a képe, mélységesen odarajzolva, ε a nélkül, hogy a wagneri realitást csak egy percre is érintené. Magának Wagnernek is volt erről fogalma; már nem ismert önmagára írásomban. Épúgy „Bayreuth” eszméje

Inas- és legényévei leteltek. Eszméi és érzelmei heves vajúdásában sóvárogta önmagát, önállóságát. *Ich lechze nach mir!* — írja Baumgartner Máriának.¹

Vajjon csakugyan mesterré avatódik-e ezután? Avagy még vándorévek esnek közbe.

* * *

Közbeesnek. Közbe kell esniök. E korbeli egész életfelfogásán minden genialitás mellett is rajta van a kiforratlanság bélyege.

Nem egy Achilles-sarka van, a hol sebezhető. Ellentmondásait, logikai következetlenségeit, teóriái és praxisa szöges elválását nem nehéz kimutatni, mert feltűnőek. Minthogy azonban az egyes műveknél is foglalkoztunk velök, most éppen csak rámutatunk egynéhányra.

Ismeretelméletében határozottan túllő a célon, a mikor azt mondja, hogy az ész igazságtartalma = 0; hogy minden percepciónk csal, merő látszat stb. Ez még a kantizmus, a kritikai idealizmus álláspontjáról nézve is téves és arra vezetendő vissza, hogy Nietzsche nem teszi meg az ismeretelméletileg oly fontos különbséget a »látszat« (Schein) és »tünemény«, »jelenség« (Erscheinung) között. A kritikai idealizmus szerint is igaz, hogy csak jelenségeket, tüneményeket ismerünk meg, de ezek nem mindig egyenlők a csalóka látszattal, hanem a legtöbbször födik az alapjukat képező, a megismerő subjektumtól függetlenül létező realitást. Azaz nem szemfényvesztők, hanem a realitásnak számunkra hozzáférhető és *ellenőrizhető* megismerési forrásai.² Ha így fogjuk fel a dolgot, akkor még az ismeretelméleti idealista sem veheti az ész igazságtartalmát semminek, hanem kénytelen megismerőképességünk, a tudós, a tudomány fenségjogát elismerni egy — bár szerény és korlátolt — területre nézve, S különös, hogy Nietzsche bár az elemzett tévedés rabja, minden

átalakult valamivé, a mi Zarathustrám ismerőinek nem rejtélyes fogalom: azzá a *nagy déllé*, a mikor a választottak választottjai a legnagyobb feladatra avatódnak” stb. (1888-ban írt emlékezéseiből.) „Az életnek semmi köze a filozófiához, de valószínű, hogy azt a filozófiát választjuk és szeretjük, a melyet nekünk természetünk leginkább megmagyaráz.” (Deussenhez, 1870. febr.) „A görögök is, mint Schopenhauer és Wagner is, csak legfényesebb médiumai voltak önmegismerésének” írja Joel című művében és ügyesen mutatja ki, hogy teljesen romantikus vonás: magát mindig másban és mást önmagában keresni.

¹ Briefe I. 417.

² L. erről az ellenőrizhetőségről: W. Jerusalem. *Einleitung in die Philosophie* c. élvezetes művecskéjét. 2. kiad. 61—67. o.

ellenkező nyilatkozata mellett is helylyel-közzel elárulja, hogy rejtett tiszteletet táplál a pozitív és exakt tudományok, kivált a természettudományok iránt, a melyek anyagúl éppen csak a megismerhetőt, a jelenségek elhatárolt világát fogadják el. S még különösebb, hogy Nietzsche, a teoretikus ismeretelméleti nihilista, a ki azt mondja, hogy az ész igazságtartalma semmi, a ki végletekig voluntarista, gyakorlatilag ebben a korban is úgy keresi az *igazságot*, mint a legerősebb meggyőződésű dogmatikus intellektualista. S ugyan mivel keresi? Csak ösztöneivel? Szerencsére nem; különben nem volna filozófus. Hanem iparkodik ő is ösztönszerű sejtéseit, kaotikus érzékleteit az ész és értelem műveleteivel kiegészíteni, rendezni, továbbépíteni, ha nem is mindig kielégítő sikerrel.

Ugyanilyen ellentét elmélete és gyakorlata közt, hogy hevesen ellenzi az önanalízist, s minduntalan az introspekció módszerét alkalmazza.

Épp oly könnyű kimutatni, hogy voluntarisztikus és egyéni-biológiai alapokra épített esztétikája, etikája, s szociológiája mennyire túlzott, hogy nézése legtöbbször mily roppant egyoldalú. A misztikus »életakarat fokozása«, szélső individualizmusa, genie kultusza érdekében elhanyagol egy sereg tény, realitást. Leginkább a mindent — a geniet is — formáló, kormányzó szociális tényezők és viszonylatok, a tömegek interferens erői azok, a melyeket leggyakrabban nem lát, vagy nem akar látni az életerő, életakarat exaltált mámorában, s a hősök elvakult imádatában.

Ellenvetéseinket az egyes művek elemzésénél megtettük; itt csak újra hangsúlyozzuk, hogy, ha mint ifjú kevesebbet ábrándozik s az életben jobban szétnéz, ha igazán kora ütőerén tartja orvos kezét, ha nem hanyagolja el csaknem teljesen a materialisztikus tényezőket: jobban megértette volna korát, a kor munkáját, a tömegek küzdelmeit, szenvedéseit, gazdasági, kulturális és erkölcsi föltörekvését s a »modern ideák«-at, a melyeket éppúgy lenéz, mint az általa lenézett »Bilaungspphilisten: David Strauss. Megértette volna, igazságosabb lett volna irántuk. Ekkor azután a genie szerepére, szociológiájára vonatkozó nézetei is közelebb járnának az igazsághoz.

Kiforratlanságai lajstromát még a következőkkel bővíthetjük: Avult metafizika emlőin növekedve, de a modern természettudományok területébe is bekalandozva módszere tétova, kifejezőmódja kétlaki. Nem egyszer aggasztó dilemmákba s

ellentmondásokba keveredik; ilyenkor nem oldja meg a csomót az elemző tudós lassú türelmével, hanem kettévágja művészenialitással. Vagy — a mit később oly virtuozitásig fejleszt — egy-egy fényes paradoxonnal, újabb meghökkentő kérdéssel még jobban összebogozza. Gyakran nagyon elhamarkodva általánosít, önkényesen társít. Indukciók szilárd alapja nélkül merész kézzel emel káprázatos hipotézis-légváratokat. Nem: Pantheonokat hősei, genie-bálványképei számára.

* * *

Mindezek menthetők, sőt talán természetesek egy művésznél, de hibák a tudományos gondolkozás és módszerek ellen. Kell, hogy megbosszulják magukat szerzőjükön, a ki tudósnek hitte magát.

Megbosszulták magukat azzal, hogy az életfelfogás romantikus és fantasztikus épülete — volt alkalmunk látni — aa idők fejlődésével a valóságok viszontagságaitól, ostromló viharaitól erős repedéseket kapott. Majd ez, majd az a része töredezett és vált le. Már-már egészében összedőlni készült, úgy hogy a művészi elragadtatásból föl ocsúdott építőmesternek sietve kellett itt is, ott is támfalakat emelni, ezt is, azt is aládúcolni.¹ Végre meggyőződött, hogy ez, a mellett, hogy csúnya, tartósan úgysem segít. Le a régivel! Új, szilárdabb alapokon, új, szilárdabb épületet kell emelni, de talán felhasználhatja legalább részben a réginek az anyagát.

Ez az új épület már nem káprázatos Pantheon a hősök és géniek számára, a hol »mindenek nekik szolgálnának«, a hol dicsőségüket hirdetné minden. A hősök és géniek, — halandó voltuk fölismertetvén — lesülyesztetnek a pincébe, a katakombába. E fölött szerényebb és szűkebb, de szolidabb épület készül, egyszerű ház a tudomány csöndes lakául és műhelyéül. Benne vonul meg és dolgozik elrejtözve Nietzsche néhány évig, következő, *pozitivist*a korszakában, a mikor még erősen hitte, hogy most már igazán tudós-természetté válik.

De egyszerre ismét érezni kezdi, hogy erőszakot tett magán. Hogy a szűk falak nyomják, hogy a tudós-cella jőzan hűvössége, a melybe nem hat elég verőfény, megdermeszti, hogy a könyvek pora elfullasztja. Nincs maradása. Zarathustra saruját Övezi, vándorbotja után nyúl, hívogatja neheztelve elbújt kedvenc állatait, a sast és a kígyót. Ki innen, ki a

¹ Ez a régi már így mutatja, míg a könyv előbbi részei az eredeti épületet.

szabad természetbe! Fel a magasba, azúr ég boltozata alá, néma völgyek, fejedelmi, napsugarakban izzó gyémántos havasi csúcsok, opáltavak, üdezöld legelőszőnyegek közé, hol könnyebb a kebel, himnusz a szó, tánc a lépés, sasként szárnyal a lélek, hegyen, síkon, tengereken át, *túl a jón és gonoszon*, mélyen alanthagyva az *emberit, nagyon is emberit*. De Zarathustra már nem is hősbámuló, hősimádó. Mit neki a tegnap és ma hősei? Gyarló *emberek* ők is.

Lelke röptében, végletekig feszített művész-fantáziájával, mámoros látományban magát nézi hősnek, a *holnapután* ideáljának. Sursum corda!

A völgyben ülő kor azonban szédülő tekintettel kíséri röptét a villámok hazájába s borzadva látja hirtelen lebukni az óceánba az örökké magasabbra vágó, tüztől megemésztett, szárnyaszegett új Ikarust.

Wildner Ödön.

ÖNÁLLÓ VÁMTERÜLET ÉS OSZTÁLYHARC.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

II. Önálló vámterület és proletariátus.

4. *Védővám vagy szabadkereskedelem?*

Most áttérek a védővámok kérdésére, mely értekezésem, szempontjából különös fontossággal bír. Eddig ugyanis a tőlünk Ausztriába s az onnan hozzánk irányuló forgalom vámmentes volt, a mi megszűnnék az önálló vámterület létesítésével. Úgy szokás tehát a dolgot odaállítani, pártolhat e a proletariátus oly változást, mely a szabadforgalom állapotát a védővámokkal cseréli fel?

Alig van kérdés, melynél az előítéletek és téves felfogások oly tömegével kellene megküzdenünk, mint éppen ez. Hogy az ily kérdésekben való elfogultság mennyire képes elhomályosítani még a legegyszerűbb tények szemléletét is, arra Kautsky nyújtja a legkiválóbb példát, s éppen azért idevonatkozó érveivel fejtegetéseink során részletesen fogunk foglalkozni.

Az ő befolyása irányítja a magyar szociáldemokrata párt egy jelentékeny részének az önálló vámterület tekintetében elfoglalt álláspontját, Garami s a vele egy nézetten levők hangsúlyozzák, hogy egy szociáldemokrata pártnak más álláspontja nem is lehet, mint a szabadkereskedelem s csak néhány profitemelésre éhes kapitalistának tesz az szolgálatot, a ki az önálló vámterületet és a vele járó vámokat pártolja. Nyilvánvaló, hogy a szocializmusnak, mint a nemzetközi szolidaritás hirdetőjének hitvallása nem lehet más, mint az összes nemzetek közötti *kölcsönös és korlátlan forgalmi szabadság*. Azonban a szociáldemokrata pártok által követelt ezen teljes forgalmi szabadság és a szabadkereskedelem között (t. i. oly értelemben véve a freetrade-ot, a mint azt az uralkodó osztályok felfogják és megvalósítják) át nem hidalható különbségek vannak. *A szabadkereskedelem ugyanis legkevésbé sem jelenti a forgalom teljes szabadságát*, s közte és a védvamos rendszer között, — ha

Angliától eltekintünk — nem minőségi, hanem csupán mennyiségi különbség van, a szabadkereskedelem vámjai rendszerint alacsonyabbak, mint azon államoké, melyek védvamos politikát űznek, sőt ez sem áll minden esetben. Hogy a szabadkereskedelem mily magas vámokat képes megtűrni, arra példát szolgáltat a III. Napoleon és Anglia között 1860 ban kötött szerződés, melyet mint freetrade legszebb diadalát szokás emlegetni. Ezen szerződés bár a prohibitív rendszerrel szemben haladást jelentett, mégis igen magas 25—30% értékvámokat biztosított Franciaországnak. Sok, állítólag védvamos tarifa nem tartalmaz ennél magasabb tételeket! Így pl. jelenleg is Oroszországot és az Egyesült-Államokat kivéve az összes védvamos államok vámbevételei alul maradnak a megvámolt árúk értékének 20%-án. De nincs oly állam, még Anglia sem, mely területén a külföldi versenynek teljesen egyenlő feltételeket biztosítana. Mindenütt találunk differenciális díjszabásokat, a hazai iparnak a törvényhozás és hatóságok által való támogatását (Angliában a Made in Germany, és a nemzeti hajózás előnyben részesítése), s minden kormány még a legszabadelvűbb szerződésben is, vagy ennek dacára fenntartja magának a kivételes intézkedések és retorziók jogát és szükség esetén él is velők. Kautsky is említ egy jellemző példát, így Németországban nincsen ugyan szénvám, de a szénszindikátus oly vasúti díjszabási kedvezményeket élvez, melyek jobban óvják őt a külföldi versenytől, mint egy védvám. Különben is a szociáldemokrata párt szempontjából nyilvánvaló, hogy a proletariátusra — addig, míg a jelenlegi társadalmi rendszer fennáll — a vámok eltörlésének nem lehet túlságos előnye, mert a kapitalistáknak mindig módjukban fog állhatni, a forgalom teljes szabadságát a saját érdekében meghamisítani.

A szabadforgalom és szabadkereskedelem közötti különbséget legjobban mutatja *Magyarország és Ausztria* példája. A mi kölcsönös forgalmunk állítólag a szabadkereskedelem elvén alapul, az állapotvitel pl. teljesen szabad Ausztriába, de eltekintve a bécsi városi tanács szokásos okvetetlenkedéseitől, az osztrák kormány járvány ürügye alatt bármikor elzárhatja a határt; szabad pl. a gabonakereskedés is az egész monarchia területén, mégis gabonánk a legutóbbi ideig csak vám mellett juthatott be Tirolba, teljesen szabad pl. az ipari forgalom is, de azért úgy a magyar, mint főleg az osztrák kormány az állami szükségletek fedezésénél tervszerűleg kizárják a másik

állam iparosait, s ezen példákat a végtelenségig lehetne szaporítani. Ez minden egyéb, csak szabadforgalom nem, s nem hiszem, hogy ily állapot fenntartásáért a szabadkereskedelem őszinte hívei rajonghatnának.

Nagy tévedés és elfogultság állítani, mintha a szabadkereskedelmi irány a szociáldemokrácia szükségszerű álláspontja lenne, mint azt Kautsky hirdeti. Egyáltalában nagyon helytelen dolog a szabadkereskedelmi és védvámrendszert mint célokat feltüntetni, melyek felé a gazdasági fejlődés szükségszerűleg irányul. Ezen irányzatok nem okai a gazdasági szervezet megváltozásának, hanem csak ideológiai összefoglalásai oly gazdasági rendszabályoknak, melyeket az uralkodó osztályok egy bizonyos időpontban érdekeik megvédésére szükségesnek és helyesnek találnak. Némely államban a burzsoázia vagy nagybirtok érdekeire nézve adott időben kedvezőbb, ha a külföldi nyersanyagok vagy iparcikkek háborítlanul jöhetnek be, az uralkodó osztályok ilyenkor ledöntik a vámsorompókat és szabaddá teszik a forgalmat. Más esetben exisztenciájukat csak a külföldi verseny kizárásával tarthatják fenn, korlátozni fogják azt tehát minden módon. Az ily alkalommal foganatosított rendszabályok azután az uralkodó osztály tudósai és közgazdái által rendszerbe foglaltnak, s a rendszer *magasabb ideológiai* alapokra helyeztetik, természetesen nem azt fogják mondani, hogy ezeket a nagybirtok vagy burzsoázia profitérdekei kívánják, hanem szépen hangzó frázisokat rántanak elő, s a szabadkereskedelem lesz a »nemzetközi szolidaritás«, a védvám pedig a »nemzeti munka védelmének« rendszere. Természetesen szabadkereskedelem a benne levő varázshatású szabadságszónál fogva jobban hangzik mint a védvám, ideológiai alapja is szélesebb, mert az egész emberiséget öleli fel, míg a védvám csak egy nemzet szűkebb körére terjed ki, s ezért érthető, hogy a nemzetköziséget hirdető szociálisták közül oly sokan voltak hívei a freetrade-nak. A marxizmus a polgári nemzetgazdaságtan főleg az angol liberális irány esilőin nőtt fel, alapelveinek jelentékeny részét így a freetrade iránti előszeretettel attól kölcsönözte, s Marx követői, első sorban Kautsky még most is mereven ragaszkodnak ezen ideológiákhoz, dacára annak, hogy ezeket a polgári nemzetgazdaságtan maga is már rég eljettette és a gazdasági élet fejlődése számtalan esetben megcáfolta.

Époly tévesek azon kifejezésmódok, hogy akkor, vagy ekkor »a védvámrendszer diadalmaskodott a szabadkereskedelem felett«, vagy hogy »1846-ban Angliában a freetrade jutott

uralomra, s Németországban 1879-ben pedig a védvámrendszer«. *Nem a vámpolitikai rendszerek váltják fel egymást az uralomban, hanem az uralkodó osztály különböző¹ csoportjai, melyek aztán a vámpolitikai rendszabályokat saját érdekeiknek megfelelően formálják át. Így 1846-ban Angliában nem a freetrade győzedelmeskedett, hanem az ipari burzsoázia, mely a nyerstermények és élelmiszerek olcsósága érdekében megszüntette a nagybirtok által védett gabonavámokat. 1879-ben pedig Németország vezetését a nagybirtok és junkerek ragadták magokhoz, a csökkent járadékuk emelésére behozták az agrárvámokat.*

A szabadkereskedelem épen oly akadály lehet a nemzetközi szolidaritásnak, mint a védvám. Erre nézve idézhetjük Marxnak egy kijelentését. Marx és Engels tisztán látták, hogy az angol freetrade irányzat az angol ipari burzsoázia világuralmát akarta biztosítani. Ezért Marx 1848-ban kimondta, hogy a szabadkereskedelmi irány az egyik nemzet leigázása a másik (Anglia) által, épen úgy, mint a hogy a védvám egyik osztálynak a másik által s azok, kik nem akarják az utóbbit meglátni, nem veszik az előbbi kizsákmányolást sem észre. Azonkívül 1849-ben a szabadkereskedelemtől tartott beszédében óvott attól, nehogy valakinek imponáljon ezen szó »szabadság«, mert ez csak a tőkés szabadságát jelenti a munkás kizsákmányolására. Ugyancsak ő a Kapitalban kijelenti, hogy a védvámrendszer lehet ideiglenes (temporäre) szükségszerűség is a nemzetközi versenyharcban. S hogy a freetrade túlzásai dacára mégis mellette foglalt állást, ez katasztrófa elméletének befolyására vezethető vissza, mert szerinte a szabadkereskedelem a korlátlan verseny elvének könyörtelen alkalmazása által rendkívül élesíti a proletariátus és burzsoázia közötti ellentétet. S hogy Engels mennyire nem idegenkedett a védvámos rendszabályoktól, azt az ő sokat emlegetett és megtámadott anektodája a glasgowi freetrader kereskedőről és az amerikai expreszvonatról bizonyítja.

Ha lapozgatunk a munkásmozgalmak történetében, úgy találjuk, hogy a német agrárvámok korszakától (1879, de különösen 1892 óta) eltekintve, a szociáldemokrata pártok épen-sóggal nem rajongtak túlságosan a szabadkereskedelemért. Igen tanulságos és jellemző, hogy *az angol freetrade mozgalommal szemben a munkásság eleinte a legellenségesebb álláspontot foglalta el, s azt a polgári osztályok egy újabb svindlijének jelentette ki, s az Anti corn law-league gyűléseit mindig a chartista munkások robbantották szét. Ezen ellenszenvet épen úgy a*

polgári közgazdaságtan ideológiáin alapuló előítélet okozta, mint Kautskyék mostani *szimpátiáját*, mert akkor még uralkodott a vasbértörvény kérlelhetlenségébe vetett hit, s a munkások azt hitték, hogy a burzsoázia a gabonavámok eltörlésével és az élelmiszerek olcsóbbá tételével csak a munkabéreket akarja lenyomni. Hosszú idő telt el, míg az angol proletariátus megbarátkozott a szabadkereskedelmi iránynyal.

A német munkásság nem vett részt a német freetrader mozgalmakban, s nem helyezkedett ezen tekintetben elvi álláspontra.

Az 1875. évi gothai kongresszus kijelentette, hogy a védvám és szabadkereskedelem a polgári osztályok harca, mely a szociáldemokrata pártot hidegen hagyja, s melyet minden esetben a gyakorlati szempontok szerint kell eldönteni. Sőt ugyanezen gyűlés még tovább ment, s az újonnan kötött szerződések ellen nyilatkozott, mert nem védik meg eléggé az ipart.

A birodalmi gyűlésben a szocialista képviselők — így Liebknecht is — az 1867—1882 közötti időben gyakran szólaltak fel az ipari védvámok érdekében. Sőt újabb időben is a stuttgarti kongresszuson Bebel idézte Engels 1888. évi szavait, hogy minden országban lehet olyan időszak, mikor a védvámokra szükség van és Kautsky maga pedig oly értelmű határozati javaslatot terjesztett elő, hogy a német ipar megerősödven, már nincs szüksége nevelő vámokra s ezzel implicite beismeri, hogy addig szükség volt reájok.

S hogy ezen kérdéseket mennyire nem lehet pusztán elvi szempontokból megoldani, azt legjobban lehet egy példával illusztrálni. A szociáldemokrata pártnak egyik alapkövetelménye, minden monopoljellegű üzemnek államosítása. De azért épen a szoczialisták voltak azok, kik 1887-ben a leghevesebben állást foglaltak a német birodalmi kormány szeszegyedárúsági tervei ellen, mert nem akartak a junkerek és a militarizmus szolgáltatában álló kormánynak újabb hatalmi és pénzügyi eszközöket kezébe szolgáltatni. S hogy a proletariátusnak mennyire nincs érdekében az uralkodó osztály által hirdetett szabad kereskedelmi elvekért lelkesedni, azt bizonyítja az is, hogy a magyar nagybirtok és gentry mely befelé a legteljesebb gazdasági elnyomást valósította meg, terményeinek exportja érdekében sokáig a szabadkereskedelmi frázisokat hangoztatta. Kautsky maga említi, hogy a múlt század 60-as éveiben a freetrade irányzat mozgató elemei az ostelbai junkerek és a magyar

mágnások voltak. S ha még ezekhez hozzávesszük, hogy Browning az angol anti-cornlaw-league által Németországba kiküldött ügynök a mecklenburgi nemességről jelentette haza megbízóinak, hogy leglelkesebb híve a freetrade-nak, úgy Ját-hatjuk, *mint találkoztak a szabadkereskedelem táborában azok, a kik a munkásság törekvéseinek mindenkor legexponáltabb ellen-ségei voltak.*

Kautsky szerint a védvámrendszer ellentétben a szabadkereskedelemmel előmozdítja: a kereskedelmi háborúkat, a gyarmatrendszert, a piac monopolizálását kapitalista egyesülések által, a munkás elnyomását erőszakos eszközök által és a politikai korrupciót. Ez a rövidlátás a freetrade javára már szinte határos a szándékos ferdítéssel. Nem azt akarjuk mondani, hogy védvamos államokban ezen jelenségekkel nem találkozzunk, *de ezek nem a védvám, hanem a kapitalisztikus gazdasági szervezet folyományai,* melynek a védvámrendszer épügy csak eszköze, mint a kereskedelmi háborúk, vagy a gyarmatosítási törekvések, s ezen hátrányok mindaddig előfordulnak, míg a kapitalizmus fennáll, kövessen bár az szabadkereskedelmi, vagy védvamos politikát. A kereskedelmi háborúkra később még kitérek, a mi pedig a gyarmatrendszert illeti, épen Anglia a freetrade büszkesége jár ebben elől, s 1846 óta gyarmatait óriásilag megszorította, s számtalan oly gyarmati háborút viselt, melyek a humanitás szempontjából a legsúlyosabb kifogások alá eshetnek, a mire példa az 1857-ki indiai felkelés elfojtása, a zuluföld meghódítása, a búr háború stb. Az is nagyfokú ferdítés azt állítani, hogy a kartell a védvám gyermeke, s attól elválaszthatatlan, hiszen teljesen elég bármilyen a kartellekről is könyvet elolvasni s láthatjuk, mily előrehaladott a kartellek szervezkedése Angliában. Mi most Magyarországon állítólag a szabadkereskedelem áldásait élvezzük, de azért a fogyasztók a legfontosabb cikkek tekintetében ki vannak a kartelleknek szolgáltatva, sőt a magyar ipari vállalatok csak úgy tarthatják fenn magokat, ha csatlakoznak az osztrák kartellekhez.

További állítás, hogy a védvámrendszer elválaszthatatlan a munkások kizsákmányolásától. Erre viszont teljes joggal kérdezhetjük, *hogy vajjon azon államokban, a hol a szabadkereskedelem uralkodott, s azon időben, midőn ez történt, kisebb volt-e a munkásosztálynak a kapitalizmus által történt kizsákmányolása, tűrhetőbb volt-e a kapitalisták uralma?* Hiszen a

freetrade mozgalom angol kezdeményezői a laissez faire alapján álltak, s ebből kiindulva a leghevesebben ellenezték a törvényhozásnak munkásvédelmi beavatkozásait. Az sem áll, hogy az angol munkásvédelem a freetradeel kezdődik, mert az már 1802-ben vette kezdetét, természetesen nagyobb jelentőségre jutott a nagyipar felülkerekedésével, mert ez később a munkásvédelmet használta fel a kisüzemek felszívására. Viszont azonban Németországban a munkásvédelmi irány 1880-ban, tehát azon időponttól kezdődik, midőn a védvámrendszer teljes diadalra jutott. S ha a védvámrendszer a munkások korlátlan kizsákmányolását jelentené, akkor Franciaországban és az Északamerikai Unióban, melyek a múlt évszázad eleje óta (néhány rövid korszaktól eltekintve) következetesen ragaszkodnak a védvámrendszerhez, munkásvédelemlről szó sem lehetne, pedig ezen államok e tekintetben is magas fokon állanak. Ezekről Kautsky természetesen hallgat, ellenben az angol munkások relatíve magasabb jóléti egészen a freetrade számlájára írja. Persze, mikor meg arról van szó, hogy a tarthatatlan Verelendungstheoret Bernsteinnal szemben megvédelmezze, akkor az angol munkások anyagi és »szociális« nyomora is ép oly nagy mint a többi védvámos országokban. *Különben is a munkásvédelem nem függ össze a szabadkereskedelemmel és a védvámrendszerrel, hanem az uralkodó osztályok belső küzdelmeinek eredménye*, a mit a harmadik részben fogok bővebben kifejteni, s ott fogok reámutatni arra, mi okozza a munkásvédelmi törvények „keletkezésének időbeli összeesését a vámpolitikai irányzatok változásaival. S végül a mi Kautsky azon állítását illeti, hogy a korrupció a védvám gyermeke, csak azt kérdezhetjük, vajjon volt-e nagyobb korrupció valaha, mint III. Napóleon freetrader korszakában?

A külföldi államok közül egyedül Anglia követ állandóan szabadkereskedelmi politikát, s ezért a szocialista freetraderek mindig Angliában tett fényes tapasztalatokra hivatkoznak.

Ezekre az angol példákra való hivatkozás meglehetősen kényes kérdés a szocziáldemokrata irodalomban. Így Marx összes kritikusai azt hibáztatják leginkább rendszerében, hogy túlságosan az angol ipari viszonyok befolyása alatt állott. Másrészt Bersteinnak leghevesebb támadói állandóan azt vetik szemére: Er sieht Alles durch die englische Brille, viszont Bernstein meg czáfolóit szokta azzal sarokba szorítani, hogy ez vagy az az érvök csak az angol viszonyokra állhat meg.

Hogy Anglia oly sokáig ragaszkodik a tőle kezdeményezett kereskedelmi irány elveihez, ennek oka inas államokkal szemben való kulturális és gazdasági fejlettségében keresendő, mely tekintetekben a többi államok még most is nehezen tudják megközelíteni.

Ezt a fensőbbiséget pedig Anglia akkor szerezte meg, midőn a gyáripár a vámok által megerősödve képes volt úgy belső ellenségeit legyőzni, mint külföldi versenytársait túlszárnyalni. Sőt az angol freetrader burzsoáziairól köztudomású dolog, hogy azért hirdette oly folytonosan és akarta minden országra a szabadkereskedelem elvét mindenképen reátukmálni, mert ez a legalkalmasabb eszköz volt az import teréül szolgáló államok ipari fejlődésének megakadályozására és az angol szupremácia biztosítására. Az angol nagyipar előtt — mint azt Marx és Engels is kifejtették — azon ideál lebegett, legyen Anglia a világ műhelye s a többi államok szállítsanak neki olcsó áron nyersanyagokat és élelmiszereket. Ezért érvényesítette mindenütt befolyását a védvára ellen, melynek saját nagyságát köszönhette. Friedrich List mondja: közönséges okossági szabály, hogy mihelyt valaki a tetőpontot eléri, eldobja a létrát, melyen odajutott, nehogy mások is jöhessenek utána. S mihelyt a németek és amerikaiak szupremáciáját veszélyeztetni kezdik, megszületik Angliában is a védvamos irányzat s a Made in Germany nem egyéb, mint a szabadkereskedelem elvének áttörése. S másrészt láttuk, hogy Németországban a 70-es évek körül azon iparágak váltak freetraderré, melyeknek magas fejlettségük folytán már nem kellett a külföldi versenytől tartaniok.

A többi európai államok, melyeknek viszonyaihoz a mieink mégis közelebb állanak, következetesen védvamos politikát követnek s úgy Németországnak, mint Franciaországnak, Ausztriának ipara a védvám hatása alatt óriási méretekben fejlődött, sőt még a kis Romániáé is, nem is szólva az északamerikai Unióról, melynek ipara a folytonos védelem folytán csodás arányokat ért el. S hogy az ipar ezen fejlődése mennyire nem vált a munkásoknak kárára, azt már fentebb kimutattam. Ebből megérthető, hogy ezen országok munkásai eddig miért nem foglaltak határozottan állást a védvámok ellen, ha programmjaikban hangoztatták is a kölcsönös forgalmi szabadság elvét és éltek a szokásos fentartásokkal, sőt köztudomású dolog, hogy az északamerikai Unió

munkásai, valamint az ausztráliai munkáspárt ezideig határozottan védővámosok voltak.

A fentebbiekből nyilvánvaló, hogy *a vámpolitika kérdéseiben nem lehet minden időre érvényes általános elveket felállítani*, hanem a munkásságnak ezen kérdésekben elfoglalandó álláspontját mindig azon meg gondolásnak kell irányítani, *mily vámpolitikai rendszabályok* — legyen ez a szép csengésű szabad kereskedelem, vagy a siváron hangzó védvám — *legelőnyösebbek adott esetben a proletariátus érdekeire* — mint azt Schippel precise kifejti. Midőn tehát az önálló vámterületről van szó, akkor első sorban Magyarországnak speciális viszonyaiból és a nemzetközi versenyben elfoglalt helyzetéből kell kiindulni s annál kevésbé engedheti meg magának oly szegény és fejletlen állam, minő Magyarország, hogy az uralkodó gazdasági irányzatoktól egyoldalúlag eltérjen. Nem követhetünk mi egymagunkban szabad kereskedelmi politikát, *nem lehetünk mi egymagunkban a szabadforgalom idealistái*, midőn az egész világ az elzárkózás alapján áll. A szabadkereskedelmet hirdetői magasztalták azért, mert létesíti a nemzetközi munkamegosztást, mely szerint minden nemzet azon termelési ággal foglalkozhatik, mely viszonyainak legjobban megfelel, oly okoskodás, mely csakis az angol ipari kapitalizmus érdekeit tartotta szem előtt. Ezt azonban a gazdasági fejlődés megcáfolt a s Kautsky maga mutatja ki, hogy mindinkább megszűnik az ipari és agrárállamokra való oszlás, ma már minden nemzet akar ipart és kereskedelmet. Nem vesztette el még most sem jelentőségét Bismarcknak azon mondása, hogy idegen népeket nem lehet azzal megnyerni, ha feláldozzuk neki anyagi érdekeinket. Ha mi most az elzárkózás korszakában szabadkereskedelmi politikát követnénk, ezzel csak azt érnők el, hogy *fejletlen iparunkat, a munkásságot, gazdasági jövőnket odadobnak a magasabb fokon álló külföldi ipar versenyének és kizsákmányolásának*.

Ezen utóbbi tétel igazsága teljes mértékben áll az Ausztriával fenforgó vámterületi közösségre. De különben is, ha Magyarországra nézve tényleg hasznosabb és kívánatosabb lenne a vámkülfölddel szemben szabadkereskedelmet folytatni, ezt azért sem tehetné, mert ez — a közös vámterület fennállásának ideje alatt — *nem tőlünk függ*. Mi nem lehetünk védvámellenesek, mikor az osztrák nagyipar és nagybirtok, melyeknek befolyása döntő ezen kérdésekben, nem akarnak a védvámoktól

megválni. Fentebb már kimutattam, hogy a közös vámterületen minden van, csak szabadforgalom nem és az is nyilvánvaló mindenki előtt, hogy a közös vámterület ép oly kevéssé jelenti a szabadkereskedelmet, sőt a védvamos rendszernek mindenha egyik legerősebb vára volt s Ausztria úgy szerepel a vám politika annalesein, mint a védvám legmerevebb híve. *Valóban inkonzekvencia egyszerre a védvámok ellenségeinek és a közös vámterület hívének vallani magát, mikor a kettő egy és ugyanaz.* Garaminak az önálló vámterület azért nem kell, mert szerinte a magyar ipar fejletlenségénél fogva mindig nagyobb mérvű elzárkózásra fog törekedni, míg Ausztria fejlettebb iparánál fogva már nélkülözheti a vámvédelmet. Honnan várja tehát Garami a vámok eltörlését? Attól az osztrák nagyipartól, mely hagyta Ausztriát a Zollvereinből kiszorítani, a német Bundból kido-
batni, csak azért, mert nem akart magas ipari vámjaiból engedni, hogy a versenyt kizárva, a magyar fogyasztási piacot gyarmati függőségben tarthassa? Attól az osztrák ipartól, mely noha minden új vámtarifa újabb vámemeléseket tartalmazott, a leghevesebben ostromolta tovább is a kormányt magasabb tételekért, mert máskülönben tönkremegy? Attól az osztrák ipartól, mely abban az időben is, midőn még a németeknél magasabb fokon állt, sem volt neki elég a védelem, attól várja, hogy most fog engedni, midőn a német ipar már messze túlszárnyalta?

Látnivaló tehát, hogy a *közös vámterület fennállása alatt is teljesen ki van zárva a vámkülfölddel való szabadkereskedelem.* Maradna tehát az Ausztriával való forgalom. Ehhez is lehetne ragaszkodni, ha valaki ki tudná mutatni, hogy a közös vámterület előnyös Magyarországra nézve, hogy az ipar fejlődését nem gátolta meg, vagy ha az ipar nem is fejlődhetett, ezért kárpótlást nyújtott a többi foglalkozási ágak felvirágzása, a lakosságnak, főleg a szegényebb osztályok vagyoni emelkedése. Ezt azonban még se aki ki nem mutatta, a közös vámterületnek sem agrárius, sem szocialista hívei. Természetesen azok, a kik a magyar állam és mezőgazdaság fejlődésének kritériumát abban látják, hogy a nagybirtok egyre jobban gyarapodik és tért hódít, azok meg vannak a közös vámterület üdvös hatásáról győződve. Mi ellenben tudjuk, hogy az ú. n. biztosított osztrák piac dacára a kisbirtokos parasztság eladósodott és visszafejlődött, a szegényebb osztályok vagyoni emelkedését a kivándorlók másfél-százezerhez közeledő száma cáfolja meg,

mely számok oly hangosan ordítanak, hogy azt semmiféle agrárius dicshimnusz nem zengheti túl. Látjuk továbbá azt, hogy az ipar nem tud fejlődni, látjuk azt, hogy a *közös vámterület megakadályozza a burzsoázia politikai hatalmának és a proletariátus befolyásának növekedését, ellenben biztosította a nagybirtok és gentry korlátlan politikai és gazdasági uralmát és a munkásosztály teljes elnyomását.*

A védvámrendszer elleni averziót nagyban elősegítették azon kinövések és visszaélések, melyekkel jární szokott, t. i. a kiviteli prémiumok, adóvisszatérítések és bonifikációk, melyekre nézve tényleg helyes azon állítás, hogy néhány exportra törekvő kapitalistának zsebeit tömik meg az adózók rovására. Ezen visszaéléseket azonban a szabadkereskedelem sem zárja ki — s teljes mértékben élvezhettük őket a közös vámterület mellett¹ — sőt éppen annak folytán, azon junktim következtében, mely a vámszövetség és a fogyasztási adórendszer között fennáll.

Épöly önámítás azt hinni, *mintha a közös vámterület az ipari cikkek olcsóságát jelentené*, hiszen a magas vámok folytán az osztrák ipar a legtöbb cikk tekintetében verseny nélkül áll a magyar piacon s tetszése szerint diktálja az árakat. Kautsky kimutatja, hogy Ausztriában (a mi alatt természetesen a közös vámterület értendő) mennyire megdrágítja a külföldi árakhoz viszonyítva a fogyasztást a védvám és kartellírozás. Így tehát elesünk a szabadkereskedelem azon sokat magasztalt előnyétől is, melyet az olcsó vásárlás nyújt s *a közös vámterület eredménye az, hogy az osztrák nagyipar gazdagodik a mi rovásunkra.* Erre azt lehetne mondani, hogy a proletariátusra nézve közönyös lehet, vajjon a profit osztrák, vagy magyar kapitalisták zsebébe vándorol-e?

Hogy ez mennyire nem közönyös, kitűnik Pap Dávid számításából, mely szerint 1902-ben az Ausztriából Magyarországra importált ipari áruk értékéből 221 millió korona fizettetett ki az osztrák munkásoknak. Hol tartana nálunk a proletariátus fejlődése, ha ezen összegnek csak a fele jutna évente a magyar munkások kezébe! Sőt még akkor is, ha ebből a munkásoknak direkte hasznuk nem volna, kívánatos lenne, ha a profit a magyar iparnak jutna, mert előmozdítaná egy tőkeerős burzsoázia fejlődését, mely körülmény fontosságát szintén

¹ Így látjuk, hogy most (1906. máj.) úgy Ausztriában, mint Magyarországon az agrárius körök egyforma buzgalommal követelik az árpakivitelnek behozatali jegyek adásával való támogatását, a mi nem más, mint a prémium egy ejtett alakja.

felolvasásom harmadik részében fogrom méltatni. S kapcsolatban az előző fejezetekben elmondottakkal, idézhetjük Schippel azon fejtegetéseit, hogy *ha valamely országban a termelőerők kapitalisztikus kifejlesztése csak védvám által lehetséges, úgy a munkásoknak ezen irányzatot kell pártolniuk, még ha momentán nem is kedvező reájok nézve, mert csak így lehetséges egy tökéletesebb gazdasági szervezet előkészítése.* Ebben látja Kautsky is a régi. védvámrendszer történeti jelentőségét és jogosultságát. Ezen fejtegetésekhez még hozzáfűzhetjük azon megjegyzésünket, hogy a freetrade konzervatív rendszabály, mely egy elért fejlődési színvonalat akar fenntartani, míg a védvám radikális eszköz, mely az ipari haladás, a termelőerők minél teljesebb kifejlesztésének szolgálatában áll.

De hogy az önálló vámterület a munkásra, mint a fogyasztóra is feltétlenül előnyösebb lesz, mint a jelenlegi állapot, az abból is következik, hogy *a munkásember legközönségesebb fogyasztási cikkeit nem drágítaná meg.* Magyarországon ugyanis még az önálló vámterület esetén is sokáig túlnyomó lesz a mezőgazdaság, s ha a fogyasztási képesség az ipar haladása folytán emelkedni is fog, még sokáig fogunk nyersterményeket exportálni, annál is inkább, mert a munkabérek emelkedése folytán a mezőgazdaságban is gyakoribb alkalmazást nyer majd a gép, mi a termelés produktivitását emelni fogja s ugyanezt fogja előmozdítani a mezőgazdasággal foglalkozók számának csökkenése is. Sőt ha hinnünk lehet, az agráriusok jajveszékésének, az export, s így a gabona ára csökkenni is fog. Ennélfogva az agrár védvámok árdragító hatásától egyelőre nem igen kell félni, mert nagyon messze van azon idő, mikor gabonafélékben importra szorulunk. Minthogy pedig a magyar munkásság kiadásainak 60—70%-jét a táplálkozási kiadások teszik, épen ezen tekintetben a változás nem lesz hátrányos, sőt esetleg olcsóbbodást fog előidézni.

Ha koncedáljuk is azt, hogy az önálló vámterületen is lesznek agrárvámok, ez sem jelenti, mintha a jelenleginél hátrányosabb állapotba jutnánk, hiszen a közös vámterületen az új szerződések és az autonóm tarifa szerint már most is igen magas agrárvámok vannak. *Sőt a közös vámterület fennmaradásának egyedüli feltétele az agrárvámok minél nagyobb fokozása,* mert úgy a magyar, mint az osztrák nagybirtok, melyeknek politikai befolyása mindenható, csak ezen az alapon fognak továbbra beleegyezni a vámközösség fenntartásába.

Itt szem elől nem kell téveszteni, hogy a magyar szocialisták védvámellenes álláspontja a németek, különösen Kautsky befolyására vezethető vissza, mert mint említettük az amerikai és francia szocialisták nem igen exponálták magukat ezen kérdésekben. Sőt a német szocialisták sem voltak, mint láttuk, ily védvámellenesek a 60—70-es években, s csak azóta oly elkeseredett ellenségei, mióta Németországban a junkerek és a nagybirtok az állam kormányzatát magukhoz ragadva, befolyásukat az élelmicikkekre vetett vámok felemelésére használták ki, a mi nekik busás hasznot hozott, s a munkásosztályok élrelmezését pedig rendkívüli módon megdrágította. Innen a német szocialisták elkeseredett agitációja a védvámrendszer ellen, melynek Kautsky által vázolt káros hatásait főleg az agrárvámok (a védvámrendszer alfája és ómegája) idézik elő. Épen ő az, a ki szembeállítja a régi védvámrendszert a jelenlegivel az utóbbinak rovására, holott a régi első sorban abban különbözött a mostanitól, hogy az agrárvámok mellérendelt szerepet játszottak benne. Az önálló vámterületre azonban az agrárvámok árdrágító hatásaiból vont következtetések nem állanak, mert mint előbb fejtegettük, mi még sokáig nem fogunk gabonaféléket importálni.

A kiadások 20—25%-jét a lakbér foglalja le, ebben pedig nagyon csekély fluktuációt idézhet elő, van-e önálló vámterület, vagy nincs. A hátralevő ipari tárgyakra a kiadások 20—25%-a esik, de több mint bizonyos, hogy ezeknek ára sem fog emelkedni az önálló vámterület felállításával. Először a mainál magasabb árakat, minőket az osztrák ipar most verseny nélkül diktál, nehéz elképzelni, mert kedvező helyzete folytán elment azon végső határig, melynél többet a fogyasztók, különösen a szegevényebb osztályok nem tudnak fizetni. Az ipari vámok tekintetében a magyar szociáldemokrata pártban sokan Kautsky nyomán különbséget tettek a *tulajdonképeni védvámok és az u. n. nevelővámok* között, melyeknek célja, hogy a fejlődő iparnak a külföldi verseny ellen erősítést nyújtsanak s az utóbbiak jogosultságát elismerték. Ezzel szemben a közös vámterület hívei figyelmeztettek arra, hogy a kettő között a határt nehéz megállapítani, s minthogy *l'appetit vient en mangeant*, minél jobban fog növekedni az ipar, annál inkább fog törekedni arra, hogy a nevelővámokat — eredeti rendeltetésüktől eltérőleg — magasra csavarja fel. Felesleges, hogy itt foglalkozzam azzal, mily különbség van elméletileg a nevelő- és védővámok között.

Mihelyt felismerjük, hogy a védvám és szabadkereskedelem nem oly gazdasági rendszerek, melyeket az uralkodó osztályok önmagáért kívannak, hanem azok a túlsúlyban levő uralkodó osztály érdekében szükséges rendszabályok, akkor világossá válik előttünk, hogy *a vámok magasságát az uralkodóosztályok belső erőviszonyai döntik el*. A magas ipari vámok ellen pedig biztosítékot nyújt, hogy a nagybirtok uralma még az önálló vámterület létesítése esetén is egyelőre jó ideig biztosítva van, ez pedig a saját érdekében — mint az a külföldön történt, meg fogja akadályozni, nehogy az ipari vámok valahogyan az égbe nőjjenek.

Az ipar épen csak olyan vámokat fog tudni keresztülvinni, hogy a külföldi versenyrel szemben magának némi előnyt biztosítson, ellenben a védvámok azon hírhedt és magas fajairól, melyek a belföldön magasra csigázzák az árakat csak azért, hogy a külföldi versenyben olcsóbb áron vehessenek részt, még az ipar megerősödése esetén sem lehet néhány évtizedig számítani. S hogy az árak magasak nem lehetnek, az abból is következik, hogy az ipari cikkek túlnyomó része *nem elsőrendű szükségletek fedezésére szolgál*, már pedig szegény országban, hol a vagyontalan osztályok vásárlóképessége oly csekély mint nálunk; magas árakat azért sem lehet szabni, mert akkor egyszerűen nem veszik az illető árut. A vagyonság emelkedésével pedig az árak emelkedése is elviselhetőbb lesz, s addigra a proletariátus is annyira megerősödik, hogy útját állhatja a túlzó védvámos törekvéseknek. Végül nem kell attól sem félni, hogy az exotikus cikkek, kávé, tea, fűszerek árai, melyek szintén fontosak a munkásosztály szempontjából, emelkedni fognak. Eddig tudvalevőleg a magyar kormány mindig emelni akarta ezen vámokat a közös *vámbevétel emelése végett*, ellenben az osztrák kormány mindig visszautasította a magyar kormány követeléseit, mert a déli államoktól másképen nem kaphatott volna alacsony ipari vámokat. Ezentúl viszont a mi iparosaink lesznek ezen szempontokból kifolyólag az exotikus tárgyakra vetett vámok emelésének ellenségei.

S hogy a vámemelés mennyire nem vonja okvetlenül magával a vámmal sújtott cikk árának emelkedését, az kitűnik a következő példából is. Vámtarifánkban a kávé vámja 1878-ban métermázsánként 5 frtról 8 frtra emeltetett, ára ellenben 100 frtról 87-re szállt le, a petróleum vámja hektóliterenkénti frtról 5-re emelkedett, ára pedig 16 frtról 8-ra szállt le. (Láng adatai.)

Természetesen ezzel szemben lehetne azt mondani, hogy vám-emelés hiánya esetén az árak még olcsóbbak lettek volna, azonban mégis elvitázhatlan tény, hogy a vámemelés nem volt káros hatással a fogyasztásra, a mi onnan is megérthető, hogy az ár a legkülönbözőbb tényezők működésének rezultánsa, s így a vám hatása gyakran elmosódik. Másrészt épen a vámvédelem hatása folytán a belföldi termelés annyira kitágul, hogy árcsökkenést idéz elő, s ez magyarázza meg a fentebbi példában a petróleum árának csökkenését, ugyanezt látjuk pl. a bornál, az olasz vámot tetemesen felemelték ugyan, de ezen vámemelés reményében a szőlőművelés annyira megnövekedett, hogy a bor ára olcsóbb lett. Schippel is közli könyvében, Conrad tabelláit, melyekből kitűnik, hogy a német agrár-vámok emelése, sőt az ötmárkás vám sem tudta 1890-ig a nyerstermények áresését feltartóztatni.

Látjuk tehát, hogy az önálló vámterület a munkásra mint *fogyasztóra* nézve nem hátrányos. Láttuk előzőleg, hogy a munkásra mint a *termelés tényezőjére* pedig határozottan előnyös. S ha még ehhez hozzávesszük, hogy az átmenet első éveiben, míg az ipar kifejlődik, tehát a külföldi import még nagy lesz, a vámbevétel (mely jóval nagyobb lesz, mint a mennyi most a kvóta szerint ránk esik) később pedig a fogyasztási és kereseti adók emelkedése az állambevételt is fokozni fogja, láthatjuk, hogy a munkásnak, mint *adózó alany*nak helyzete sem fog hátrányos változást szenvedni.

Azt hiszem, eddigi fejtegetéseimből nyilvánvaló, hogy a védvámrendszernek nem elvi alapokon vagyok híve, sőt álláspontom épen az, miszerint ezen kérdéseket elvi szempontokból eldönteni nem lehet. Minthogy a speciális magyar viszonyok vizsgálatából kitűnik, hogy *az önálló vámterület még vámok tekintetében is előnyösebb lesz a mai állapotnál*, illetőleg hátrányosabb semmi tekintetben nem lesz, egy okkal több, hogy annál inkább kívánjuk az önálló vámterületet, bár — horribile dictu, — a vámsorompókat Bodenbachtól Marcheggig fogja beljebb tolni!

5. Nemzetközi szolidaritás.

Hátra van még, hogy szembeszálljak azon felfogással, mintha az önálló vámterület a nemzetközi szolidaritás elveibe ütköznék, mert a vámok mesterségesen tágitják a kapitalisztikus termelési és fogyasztási viszonyokból eredő érdekellentéteket a nemzetek között.

Kautsky szerint a kereskedelmi háborúk a védvámrendszer szükségszerű következményei, s mihelyt az átmenet a free tradera megtörtént, ezek megszűnnek, s helyöket a nemzeti háborúk foglalják el. Mikor Kautsky kifogy az érvekből, inkább koncedálja azt, hogy »nemzeti« háborúk is létezhetnek, holott a történelmi materializmus mindenkor egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy kimutassa miszerint a nemzeti jelzőszavak alatt vívott háborúk és forradalmak az uralkodóosztály gazdasági érdekeit előmozdító harcok voltak. Eltekintve attól, hogy egy tetszetősnek látszó érv érdekében elhagyja azon alapot, melyet éppen ő szokott a legnagyobb makacssággal védeni, állítása a tényeknek sem felel meg. 1860 után a freetrade aranykorában, Anglia és III. Napoleon, a szabadkereskedelem apostolai együtt vezették a gyászos emlékezetű mexikói expedíciót, s francia és angol katonákkal fosztotta ki Palikao gróf Pekinget. Ezeket a közönséges kapitalista rablóvállalatokat érté Kautsky nemzeti háborúk alatt? Vagy talán nemzeti háború volt-e a freetrader Anglia részéről Egyiptom annexiója, Szudán és a Zuluföld meghódítása, a búrok leigázása, vagy nemzeti érdekből néz-e Oroszországgal Anglia már egy félszázad óta a Perzsa-öbölnél és Heratnál farkasszemet?

Garami viszont Olaszországra hivatkozott, melyet a védvámrendszer Franciaországgal vámháborúba kevert, melynek folytán a két nemzet viszonya rendkívül megromlott s különösen Olaszország nagy károkat szenvedett. Ezen érvelés két tekintetben téves. Olaszország és Franciaország közötti ellenszenvet és vámháborút az idézte elő, hogy az utóbbi megszállotta Tuniszt és kiszorította onnan az olasz kapitalistákat, kik a veszteségért boszút akartak állani. Azonkívül téves érvelés, valamely rendkívüli esetből az átlagos viszonyokra vonni következtést. A 70-es évek óta minden állam védvámos, mégis alig néhány vámháború fordult elő, holott annak Garami szerint állandóan kellene dűlni. S hogy védvám nélkül is megromolhat a nemzetek egymáshoz való viszonya, arra nézve legjobb bizonyíték a szabadkereskedő Anglia, hol a burzsoázia a legféktelenebbül gyűlöli Németországot és izgatja háborúra ellene a kormányt és közvéleményt.

Az önálló vámterület felállítása nem rontaná meg a többi nemzetekhez való viszonyunkat, mert magasabb vámokkal, minőkkel most az osztrák nagyipar védekezik, nem igen fogunk az önálló vámterületen találkozni. Sőt lehet, hogy ezen vámok

alacsonyabbak lesznek s a külfölddel való forgalmunk is meg lesz könnyítve. Itt csak Ausztriáról, az osztrák munkásságról lehet szó s az a kérdés, nem fogja-e ezeket a vámterület különválasztása megkárosítani? Ezen kérdésre válaszom csak az lehet, hogy *a nemzetközi szolidaritás sohasem terjedhet odáig, hogy az egyik ország munkássága a másik jólétének érdekében a saját jövőjét, haladását feláldozza.* A proletármozgalom eddigi története tanítja, hogy mindig a munkásság azon rétege, mely már bizonyos relatív jólétben volt, hozott áldozatokat azért, hogy a többieket nyomorúságos helyzetéből felemelje, *de sohasem történt az, hogy valamely réteg még jobban lejjebb süllyedt volna azért, csak hogy a többieknek meglevő jóléte fenntartassék, vagy fokoztassék.* S hogy különben e miatt a kérdés miatt nem kell magunknak fejfájást okozni, arra nézve legklasszikusabb tanúságokat az osztrák szociáldemokrata párt vezető férfiainak nyilatkozatai nyújtják. Ellenbogen azt mondja pl., hogy a közös vámterület fennmaradása Ausztriát ruinálja, sőt a német agráriusok szokott szólamaival él, midőn felkiált: Függetlenné kell tennünk a munkások bérét és foglalkoztatását a magyaroktól! Ne akarjunk tehát mi pápább lenni a pápánál s ha az osztrák szocialisták nem félnek az önálló vámterülettől, mi se féltsük őket tőle.

Minden ország munkásságának egyik fő törekvését és kötelességét képezi, hogy szellemi és gazdasági színvonalat emelje, s mert a munkásosztály felszabadítása csak akkor következhetik be, ha a proletariátus mindenütt elérte azon színvonalat, hogy a gazdasági élet irányzását átvehesse. A míg ezen fokon alul van, állandó akadály a szolidaritás kifejlődésének, mert mindig fennforog a veszély, hogy műveletlenségét és nyomorát kihasználva a reakció őket épen a munkásmozgalom letörésére használja fel, mire az orosz forradalom fekete bandái nyújtják a legfrissebb tanulságot, másrészt ugyanezen okoknál fogva rontják a munkabérfeltételeket, veszélyeztetik a már elért gazdasági eredményeket. Liebknecht a gothai kongresszuson 1875-ben a német munkásság érdekében követelte, hogy *védővámokat alkalmazzanak azon államok ellen, melyekben nincsenek munkásvédő törvények* — s éppen ezért a külföldi piacra olcsón dobhatják áruikat. Ezért látjuk, hogy Északamerikában a munkások védekeznek a kivándorlók olcsó versenye ellen, az angol munkások agitációt folytatnak a kuliknak Transwaalba való bevitelle ellen, sőt az angol unionista párt azzal vélte a munkásokat

vámpolitikájának megnyerni, hogy a bevándorlás korlátozásáról vitt törvényt a parlamentben keresztül. Az ausztráliai munkás párt programjának első pontja, hogy Ausztrália a fehér munkások számára biztosítsa. Ezen programpontra a kínai és maláj munkások importálását akarja megakadályozni, kik képtelenül alacsony bérekért és rabszolgákhoz hasonló feltételek mellett vállaltak mindenféle munkát s veszélyeztetik azon sok tekintetben fényes eredményeket, melyeket az ausztráliai munkáspárt eddig elért. Ezen irányzat nem valami célszerű önzésnek, nem a jobb helyzetben levők, az ugorkafára már felkapaszkodottak elzárkózási ösztönének kifolyása, hanem jogos és természetes védekezés a kapitalizmus mindenkorai törekvéseivel szemben, midőn a munkásmozgalom eredményeit olcsó és műveletlen külföldi munkások behozatalával akarja letörni. A magyar munkás Amerikában minthogy életigényei és műveltségi foka a hazai viszonyokhoz mért, tehát alacsony, olcsó árért áll munkába s ezért ott gyűlöletnek tárgya. Minthogy a magyar proletariátust a mostani agrárhátramaradottságból kiemelni, színvonalát fejleszteni csak ipar fejlesztésével és a mezőgazdaság industrializálásával lehet, ennek pedig más útja nincs, mint a gazdasági önállóság, azért *a magyar szervezett munkásságnak már a nemzetköziség elvéből is legfőbb feladata, minden rendelkezésére álló eszközt felhasználni az önálló vámterület kivívására.*

Szende Pál.

A ZENEI ALKOTÁS ÉS HATÁS LÉLEKTANÁRÓL.

I.

Vannak a zene pszichológiájának elemi kérdései, a melyek a hangok pszichológiájának szélesebb birodalmába tartoznak. Ezek közül a legtöbb kísérletezéssel is hozzáférhető, sőt egyik-másik épen ez úton való kutatás folytán már sokat haladt a megoldás felé. Ilyen a konsonancia és diszsonancia kérdése, melynek irodalma rövid évtizedek alatt csinos könyvtárrá szaporodott.

Vannak azonban a legszorosabb értelemben vett *zene*-pszichológiai kérdések, a melyek összetett voltuknál s egyéb körülményeknél fogva majdnem beláthatatlan időkre csupán introspekcióval közelíthetők meg. Ilyen a zenei alkotásnak, interpretálásnak s a zenehallgatásnak pszichológiai lefolyása, melyekről ha egyáltalán akarunk szólni lélektani szempontból, az introspekción kívül nincsen út számunkra, ez úton való kutatásnak tekintve természetesen az ily kérdésekben rendezni szokásos ankéteket, melyek voltaképen másodkézből vett introspekciók kiegészítve az írónak önmagán tett megfigyeléseivel. Világos, hogy e kutatómód értékéhez szó fér, de nem szabad felednünk, hogy az e téren való komoly vizsgálódás első lépéseit teszi és így botlások, tévedések nem lehetnek kizárva. Másrészt azonban a módszer kezdetleges volta mellett is el kell ismernünk, hogy kellő körültekintéssel és kritikával alkalmazva legalább a fővonásokban való helyességre elég garanciát nyújt s a részletkérdésekben való esetleges hibákat a tapasztalat tényeinek lassan felgyűlő nagyobb tömege ki fogja korrigálni.

Azt hiszem, hasznos és talán szükséges is lesz körülírni, hogy mit érthetünk és mit értsünk e kifejezésen: zene.

Vannak igen demokratikus hajlamú esztétikusok, a kik szeretik e szó értelmét kitágítani. Pilo Mario* ilyenformán mondja: »... zene minden oly hangzás, mely bármiféle organikus lénynek akusztikai gyönyörűséget okoz.« Így azután a muzsikusok közé sorozódik a nyári estén boldogan ciripelő tücsök, a napfénytől ittasan zümmögő légy, a morajló vízesés, a süvítő szél és a locsogó patak.

Végre is ilyen nagy általánosságra nincs szükség. Senki sem tagadja, hogy a természet hangjai között vannak zenei elemek, de a mi belőlük a sok egyéb, nem zenei hang hozzáadásával származik, az mégsem zene, legalább is bajos annak nevezni, mert ezt a szót már lefoglaltuk egyébre. Elég valószínű, hogy az emberiségnek az a szellemi produktuma, a mit ezzel a szóval jelzünk, alapanyagául ezeket a természethangokat használta valamikor fejlődése kezdetén, de mai formájában attól annyira távol van, hogy külön nevet érdemel. Ezt a fejlődést kell legalább igen durva vonásokban áttekintenünk, hogy a szó értelmében megállapodjunk.

A zene minden mai valószínűség szerint emotív eredetű. Minden állat, mely muzsikál, emócióból csinálja. Az ember már a beszédtanulás előtt ad zenei hangokat emócióinak kíséretéül, a gyermeket, és a kultúrátlan embert is ideértve azon a föltételezett fejlődési fokon, mikor még a beszédtanulás előtt állott. Azért nincs igaza Spencernek, mikor a zenét a »beszéd emotív elemeiből« származtatja, mert az emotív elem a beszédben őseredetibb, mint a beszéd maga, maradvány, mely csak keresztülvonul a beszéd fejlődésén s önálló, saját evolúción megy keresztül.

Az emotív hangokból azonban az állatvilág nem, csak az ember fejleszt zenét. Egy fontos tényező az, a mi ezt a fejlődést megindítja, a ritmus föllépése. Az organizmusnak fölös energiája szükségtelen mozgásokra készíti az embert, melyek — különösen, ha sokan végezik őket együtt — az időben pontos periodikus elrendezkedést, ritmust vesznek fel. (Wallaschek.***) Ha a szervezetnek ily állapota erősebb emóciójú hangulatokkal esik egybe — mint például a diadalmas törzsfő üdvözlésére kivonult vad népcsoport esetében — akkor a ritmikus ugrálásokkal kísért örömkialtások és mindenféle botokkal, tányérokkal, dobokkal való ritmikus lármázás elibénk állítja a mai hatalmas

* Psychologie der Musik. 1906. 21. lap.

*** The origin of music. Mind. 1889.

orkesztereink, kórusaink, operai, drámai művészetünknek ősi formáját. A kooperáció tehát nagyon fontos a fejlődés megindításában ezen a téren is.

A zenefejlődésnek két fő lépést kellett ezután megtennie. Egyik a folytonos hangsorból fix hangfokok kiválasztása a melódia-képzés céljaira s a másik az együtthangzás szépségbeli törvényeinek a megállapítása. Mindenik feladatnak van több lehetséges megoldása.

Mindenki tudja, hogy az összes hangok (»hang«-on sohasse akarok zörej hangot érteni) egy vonalú sorba rendezhetők egy tulajdonság alapján, melyet a nyelv térszimbolizmusa »magasság«-nak nevezett el. Ebben a sorban a hangok rezgésszámaik növekedésével »emelkednek« s bizonyos rezgésszámon alul és felül többé nem hangok ránk nézve, hanem mozgástünetmények. Ezt a hangsort folytonosnak tekinthetjük, azaz kell tekintenünk olyan értelemben, mint azt a fizikában a folytonosság hipotézise magyarázza, mely szerint a hangkontinuumban nincsenek legközelebb eső elemek, mert az 1 rezgésben különbözőknél közelebbi szomszédok a $\frac{1}{2}$ rezgésben különbözők, ennél közelebbiek a $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$. A stb. rezgésben különbözők, a mely közelítés bármilyen fokú lehet ama körülménynél fogva, hogy nincsen legkisebb valódi tört.

Azonban hallószervünk nem megy el bizonyos megkülönböztetési fokon túl. A leggyakorlottabbak $\frac{1}{5}$ rezgésben különböző két hangot még meg tudnak különböztetni a nélkül azonban, hogy megmondhatnák, *melyik* hang volt a magasabb (valószínűleg a felejtésnek az első pillanatokban való rohamossága miatt, melynek oly csekély különbség esetében az ítézés reakció ideje elég arra, hogy kiejtse a szorosabb körülírást: *melyik* magasabb s marad belőle annyi, hogy az *egyik* magasabb. (Wolfe* hangemlékezeti kísérleteiből következtethető.) Vannak azonban egyének, a kik nagyobb különbségű, a hangkontinuumban messzebb eső hangokat sem tudnak kellő biztossággal megkülönböztetni.

Az éneklés, az emberi gégefő szerkezete folytán, s a véletlenül feltalált primitív hangszerek használata bizonyos hangtávolságokat, intervallumokat fixál. Az együttenéklés, zenélés ezeket az intervallumokat lassan egyenlő magasságúvá is teszi. Az éneklés alkalmazkodik a hangszerekhez, melyeknek legerősebb befolyása van a lassankint kikristályosodó hangfokok megmaradására, azok magasságbeli elrendezésére s így a melódiák

* Wundt: Philos. Stud.

alapjául szolgáló skálák állandósulására. Így lesznek tudatosabb az emberben a fül számára állandókul mutatkozó intervallumok, a melyeknek fizikai« sajátsága az, hogy rezgésszámaiknak *hányadosa* állandó.

A görög zene több ilyen (különböző magasságból kiinduló) hangsort használt, melyek egymást követő hangjainak rezgés-viszonya pontosan meg volt állapítva s melyeknek hangjaiból a dallamokat formálták. A hasonló nevű hangsoroknak megfelelőleg voltak dór, eol, frigiai és lídiai melódiáik és még több ezekből módosított skálákból alkotottak. Ebből a szempontból gazdagabb volt a zenéjük, mint a mienk, melynek végeredményképen csak egy skálája van, az u. n. »félhangokból« álló kromatikai.

A mi mai zenénk gyökerei a keresztény egyház alapköveibe nyúlnak vissza, pápák és főpapok állapítottak meg skálákat, egyházi emberek vallásos buzgóságból komponáltak az istentisztelet fényének emelésére. Az igazi polifónia, a zene sokhangúsága itt kezdődik, s itt lesz tudatossá a szükséglet a szukcesszív hangok, melódia mellett a szimultán hangzásnak, a harmóniáknak kezelésében is rendet, egyöntetűséget teremteni. Ez a rendezkedés aztán túlkapásokba téved. Nehézkes, nagy apparátusú zenetudomány fejlődik ki s a zeneszerzés matematikai feladattá válik. A harmóniakezelés törvényeinek bölcs ismerője mesterkéltsegekbe téved. Az egybefonódó szólamok összekuszálódnak, a harmóniák egymásrakövetkezése lesz a fő és nagyon mindegy, hogy milyen hangok esnek véletlenül a szopránba. A »punctum contra punctum-ban elvész a melódia, újra kell feltalálni.

Ennek az óriási, elméletileg annyi gonddal kidolgozott apparátusnak (melynek eredendő szempontjai pedig *szép* hangzásbeli kellékek voltak), a népzene melódiáival történt szerencsés házasságából származott a mi mai zenénk. Bach megnemeseítette az elfajult kontrapontot s elébe állította a követendő ideált: *külön* is szép melódiáknak az *egyszerre hangzásban* való szépsége, így a dallam visszafoglalva az őt megillető helyet, a zene, legalább is *ez* a zene elérte Beethovenben a legmagasabbat, a mit elérhetett. A Wagner-zene, a mi tartalmat kényszerít a zenébe, az legalább is a zenére nézve hanyatlás-kor, vagy egy *más művészetnek*, a melodramának újraszületése.

Tehát zenének ma az emberi szellemnek ezt a produktumát nevezzük, mely a folytonos hang-kontinuumból kivá-

lasztott ilyen és ilyen hangfokokból épített dallamokat a kontra pont megneemesedett mai formájának segítségével díszíti, kidolgozza, nagy egészekké konstruálja, melynek közhelyeit a fülünk megszokta, originalitásait kívánja, azokban gyönyörködik. *Lehetséges* és van más zene is, ha sokkal alacsonyabb fejlődési fokon is, más alapintervallumokkal, de ma ez a legmagasabb fejlődésig jutott zene, ebben élünk, nevelődünk, erre épül a verkli és a szimfonikus zenekar, ezekre az intervallumokra gyakorolja be hangszálait az énekes, szóval ha zenéről beszélünk, erre a zenére gondolunk. Azért én a következőkben mindig ezt a zenét fogom a »zene« szón érteni.

II.

A zene pszichológiája tulajdonképpen három szereplő lelki világának az analízisét foglalja magában, a zeneszerzőét, az előadóét és a hallgatóét. Mindegyikhez nehéz, de legnehezebb az elsőhöz hozzáférni. Az alkotó művészt az alkotás pillanatában megfigyelni képtelenség. A pszichológus csak a művész emlékezetére, saját introspekciójára támaszkodhatik. Nehezíti a dolgot az is, hogy az alkotó művész rendszeren erős egyéniség s az adatokban így igen sok tisztán egyéni tényező van keveredve az alkotásnak általános tényezőivel s nagy a veszély az ily egyéni vonásoknak általánosítására. Mindamellet néhány vonásban olyan határozott és félreismeretlen a megegyezés, hogy azokat kénytelenek vagyunk általánosakul elismerni.

Az alkotás pszichológiájáról szóló, tudtommal egyetlen önálló és teljes művet kell itt először is idéznem. Ribot »Imagination Créatrice«-ét, melyben a kiválóan élelméjű és szellemes francia pszichológus a zenének is szán egy fejezetet, továbbá a később, 1905-ben megjelent »Logique des Sentiments«-ját, melyben újól foglalkozik a zenei alkotás lélektanával, mint az affektív logika egyik példájával.

Előrebocsátom, hogy Ribot a zenei alkotás lélektanát, sőt, ha nem csalódom, a zene mivoltát illetőleg is óriási tévedésben él. Ennek más magyarázata nem képzelhető, mint az, hogy ő valószínűleg sohasem foglalkozott magával a zenével, csupán a pszichológiájával s így saját élményei ezen a téren nagyon hiányosak lehetnek s nem alkalmasak arra, hogy őt a kérdéseire nyert válaszoknak helyes értelmezésére képessé tegyék.

Először is kénytelen vagyok a legerélyesebben nemet mondani arra az állítására, hogy a zenei képzelet az »imagination diffluente«-hoz osztható be, *szemben* a plasztikus képzelettel. Lássuk, mit ért ő plasztikus és szétfolyó képzeleten.

Plasztikus képzeleten értem a képzelet ama faját, melynek jellegzetes tulajdonsága a formák tisztasága és pontossága, szabatosabban: melynek anyaga világos képekből áll (bármily természetűek legyenek is); melyek közel állanak a percepcióhoz, a valóság benyomását teszik; melyekben objektív, pontosan meghatározható asszociációk dominálnak«. (153. old.)

»A szétfolyó képzelet szintén általános forma s a másiknak teljes ellentéte. Homályos körvonalú képekből áll, melyeket az asszociációnak kevésbé szigorú formái hívnak elő s kapcsolnak egybe.«

Azt hiszem, minden zenész habozás nélkül az első csoportba fogja sorolni a zenét. A ki egyáltalán képes komoly zenét hallgatni, annak számára nincsen tisztább képsorozat a zenei frázisok egymásutánjánál, a zenei együtthangzás különböző formáinál. Az ismert hangegyütteseknél tisztábban s a percepciókhoz közelebb állóan alig lehet tudatunkba hívni valamit s az alkotó zenészerző képzeletében megjelenő frázis az első feljegyzéskor olyan tiszta és világos, hogy aligha felül nem múlja ebben a festő vagy szobrász első vázlatát. A »netteté dans la complexité«, mit Ribot a plasztikus művészetek főjellemzőjeül említ az összefoglalásban, azokra sem illik rá jobban, miat a zenére, sőt a zeneművészetet jobban és találóbban alig lehetne jellemezni, mint ezzel a kifejezéssel. Igen, a zene maga a netteté dans la complexité«, tisztaság a bonyolultban, az összetettben, a nem értő által analízálhatlannak hitt óriás hangtömkelegben, melyben legfinomabb és legélesebb elkülönítéseket, elrendezést, szerkezetet találnak azok, a kik hallanak. Színvakoknak nem mutatunk festményt s ítéleteikből nem csinálunk arra vonatkozó pszichológiát, a zene színvakjait se lehet megszólaltatnunk, mikor a zene pszichológiájáról van szó, az esetüket csak azért nem mondjuk épen patológikusnak, mert nagyon sokan vannak.

Ribot azzal okolja meg ezt az elkülönítést, hogy a muzikusnak rendesen nincsen vizuális képe, mikor komponál, vagy csak nagyon homályosak. A zenész külön hangvilágban él, minden utcazajból kihallja az esetleges zenei intervallu-

mokat,* vagy az azokhoz közelállókat, de vizuális képei e miatt elmosódnak. Ezért »szétfolyó« a zenei képzelet. De hát *csak* a vizuális képek lehetnek tiszták, világosak? A hangérzetek és emlékek, melyek között s melyekben a muzsikus él, azok nem lehetnek kristálytiszták, a percepciókhoz közelállók? A hangzó, az éneklő fantáziát egy más érzetmező adatainak világosságával mérjük? Hisz akkor egy auditív ember azt felelheti Ribotnak, hogy a hangképzelet a plasztikus, tiszta, éles, a térbeli, a látásbeli képzelet pedig diffluente, szétfolyó, mert ott alig szerepelnek hallásképek a azok is homályosak, alig észrevehetőek. Végre is minden művészetnek meg van az a jogosultsága, hogy a saját területén bánjunk el vele s nem egy másikkal a birodalmából s annak a szempontjaival tárgyaljuk le. Nem hiszem Ribotról, hogy mert maga vizuális, azért esett volna ilyen gyökeres tévedésbe s azért egyáltalán keptelen vagyok megérteni, miért nem mérte a zenét is a saját mértékével, a hangokkal.

Egy magyarázata lehet talán ennek a veszedelmes botlásnak. Ribot azt mondja a zenére: »ci'est le type de l'imagination affective«, ez a »*language emotionnel*«, melynek *tárgyai* az érzelmek, vágyak. Az igaz, hogy ezek, az érzelmek és vágyak, a melyeket a zene anyagául, vagy tárgyául kellene tekintenünk, gyakran elég homályosak és szétfolyók. De a hiba-magyarázatul megállható másik állítás csakis hiba lehet. Még tisztábban mondja ki erre vonatkozó véleményét a *Logique des Sentiments*ban ilyenformán »la phrase est un sentiment transformé« oly értelemben, hogy a zeneszerző valami különleges lelkiállapotba kerülván, ez az érzelem a tudatában zenei frázissá transformálódik, mely amaz érzelem kvalitásának megfelel.

Ezekkel szemben igazolni akarom, hogy a zenei képzelet semmivel sem inkább affektív a többi művészi képzelettel szemben hanem egyszerűen *imagination auditive*, és *language emotionnel*nek nevezni szép metafora, de nem igaz, és tudományos értéke nincs, s hogy a zenei frázis transformálódott érzelem, az a dolog teljes félreismerésén alapszik, mert az alkotás közben átélt érzelmek éppen nem szükségkép felelnek meg ama született frázis hangulati kvalitásának. Ebből a célból kérdéseket állítottam össze, hogy zeneszerzők tapasztalataiból tanulhassam meg, milyen természetű érzelmi elemek lépnek föl a zenei

* Log. d. Sent.

alkotás közben. A válaszokat nagyrészt szóbelileg kaptam, a melyeket azonnal feljegyeztem s még aznap részletesen leírtam.* Azt hiszem, legcélszerűbb és leginkább meggyőző lesz, ha átadom a szót azoknak, a kik saját lelki életükben tapasztalták azt, a mit a pszichológia nehezen és soká fog kihámozni a köztudat számára. A kérdésekre kár a teret pazarolni, a válaszok úgylát mutatják, mi volt a kérdés.

A legradikálisabb Koessler véleménye. Kérdéseimre a következőket mondotta:

A zenei gondolat első megjelenése mindig váratlan, így nem is előzheti meg semmiféle érzelem. Esetleg azután *eszébe juthat* az embernek, hogy ennek a motívumnak ilyen és ilyen hangulata, tónusa van s ahhoz képest használja fel majd a kidolgozásban.

Hogy vannak-e valakinek eredeti, szép gondolatai, az független az illető érzelmi világától. Az a zenei képzelet gazdagsága vagy hiánya. Egyiknek van, másoknak nincs fantáziája. Ha az érzelmekből fakadnának a dallamok, akkor az asszonyok volnának a legnagyobb zeneszerzők. A gondolatok feldolgozása közben a zenei képzelethez egy másik tényező szegődik, a művészi értelem. (Musikalische Fantasie und Kunstverstand.***) A komponista ítélt, válogat, rendez, a *munkája* ebben áll. A szerkesztés, a szép gondolatok művészi feldolgozása — ez az ő feladata. Hogy ez a munka mennyiben *hat ki* az érzelmvilágára, az az illetőnek egyéni temperamentumától függ. A kinek nagy hullámművészi érzelmű élete van, az a gondolat felötlésekor, meg feldolgozása közben is többet fog érezni, mint a nyugodtabb vérmérsékletű s ez az érzelmesség az ő zenei fantáziáján is nyomot fog hagyni, mint általában egyéniségének többi vonásai. A ki azt mondja, hogy az ő érzelmei melódiákká alakúlnak, az frázisokban beszél és pózol.

Ezek a szavak elég világosan beszélnek. Nagy munkásságú embernek a szavai, a ki a fiatal tehetségeket vezeti be a komponálás művészetébe. Mint erősen temperamentumos dirigens

* Hogy mindezt megtehettem, azért itt is köszönetet mondok mestermnek, Szendy Árpádnak, a kit a zeneakadémián válaszádsra felkértem s a ki kérdéseimet írásban adta át Koessler, Herzfeld és Szabados zeneakadémiai tanároknak, a kik szintén lekötelező szívességgel teljesítették kérésemet — fogadják érte köszönetemet.

** Koessler német nyelven válaszolt.

ismerjük, a kinek kamara és orkesztrális művei, valamint kórusai a legmélyebb zenei tudásról tanúskodnak.

Herzfeld már valamivel több helyet ad az emocionális tényezőknek, de éppen nem Ribot állításának javára. Tőle a következő válaszokat kaptam:

A legjobb gondolatok mindig váratlanul jönnek. Emelt hangulat kedvez a jöttüknek, azonban e hangulat teljesen jelleg nélkül való »angeregt sein« is lehet. A fájdalmas színezetű motívum is inkább akkor jelentkezik, ha a kedély szabad. A bánatban nem képes az ember művészi alkotásra. Schiller mondja, hogy az akut fájdalom nem kedvez az alkotásnak, csak a fájdalom emléke. Tschaikovszkynak ismeretes nyilatkozata az, hogy a patetikus szimfóniáját, mely tudvalevőleg tele van melankóliával, sötét tónusokkal, a legvidámabb hangulatban komponálta.

A megjelent motívum nem kelti föl a neki megfelelő érzelmet, hanem egyszerűen *elképzeljük*, hogy milyen érzelmet kelthet az a motívum. Szerintem ez a zenei hatásnak a magyarázata.

Szerencsés esetekben a motívum megjelenését a feldolgozás vágya is követi s akkor egész tétel egyfolytában is készülhet.

A konstruálás alatt folytonosan tart az emelkedett hangulat, a minnek a kvalitása leginkább így írható körül: a teremtés öröme, s ez mindenféle hangulatú darabok írásánál ott van.

Ezekben meglepő élességgel domborodik ki az, hogy bár bizonyos, bármi ok által előidézett emelkedett hangulat kedvez a zenei gondolatok váratlan felbukkanásának, de e gondolatok korántsem az illető hangulat kvalitásának megfelelő termékek, vagy legalább is nem szükségképen azok. Az emelkedett hangulattal természetesen együttjáró jobb organikus és szellemi diszpozíció ezt természetessé és önként érthetővé teszi a nélkül, hogy a tényt így kellene formuláznunk, hogy »a hangulat zenei frázissá transzformálódott«, a mely különben is oly veszedelmes és obskúrus formula, hogy nem kár megcáfolni.

A következőkben az erős temperamentumú, gazdag egyéniségű Szendy Árpádnak nyilatkozatát közlöm, melyek éles világításba helyezik azt a körülményt, hogy még a legérzékenyebb és legmozgalmasabb lelki világú egyének sem alkotnak zenét; úgy, mint azt Ribot gondolja.

A zenei gondolat megjelenése váratlan; annyira váratlan, hogy sokszor meglep, megdöbbsent. Beköszönt ebédelés közben, mikor esetleg krumplifőzeléket eszik az ember.

Az első érzés ilyenkor öröm. Öröm, hogy itt van. A motívum hangulati színe csak nagyon ritkán, igen pregnáns esetekben módosítja ezt az általában örömteljes hangulatot.

Emelkedett hangulat kedvez a zenei gondolatok jövetelének. Derült, vidám kedélyhangulat kell ahhoz, hogy komponáljak. Ha pl. fölemelik a fizetésemet, akkor pompásan tudok dolgozni — azért a mi fizetésünket tulajdonkép minden hónapban föl kellene emelni.

Deprimált hangulatban nem tudok komponálni. Fiatal koromban másként volt. Ha bántott valami, szomorú voltam, leültem a zongorához improvizálni. Egész szonátákat csináltam, különös szeretettel vettem elő magyar dalokat. Sohasem sikerültek olyan jól, mint ezekben a deprimált pillanatokban. Mindig sajnálni fogom, hogy elvesztek; sohase írtam le őket, akkor még nem is tanultam komponálni, de ilyen hangulatokban ez kielégített, megnyugtató.

Ez teljesen elmúlt. Ma csak kellemes hangulatban tudok dolgozni. Egy kivételt tudok, az utóbbi kvartettemnek a románcát igen nyomott hangulatban komponáltam. Azonban az öröm, a derültség mindenféle hangulatú kompozíciókra termékenyítőbb.

Feldolgozáskor az ember először is a motívumát bírálja. Munka közben a lelkesedés, az alkotás öröme az uralkodó. Hogy jobban megértsen, itt egy családi vonást kell említenem. Apámon és fiamon is tapasztaltam, hogy igen nagy örömben könyezik, sír. Ez a tulajdonság bennem is megvan. Az alkotás közben néha olyan öröm fog el, hogy fojtogat a zokogás. Ezt le kell küzdenem, hogy folytathassam a munkát, a konstrukciót. Gyakran azonban, ha egy ideig az ítéző, tudatos munka jól ment, az eredmény tetszik, elragad, akkor percekig engedem át a tollat az önként jövő gondolatoknak s az ítézés egészen háttérbe szorul.

Mindezeket egy gazdag és nagy hullámszerű érzelmi élettel bíró ember mondja, a kinek kompozíciói tele vannak tempera-

mentummal — és kitől semmiféle kérdezőmóddal sem lehetett azt a választ kapni, hogy ő érzélemvilágának különböző nüanszait foglalja frázisokba.

Szabados Béla, a »Mária« gondolatokban gazdag társszerzője, írásban válaszolt a kérdéseimre, azér tadatai nem oly kimerítőök, mint a melyekhez szóbeli tárgyalás útján jutottam.

A zenei gondolat megjelenése váratlan; tudvalevő, hogy a zenei gondolatnak keresése akárhány esetben nem vezet eredményre. Igaz, hogy a gondolat keresése bizonyos szuggesztív hatással jár, mely elősegítheti a gondolat felvillanását. Erre nézve más téren is vannak analógiák. Mindenesetre van ott érzélem, habár nem is oly értelemben, mint azt különösen a laikusok elképzelik. Az illető érzésnek a gondolat megvillanásakor már léteznie kell. Feldolgozás közben az alkotás pillanatának érzései, habár nem is eredeti intenzitásukban, de inkább reflexszerűleg és más érzésekkel (teremtés öröme) keverve szerepelnek. Ugyanitt jut már nagy szerep az alkotó egyéni tulajdonságainak, minők temperamentum, kedély, energia, kiforrottság vagy éretlenség stb. (A teljes szakbeli tudás természetesen előzetes feltétel.)

Ezekben sem található semmi az előzőkkel ellentétes dolog. A szembeötlő összehangzások csábítanak a következtetésre, úgy látom, hogy a zenei képzelet semmivel sem inkább affektív, mint az alkotás többi formái — nemhogy «purement affektíveknek lehetne mondanunk. Az emocionális elemek az egyéniségtől látszanak függni. Az élénkebb, mozgalmasabb érzelmi életű ember mindenféle alkotás közben többet érez, a nyugodtabb vérmérsékletű kevesebbet. Azt hiszem, egy temperamentumos matematikus valami új fogalmi kapcsolat lehetőségének megpillantásakor örül annyira, mint a zenész, a kinek zenei gondolata érkezett. Mindkettőnek kedvez az organizmus elevensége, derült, vidám hangulat, mely mozgékonyabbá, frissebbé teszi a tudatvilágot. A gondolat feldolgozásának, vagy a matematikusnál igazolásának munkája nagyon hasonlíthat érzelmi együtthatóiban, az alkotás öröme, az erő érzés, a szellem fenségének tudata mindkettőt egyenlően sarkalja, lelkesíti, a mely érzelmeknek a tárgy természete adhat esetleg különböző alapszint, lehet a muzsikusnál esetleg fokozottabb, mint a másiknál, de az érzelmek épen így nem szolgálnak *anyagul* a zenei alkotásnak, mint a matematikai teremtésnek.

Erre nézve volt alkalmam a legközelebről megfigyelni a matematikai alkotás lélektanát férjem esetében, a ki mikor először ötlött eszébe ama gondolatok lehetősége, melyeket később kidolgozott, olyan fokozott erőérzés, gyönyörűség, boldogságnak nevezhető érzelmi hullámzásokon ment át s később a feldolgozás, a részletes igazolás alatt is oly mértékben feszültségben tartották a teremtés tudatának átható érzelmei, öröme, hogy határozott organikus jeleket (szívdobogás, vérnek a fejbe tódulása) tapasztalt, melyek meggyőzően hirdették, hogy lelkiállapota nem apró öröm, hanem erős indulat, mely alig áll mögötte a komponista érzelmi mámorának.

A language emotionnel nagyon veszedelmes frázis. Hogy megszületett, arra sok körülmény disponálta az embert. Először is az a körülmény, hogy a zene anyaga hang, mint a beszéd is, s minthogy a fejlődés a hangpercepciókat más percepciók szimbólumául, jelölésére alkalmazta, igen közel állott ennek átvitele a zenére is. Hogy minek a szimbólumául szolgáljanak a zenei frázisok, arra jó ujjmutatást adott a zenében emotív eredeténél fogva még a mai mesterséges, vagy mondjuk művészi formában is megmaradt *kifejező* hajlandóság, melynél fogva minden hangegyüttesnek van még bizonyos igen homályos és határozatlan hangulati jellege. Már most hiper-érző emberek jó csomó önszuggesztióval fölfegyverkezve nagyon pontos megfeleléseket tudtak mondani a zenei frázisok és az érzelmek között úgy, hogy sokan abba a túlozott nézetbe sodródtak, mely szerint a zene nemcsak hogy utoléri, hanem fölülmúlja a nyelvet az érzelmi világ leírásában. Nyelv, a mit csak oly kevesen értenek s azok sem egyértelműleg, nem érdemes erre az elnevezésre.

Végre ily feldolgozásra csábít a hallóérzék önállótlanásával szemben a látó-érzék primársége. A mi csakis ennek az érzéknek adataiból áll, az lehet egy sui generis, másra nem vonatkozó, mást ki nem fejező világ. A hallás világa akkor miért nem lehet az? Miért kell az alá tartalmat, kifejezni valót kényszeríteni? Nem elég az akusztikai szép, a mit szolgálhat? A zene sokkal inkább sui generis világ bármelyik művészetnél, tárgya, eszköze és célja a hangzásbeli szépség. Ezeket azonban részletesebben a zenei élvezet pszichológiai elemzésében akarom kifejteni.

A zeneszerző lelki világából tehát azt tanuljuk, hogy a zenei frázis épen nem érzelem-transzformáció, mert egészen

egyértelmű nyilatkozatokat hallottunk arra nézve, hogy a jelentkező zenei gondolatnak emocionális színezete éppen nem szükséges, hogy megfeleljen annak az emeltebb kedélyhangulatnak, a melyben származott. A szerző fűzhet hozzá tudatos ítéleteket, hogy ez a motívum ilyen és ilyen érzelmi irány tónusát viseli s annak következtében gyászindulónak alkalmas témát nem fog tánc zenének feldolgozni, de még a motívum által esetleg és ritkán ébresztett ily érzelmi szféra is oly határozatlan jellegű, hogy semmi esetre sem jogosít, a zenét az érzelmek nyelvének mondani.

III.

Lássuk most az interpretáló művész belső analizisát. Koessler ezeket mondta:

Az interpretáló művész átnézi a művet, leküzdi az esetleg felmerülő technikai nehézségeket, figyelme felszabadul s az előadásra terelődik; az előadás a *zenei* szépségeknek a kellő kidomborításában áll. Értenie kell a mű konstrukcióját, hogy értelemmel interpretálhasson. Az érzelmes arckifejezés, mozdulat, a mit egyik másik előadó művész produkál, egyszerűen hatásvadászat és póz. Herzfeld így nyilatkozott:

Interpretálás alatt ösztönszerű zenei érzék vezet, a mire az ember szellemi alkata képes vagy nem. A tapasztalat, sok zenehallgatás nem elég a magyarázatára, nem az egyén tapasztalatai szerzik. Az interpretáló művész nagyon finom és tökéletes eszköze az alkotónak. Szendy tapasztalatai ezek:

Művészi interpretálásról az a véleményem, hogy azok a részletek sikerülnek legjobban, melyekkel nem tudok beszámolni magamnak. Mondjuk ki a nevét, mikor a *tehetség* visz magával és én engedek neki tudatos gát nélkül. Ez a féltudatos állapot azonban nem tart pillanatoknál tovább. Időnkint visszaveszi az uralmat az ítélet, a tervszerű játék, a mikor minden mozdulatot öntudatosan végez az ember. Ezek hullámzanak és váltják föl egymást.

Én hiszem, hogy el lehet találni az alkotó művész intencióit, meg vagyok győződve, ha Beethoven hallaná a szonátáit, mikor én jó dispozicióban játszom a mai zongorák és technika fejlettségével, repesne a szíve örömeiben.

Azt hiszem, ez az »eltalálni az alkotó művész intencióit«, a mit Szendy mond, ezt érti Szabados is akkor, mikor így fejezi ki magát:

Az interpretálás művészete akkor a legtökéletesebb, ha a legnagyobb mértékig *el tud mélyedni az előadandó mű szellemébe, azaz, ha a szerző alkotás közben érzett érzelmeit »utánérezni«* tudja. Hogy az előadás közben az érzés vezet-e inkább vagy az értelmi megítélése a műnek, azt rendszeren az interpretáló individualitása dönti el. Hidegvérűbb művész inkább a tudatos, perfekt, leszűrt előadással hat, a temperamentumos pedig az előadás közben megnyilvánuló vervevel hévvel és indulattal ragad el.

Hajlandó vagyok azt hinni, hogy az itt idézőjelbe tett »utánérezni« a műnek egyszerű megértését jelenti, a »mű szellemébe való beleélését« a művésznek, mely természetesen a műben való gyönyörködéssel, tehát érzelmi tényezőkkel jár, melyek a minden szellemi produkcióra alkalmasabb emelkedett, feszült hangulatot, organikus állapotot teremtik. Ennek az érzelmi állapotnak az intenzitása természetesen az előadó egyéniségétől függ és nagyon alacsony fokú lehet akkor is, mikor az előadó a legnagyobb »bensőséggel« játszik s emócionálisabb természetű hallgatóiban, esetleg nagyon intenzív érzelmeket ébreszt. Továbbá nagy emóciók közt komponált művet az interpretáló művész, a kinek nagyon erős és öntudatos muzikalitása van, de kevés temperamentuma, előadhat, s a tökéletesség magas fokán állhat előadása — minden közvetlenül átélt nagy érzelmi mozgalom nélkül. Az emberek szellemi alkatának óriási különbségei már eleve képtelenséggé tesznek minden olyan föltevést, hogy az interpretáló a komponistát s a hallgató mind a kettőt csak akkor értheti meg, ha annak érzelmeit végig tudja érezni. Hisz öröklött alkatunk és egyéni történetünk folytán olyan óriási módon különbözünk egymástól, különösen tudattartalmaink érzelmi együttthatóiban, hogy nem szabad olyasmit feltételezni, hogy a zene, mi oly homályos körvonalakban utal érzelmi tartalmakra, ha százszor ugyanaz is, ugyanolyan érzelmi megmozdulásokat ébresszen valamennyiünkben. Vagy ha csak »közel ugyanazt« »nagyjából ugyanazt« akarjuk állítani, hát hol van ennek a »közel«-nek a határa, az érzelmi tónusok végtelen finomságú folytonos átmenetei közt?

Mindezekre még jobb világítást fog vetni a következőkben az, a mit a zenei élvezet lélektanáról mondani fogok.

IV.

Első sorban ismét a legautentikusabb szólókat, a zene embereit hallgassuk meg. Koessler a zenei élvezetről így vélekedik.

Zenehallgatás közben a laikusnak lehetnek nagy érzései és fantáziálhatnak a zenéhez akármit, de minél többet tanul az ember, annál inkább előtérbe jutnak a mű szerkezetére, kidolgozására, a kidolgozott gondolatok zenei értékére vonatkozó Ítéletek. A képzett zenész kénytelen analizálni a zeneművet, a mit hallgat s természetesen ezzel már élvezzi a mű *zenei* szépségeit.

Herzfeld az ő világos beszédmódjával a következőket mondta:

Valamely zenemű első hallgatásánál nagyrészt élvezek. Az értékítéletek további tanulmány alapján lépnek föl. A ki első hallásra kritizál is, az lehet olyan ember, ki egyszeri hallásra oly tökéletesen áttekintette a művet, hogy annak emlékéért bírálja meg. Nálam mindig első a közvetlen gyönyörködés, csak azután kutatom annak okait.

Az érzelmi hatás lassan (többszöri hallásra) eltompul. Vannak azonban gazdag művek, melyeknek összes részletét még tízszeri hallásra se merítette ki az ember, különösen komplikáltabb, hosszabb művekben mindig új és új szépségre akadhatunk. Pl. a IX. szimfónia, Wagner Mesterdalnokai.

Mindazonáltal első hallásra is lehet az értékekkel tisztába jönni. A rejtett szépségeket, ha nem is látja át, de kiséjti az ember.

Az érzés maga élvezet, nem pedig bánat vagy remény, vagy a mit a mű ki akar fejezni. Csak azt tudom, hogy élvezek. Pl. gyönyörködöm Beethoven Egmont nyitányában a nélkül, hogy csak eszembe is jutna Egmont. A hangokban gyönyörködöm, melyek inkább homályosan az *emlékezetbe idéznek* érzelmeket — ebben áll a zene kifejező ereje.

Vizuális képeim nincsenek, legfeljebb reflexió következtében. Magát a zenét a szép hangokat élvezem. Ezekhez a sorokhoz nem kell magyarázat. Egyáltalán ez utolsó kérdésben a legmeglepőbben összehangzanak a feleletek. Szendy Árpád ezeket mondja.

Gyermekkoromban a Mendelssohn Hebridák uvertürje olyan mély benyomást tett reám, hogy valahányszor hallottam, fuldokló zokogás fogott el. Nem tudom közvetlen okát adni, semmit sem juttatott eszembe; talán az a titokzatos, különös fisz — szóval a hatás megvolt.

Ma nagy ritkaság, hogy valami annyira megkap, hogy elvesztem a judíciumomat. Liszt játékának hallgatásánál éreztem talán egyedül ilyesmit. Sohse történt velem azóta, hogy olyan törpének s mégis olyan nagynak éreztem magam, a ki még semmi sem vagyok, de a fiatalság merész önbizalmával tudtam, éreztem, hogy én ezt még mind megcsinálhatom. Utóbb egy Rosé-kvartettnél fogott el ilyen kitörő érzés.

Az ítélet azonban nem vonul félre. Először szólal meg a kritika s mikor ez nagyon kedvezően üt ki, akkor fog el a gyönyörködés. Nem szomorkodás stb. vagy vizuális képek. Gyönyörködés a szép zenében, a hangokkal repülni, úszni. Végtelen könnyűnek érzem magam, a zene mintha fölemelne, szeretem az egész világot s csak azért nem borulok a szomszédom nyakába (ha még olyan csúnya nő is az), mert tudom, hogy most jól kell magamat viselnem, nyilvános helyen vagyok. Nagy ujjongás, boldogság a szép zenének a legközvetlenebb hatása.

Egészen zavartalanul élvezett zene még többárnyalató hatást tesz reám. Érzem a hangnemek egyéni hangulatát, E, H, A-dur derült, fényes, D, C-dur szintelenebb, h, g, f-moll búsak, B-dur, Es-dur heroikus. Ezt az utóbbit infekciónak tartom, a fuvóhangszerek t. i. ezekben a hangnemekben készülnek.

Saját munkáim hallgatása közben majdnem mindig boszús vagyok az interpretáció tökéletlensége miatt. Olyan kevés a kivétel, hogy össze tudom számlálni. Gyönyörködtem, mikor a Hubayék játszották a kvartettet, mikor Dohnányi a rapszodiámat s mikor Durigo Ilona énekelte a »Szeretném itt hagyni« dalomat.

Oka-e ennek a képzelet erős szubjektivitása, a szellemi felsőbbségem az interpretálok felett, nem tudom, de legtöbbször önmagam sem tudom magamat kielégíteni.

Ez értékes analízis után lássuk még a szűkszavú Szabadost, a ki ezekben foglalta össze nézeteit.

Szerintem körülbelül úgy áll a dolog, hogy egy műnek tartalma: gondolatbősége, a gondolatok nemessége és kifejező ereje és eredetisége inkább érzésünkre hat, a kidolgozás, a forma, szóval a gondolatok beállítása és fölépítése inkább értelmünkre. Hogy azonban az érzésünkre gyakorolt hatás ne zavartassák kedvezőtlenül, szükséges, hogy az utóbb említett tulajdonságai a műnek a tökély bizonyos fokán álljanak. Miután pedig a gondolatok a legtöbb esetben épen a kidolgozás, forma stb. hozzájárulásában gyarapodnak azon erőben, melylyel érzésünkre hatnak, a két dolog külön nem választható. A legszebb, legnemesebb dallam, mely érzésünket megragadja, értelmünk előtt azonnal értékét veszti, ha rosszszól, ízléstelenül van beállítva (pl. hibásan vagy rosszul harmonizálva) a legszebb dallam ilyenkor olyanná válik előttünk, mint a legszebb arc, ha azt pl. egy homorú tükör visszatükrözésében látjuk meg.

Az ember saját műve előadásakor többnyire az interpretáció minőségének hatása alatt áll. Sajnos, általános tapasztalat, hogy az interpretáció ritkán oly tökéletes, hogy a szerző intencióit teljesen visszaadni képes volna.

Láttuk ezekben, hogy a képzett zenészek, a kik maguk is alkotnak, hogyan hallgatják a muzsikát. Valamennyiből egyértelműen világos, hogy a zene hallgatásánál az élvezet egyenesen a szép hangokból, a szép zenéből fakadt, tehát tisztán esztétikai gyönyörűség, mely a zenénél sajátos fölemelő szabadságérzéssel jár. Ezt teljesen laikusoknál is tapasztaltam; többen fejezték ki előttem ama tapasztalatukat, hogy zene hallgatása közben az egész organizmusuk felvillanyozódik, passzív asszociáció-folyásuk eleven gyors, a zenétől teljesen heterogén tárgyakra vonatkozóan, mely pszichológiai tünet helyébe a zeneértőnél a figyellel járó zenei ítéletek kerülnek, melyek közt ott szerepelhetnek ilyenek is, hogy ez vagy az a motívum ilyen és ilyen hangulatú a nélkül, hogy a hallgatón úrrá is lenne az a hangulat.

Ez a gyönyörködés tisztán a hangoktól okozott esztétikai élvezet, a minőt a szép formák és színek is okoznak. A hallgató nem társalog a szerzővel az érzelmek nyelvén. Egyszerűen »megérte« a gondolatait, melyek tisztán zeneiek, más érzetmezőre való vonatkozás nélkül. A zenei frázis nem szimbóluma semminek, mint a szó. A zenei frázis és gondolatokká való

összetétele analóg a szókkal való gondolkodáshoz, de megértése nem abban áll, hogy mint szimbólumot valamire vonatkoztatjuk s e vonatkozásai közötti kapcsolatban tekintjük át, hanem abban, hogy áttekintjük magát azt a hang-komplexust, a mit zenei frázisnak, koncepciónak nevezünk.

A laikus nem tud komolyan *figyelni* a zenére, azért nincs is róla kritikája, így átengedi magát a hangok érzéki hatásának s kéjeleg fuldokolva az érzelmekben. Sok azt hiszi, hogy programot kell a zenéhez gondolni s az emberi tudat szeszélyes asszociációival veszi körül a hang-arabeszket, mit áttekinteni nem tud. A zenész ítél és azután gyönyörködik.

V.

A programm-zenét nem volna szabad zenének nevezni. Az melodráma akkor is, ha senki se szavalja vagy éneklí hozzá a programot, hanem csak hozzá kell gondolni. Zene, a mely nem élvezhető a programm ismerete nélkül, nem zene. Azonban melodráma, mely szöveg nélkül is gyönyörködtet, mint Wagnernek igen sok nagy alkotása, az abszolút zene.

A programzene visszalépés a zenefejlődésben. Más művészeteket vesz segítségül a hatás erősítésére, idegen elemeket kever az akusztikai hatók közé. Ma, az ideg túltengésének századában terjedése elég természetes. Ennek egyik magyarázatát próbálok adni.

Vannak mozgékony lelki életű emberek, igen labilis tudatelemekkel, a melyek a legszeszélyesebb asszociációkra képesek. Egyik érzetmező adatai a másikéval óriási szabadsággal társulnak, melyek közül egyik-másik asszociáció véletlenül erősebben föllépő érzelmi együttható folytán megrögződik, így különös és érthetetlennek látszó összefüggések erősödnek meg lelki életében.

Ilyenformán képzelem el a vizuális muzsikások lelki világát. Ribot téved, ha azt hiszi, hogy kevesen vannak. Én elég sokat találtam.

Zenei tekintetben az ilyen szellemi alkat oly módon nyilvánul, hogy bizonyos hangegyüttesekhez más érzetmezők adatai, szín, alak, szag stb. percepciók asszociálódnak s ezek bizonyos módon megerősödvé állandóan visszatérnek. Különösen a gyermekkorban nagy a tudatéletnek ez az instabilitása, azért ezek a különös kapcsolatok a legelső gyermek évekből veszik eredetüket.

Pl. tudok esetet a családomban, hogy két testvér gyermek-játékaik közben azzal mulatott, hogy egymást kérdezték, milyen szónál mire gondolnak. A hét, a hónapok napjai, egyén és városnevek mind valami az ő életükből vett vizuális képhez társultak s ama vizulás kép volt az *írástanulás előtt* az illető szónak tudatbeli reprezentánsa. Ezeket nekem a lánytestvér felnőtt korában beszélte el oly módon, hogy a kijelentések őszinteségében kételkedni lehetetlen, s hozzátette azt is, hogy ezek a képek a korrall fogynak, homályosodnak, háttérbe vonulnak s a tudatban mintha helyükre íródna az illető szó képe. Példa kedvéért közlök néhány ily asszociációt, melyek igen élesek, határozottak, s minden alkalommal pontosan ugyanazok, helyzetük, színük, alakjuk változatlan. A lánykának csupa háztartásbeli tárgyakra vonatkoznak az asszociációi. Együttességéből származhattak pl. Vasárnap: cseréplábas paradicsom szószszal.

Hétfő: sárgára politírozott egy ajtós diófa szekrény, miből a fehéreneműt adták elő.

Juliska: fehér emberfűl.

Liza: széles ráncos, szürkés-kék kötény, (»Tán volt valami Liza cseléd«).

Ezek mind származhattak ilyen véletlen asszociációkból, melyek valami elfelejtett okból és alkalommal megrögződtek. A szó hangzása is szerepet játszik. Pl.

Tolna: mint »Ilona«: cserépkályha;

Gizella: villa, evőeszköz;

vacsora: ugyanolyan, mint »vasárnap«;

Aranka)		rózsaszín	
öröm	fehér viasz	ezüst	staniólban

Gyakran együtt emlegetett neveknek közös képe van. Pl.

a három falú

Öcsény		keskeny
Decs	szalmáskocsi	lelógó szalma hátul
Mözs		megrakott, rövid

s ezeknek nevét az illető össze is szokta tévesztetni. Általában gyermekkorától fogva ezek szerepelnek az asszociáció közvetítő szimbólumai gyanánt, a hol a szók képei még el nem mosták őket. Eredetük a kora gyermekségre tehető, mert nincsenek ily asszociációk oly szókra nézve, melyeket első gyermekéveiben nem hallhatott. Pl. míg

Isten: óriási kopottas könyv, addig vallás, erény stb. más absztrakt szók csak betű-reprezentációval járnak.

Gyermekeknek sokszor értelmetlen, összefüggéstelen, azaz annak látszó beszéde ily megfigyelések árán nagyon is rendezett tárgyalássá válhatna szemünkben. Gondoljuk most az ilyen hajlamú gyermeket abszolút hallásúnak. A gyermek vágyva les minden hangra, a mi körülötte megszólal, minden hangnem belevésődik az emlékezetébe s nagy intenzitású lévén, egyik-másik mellékes járuléka az akkori tudatperének szintén oda kapcsolódik s így születnek utólag kifürkészhetetlen úton azok « csodálatos kapcsolatok, a melyek hihetetlenek azokra nézve, kikben nincsenek hasonlók. Így lesznek színesek a hangok (sokaknál a betűk) és formálódik az újabban annyit hallott színes hallás (l'audition colorée). A színeken kívül hangulatok is fűződhetnek az akusztikai hatásokhoz s lesz a Des-dur impozáns, tele férfierővel, szerelemmel, D-dur ünnepies, diadalmas, cinóberszínű, F-dur lágy, falusias, filiszteri, G széles, joviális, zöld, B-dur fájdalmas, benső gyötrelem kifejezője, indiszkrét alapon álló fehér szobor vizuális kép kíséretében.

A fiatal zeneszerző, a kitől ez adatokat idézem, így magyarázza az utóbbi esetet. Jól emlékszik, hogy 6 esztendőskorában 11 éves nővére Czerny B-dur etűdjét zongorázta s ez időre neki egy mitológiai könyvet adott nézegetni s ő a milői Vénusz képét ütötte fel, melynek levágott karja mély részvétet keltett az erősen impulzív gyermek lelkében. Így lett a B-dur fájdalmas hangnem, így került melléje az indiszkrét alapú szobor, sőt a fiók sajátságos szaga is, melyből a mitológia-könyv előkerült.

Nincs terem, hogy ezt a tárgyat tovább részletezzem. De meg vagyok győződve, hogy kellő számú adatok összegyűjtése után igazolni lehet majd, hogy a programm-zenére való hajlandóság így származik s hogy így érthető meg csupán az a nagy ellentét a zenéről gondolkozók között, hogy némelyek esküsznek a programm-zenére, mások megtagadnak tőle minden jogosultságot. Egyéni különbségek rejtőznek a vita gyökerében, mint mindenütt, a hol az emberek nem tudják megérteni egymást, mert nem élhetik át egymás gondolatait.

Az ilyen egyéniségű ember zenéi élvezete is vizuális képekkel van átszűrve, alakok, képek vonulnak el. Ennek a tulajdonságnak megvan az a veszedelme, hogy ragályos. A ki semmit se képzel a Wagner-zene alatt színpad nélkül, az, ha megmondják neki, mit lehet és kell ott képzelni, boldogan fog képzelődni s azt találja, hogy ezt ő magától is így képzelte volna. A zene-

akadémián egy-egy szín-hang asszociáció, mint az epidémia terjed.

Mondom, vannak hiper-érzékeny természetek, a kikkel tudatelemeik mozgékonyságában ez a hajlam vele születik. Intenzív érzelem-analógiáik vannak a különböző érzetmezők adatai közt. Az érzelem-analógiák könnyen önállósulnak, képsereget hoznak a tudatba, jelenetek, mesék játszódnak le a zenét hallgató vagy képzelő előtt. Így fordítva egy esemény, kép egész melódia-áradatot hozhat elő. Az absztraktabb típusok nem hisznek ebben, hisz mindenkit a magunk mintájára *kell* képzelnünk. Schopenhauer, Hegel, Schelling, a filozófia romantikusai, Wagneristák; Kant, Helmholtz, a tudósok csak az abszolút zenében *hisznek*.

Szándékosan szakítom meg ezeknek a kérdéseknek részletezését; nagyon is messze vezetnének. Én csak a valódi zenéről akartam szólni és annak helyzetéről a többi művészettel szemben.

Az eddigiekben azt láttuk, hogy a zene semmikép sem mondható affektívebbnek a többi művészetnél. Az emelkedett hangulat minden alkotásnak egyformán kedvez. A zene emotív eredete sem tesz kivételt, mert a többi művészetek csirája is az emberi emócióknak valamelyik faja, legtöbbször a holtak tisztelete s az ebből fakadó vallásos érzés. A térbeli művészetek, melyek kénytelenek bizonyos tartalmat kifejezni, az élet jelenségeit ábrázolni, igazi művészi fokon nem pályáznak a kifejezésre, a tartalomadta hatásra, hanem szép színeket, szép formákat akarnak produkálni. A milói Vénusz nem fejez ki semmit, egyszerűen: szép. A szépnek analízise pedig más lapra tartozik. Vincinek, Botticellinek csodálatos képein nem keressük a tárgyat, az eseményt, melynek egy pillanatát a vászon örökíti — gyönyörködünk az alakokban, a színekben, vonalakban. Miért kényszerítsen akkor a zene tartalmat a maga gyönyörűséges hangjai mögé. Kell-e program a Beethoven szimfóniáihoz? A kinek kell, az szegény.

A zeneművészet analógiája a legteljesebb a többi művészetével. A térbeli elrendezkedés helyett időben van elhelyezve. A hangok időbeli rendjének, a ritmizált melódiának megfelelnek a vonalak határolta formák, a hangszerelésnek a színezés és a főalakok háttérének a melódiát alapozó harmóniák. Az analógiát messzemenő részletekig lehetne folytatva magyarázni. Most csak annyit, hogy a zeneművészet nem ellentéte a

térbeli művészeteknek, hanem egyszerűen analogonja, melyre vonatkozó minden tévedés a hangbenyomások tiszta időbeliségéből ered.

A zene, mint időbeli művészet, a térbeliekkel együtt a *percepció*s művészetek osztályát alkotja, a mennyiben a gyönyörködés főforrása itt maga a momentán, közvetlen percepció, melynek esetleges segítője lehet az asszociatív belegondolt tartalom — szemben a kiváltképen asszociációs *szóművészetekkel* (szépirodalom), melyek főleg a percepciókhoz (szók, hang- vagy betűpercepciói) asszociált »tartalom« segítségével hatnak, minek ama percepciók esetleges támogatói csupán. E szempontból az értelem *rovására* muzsikáló költemények a programzene s az allegorikus képzőművészethez sorolandó, melyek mind a művészet mellékes hatóját iparkodnak főhatóvá tenni.

Dienes Valéria.

A GONDOLKODÁS DÉLIBÁBJAI.

A tudomány előbb *tényeket* gyűjt; ezeknek viszonyát *elméletekkel* magyarázza; végül pedig levonja a megismerés *gyakorlati* következéseit.

I. Tények.

1. Jóformán minden nép hitregéjében felleljük a boldog paradicsomi — avagy aranykor dicséretét. E téren például az egyistent imádó zsidók hite találkozik a pogány magyarok felfogásával.¹

A világi költészet hasonló jelenséget mutat. Hesiodos egyre emlegeti a rég múlt időket; Ovidius körülményesen festi azt a kort, melyben bíró, törvény, büntetés és háborútól menten, boldogságban éltek az emberek, a kiknek megmunkálatlan földje az örökös tavaszban önként terme meg legszebb gyümölcseit.² Az ó-korban már jellegzetes alak volt a »laudator temporis acti.«³

Azóta változtak az idők, de az ősi hit megmaradt. A »rég jó idők,« »bons vieux temps,« »gute, alte Zeiten,« »good old times«-féle szálló igék, melyekhez hasonlókat a legtöbb nyelv kincsében feltalálunk, igazolják azt, hogy általában sivárnak, tökéletlennek ítélték a múlthoz viszonyított jelent. »Romlásnak indult hajdan erős magyar«, így sóhajt az egyik költő, a másik pedig fájó szívvel kérdi: »Régi dicsőségünk, hol kése az éji homályban?« Sőt még a nép ajkán keletkezett dal is azt zengi:

„Nem úgy van, mint volt régen,
Más csillag ragyog az égen”

* * *

¹ Ipolyi: Magyar Mythologia. 65. 1.

² P. Ovidius Naso: Metamorphoeon lib. I. 1. 90 —112.

³ Horatius: Ars Poetica.

Az istenes és világi költészet irányát ez egyszer a tudomány is követi. Tacitus sóvárogva tekint hátrafelé. A középkori krónikás viszont azt a kort találja dicsőnek, mely a latin embert elégedetlenségre hangolta és így sóhajt: »Mundus senescit, sapientiae acuum in nos tepescit.«¹ A jó Apor Péter századokkal később szintén kikel a »mostani felfordult világ² ellen, mivel »semmi nyájasság (sincs) ma Erdélyben!³ Bizony a »nájmódi, újmódi: rossz módi.«⁴ Másképp volt az régen, a mikor »mind az urak, mind nemesség, mind parasztság nagy szeretetben élének.«⁵ —Egy emberöltő múltával Jósika tekint hátrafelé és úgy tapasztalja »... hogy ama régi napokban ... az emberek inkább szerették volna egymást, hogy ... a férfiú férfiasb, a nő nőiesb volt ... a barátságának mélyebb, bensőbb értelme volt ... «⁶ Néhány évtizeddel később meg Vas Gereben *A régi jó idők*-et választja regénye és ezzel egész munkássága jelmondásául. Majd Jókai, az elmúlt korszakok aranyuszájú feltámasztója, lép sorompóba.

Krónika, történelem és korrajzon kívül egyéb tudományok is nem egyszer kacsingatnak a múlt felé. Rousseau, kortársai lelkesedése közepett vall szerelmet a régi aranykornak;¹ a dijoni Akadémia pedig koszorújával jutalmazza művét. És ez esetben a koszorú nem volt elmúlás jele, mert hisz az eszményi ősállapot dicsőítése keltett visszhangot évtizedek múltán Robespierre, Marat és mások agyában s irányította azok cselekvését.⁸Százegynehány évvel később meg Fourier követeli az egyszerű ősállapotba való visszatérést;⁹ és ez az elmélet még napjainkban is kísért.

Úgy látszik tehát, hogy a legkülönbözőbb korokban, népeknél és emberek között akadtak szép számmal olyanok, kik a múltat szebbnek, tökéletesebbnek ítélték annál a kornál, a melyben éppen éltek. E jelenség magyarázata látszólag egyszerű: mit egymástól független emberek, eltérő helyen és különböző

¹ Téurs-i Gregorius: Gesta Francorum (bevezetés).

² Apor: Metamorphosis Transylvaniae. Monum. Hung. Histor. XIV. köt. 341. 1.

³ Ugyanott 354. 1.

⁴ Ugyanott 443. 1.

⁵ Apor i. m. 356. 1.

⁶ Jósika: Emlékiratai I, köt. 70. és köv. 1.

⁷ Discours sur l'origine de l'inégalité.

⁸ Taine: A jelenkori Franciaország alakulása. IV. köt. 181, 215. 1.

⁹ Theorie de quatre mouvements.

időben tapasztaltak, az megfelel a valóságnak. De vajjon igazán megfelel-e? . . .

2. Dédapáink elseje üregekben, vagy fákon lakott; bogyók, vagy férgekkel táplálkozott; fegyvere nagy fahusáng volt. Ezzel támogatta szőrös testét, a mikor eledel után járt, ezzel küzdött a barlangi medvével lakásáért, vagy saját fajtájabelivel párjáért. Íme ilyen volt az aranykor embere, kinek rövid, cingár lába, nagy állkapcsa, rengeteg hasa¹ egyáltalában nem hasonlít a képfaragók remekműveihez.

A későbbije idők néha szintén rosszak voltak. Mikor például a keresztény V. Károly keresztény seregei Rómát, a kereszténység középpontját elfoglalták: vandálok módjára viselkedtek.² Számos hasonló példával igazolhatnók azt a szomorú sorsot, a mely a legyőzöttre várt. A bűnösökkel a régi kor szintén nem bánt valami kegyelmesen. A megsütött Dózsát például alvezéreivel etették meg. A többi felkelő közül ugyan »csak« a kapitányokat, százados és tizedeseket végezték ki, de e nagy könyörületesség oka az volt, hogy »parasztság nélkül a nemesség keveset ér.«³ Jeffrey a művelt nyugat fiaiból alakított vérbíró-ságával nem maradt el mögöttünk. Somerseshireben például » . . . 233 foglyot akasztottak és négyeltek fel egy-két nap alatt. Minden keresztúton, minden piacon . . . hullák csörögtek láncaikban . . . vagy karóba szúrt fejek és fölnégyelt testdarabok mérgezték meg a léghőrt . . . a föld népe nem gyülekezhetett az isten házába a nélkül, hogy az előcsarnokból egy szomszédjuk kísérteties arcát ne látták volna.«⁴ Íme így bánt a »good old times« az állam és társadalom valódi, vagy képzelt ellenségeivel. És e két fogalom körét oly rettenetes tágan értelmezték, hogy igen sok ártatlant is a bűnösök közé soroltak. Ennek igazolására elég, ha rámutatunk a boszorkánypörökre, melyek még a XVIII. században is dühöngtek. Így Trierben 7000 az ördögösség vádjával terhelt embert égettek meg. Bamberg egyetlenegy püspöke 600 embert küld máglyára, Rémy nevű bíró pedig Nancy-ban 800-at gyilkol meg. Como felső-itáliai egyházmegyében körülbelül a lakosság 1% át pusztították el boszorkányság gyanúja miatt . . .⁵

¹ Spencer: Sociology II. köt. 168. és köv. 1.

² Spamer: Weltgeschichte I. köt. 288. 1.

³ Fraknoi: Hunyadiak és Jagellók kora. 403—405. I.

⁴ Macaulay: Anglia története I. köt. 639 1.

⁵ Hellwald: Kulturgeschichte IV. köt. 298. 1.

No, de az eddig felsorolt eseteknél a cselekvő legalább hitt áldozatának bűnös és tettének hasznos voltában. Ellenben történtek a régi jó időkben oly dolgok is, a melyeket semmi sem ment. Így például rettenetes Iván kegyenceivel elrabolta a bojárok szép nejeit. »Azután kezdetét vette egy körút. . . . Moszkva környékén egyik bojári jószágról a másikra utazott, mindenütt pusztítva, rombolva, ölve, gyilkolva . . .«¹

A tömegek zsarnokoskodása sem jobb az egyénekénél. Szent Bertalan éjjelén Paris lakosai oly dolgokat követtek el, hogy »A papír sírna, ha mindazt ráírnák, a mi történt.«² A francia forradalom szeptemberi mézárásai alkalmával pedig az áldozatot »legelőször meztelenre vetkeztetik, azután egy félórán át a kard lapjával ütik; egészen összemarcangolják testét, melyből csergedez a vér, s lassankint nyúzzák még, míg beleihez nem érnek«³ Persze az istenadta népet sem okolhatjuk, mivel ezer más bajtól eltekintve, már megőrijtette azt rettenetes anyagi helyzete, melyet nem egy helyen és korszakban jellemezhetnénk a chartresi püspöknek XV. Lajoshoz intézett e szavaival: »Az éhség és halandóság oly nagy, hogy az emberek úgy eszik a füvet, mint a juhok és úgy hálnak rakásra, mint a legyek . . .«⁴

* * *

Íme a múlt néhány olyan jelenete, mint a milyen fajtaakat a történelem rendesen megörökít. Ezek egyáltalában nem igazolják a régi idők jóságába vetett hitet. De hátha boldogabb volt a polgár egyszerű életének ama magánviszonyaiban, melyek gyakran kikerülik a történetíró figyelmét? És talán innen ered a köztudatba átment régi jó idők fogalmának a közönséges feljegyzett események természetével való ellentmondása?

3. Pestis, kolera, bujakór és egyéb ragályos betegségek régente a mainál sokkal nagyobb mértékben pusztították és gyötörték az emberiséget. Hajdanában a megelőzést nem ismerték; innen a nyavalyák óriási elterjedése. A gyógyítási módok tökéletlensége magyarázza viszont az óriási nagy halandósági arányszámot, mely a műveltség terjedésével egyre csökken. Korunk betegeit már nem traktálják holdvilágos éjjelen szedett

¹ Dr. Lázár: Az orosz birod. tört. II. köt. 269. 1.

² Michelet: Hist, de France IX. köt. 325. 1.

³ Taine: i. m. III. köt. 390. és köv. 1.

⁴ Taine: i. m. I. köt. 517. 1.

csalán-fösztével, avagy temetőben fogott gyíkok szárított farkából őrölt porral. Altató és érzéketlenné tevő szerek pedig ma az emberiség kinszenvedésének óriási sommáját takarítják meg.

A babona káros befolyásának csökkenésével a szellemi egészség is emelkedik. Napjainkban már jóformán megszűnt a vallás nevében üzött önkínzás és csonkítás átkos divatja. Ki marcangolja most ostorral saját testét, vagy ki visel ruhája alatt szeges övet? . . .

Szükségleteinket szintén egyre könnyebb és tökéletesebb módon elégíthetjük ki. A régente fényűzési cikk számba menő árúk ma a közfogyasztás tárgyai: Bethlen Gábor fejedeleni udvartartásában Anno Domine 1620, 6 font és 8 uncia cukron 2 frt 67 dr.-ért vettek.¹ Nemzetes Bucki uram pedig Milith uram ö Dgsa számára 1689 ben Szatmárth 11 lat fehér cukor candiáért 1 rénesi frtot fizetett.² Gróf Turzó szerelmes leányának 1620-ban történt elhúzásítása előtt a meggyszínű bársony rőfjéért 7 frtot, a virágos kamuka rőfjéért 2 frt 40 dr-t adott.³ E számokhoz viszonyított mostani árakból látjuk, hogy ma már igen számosan ihatnak cukros kávét és sokkal kevesebb embernek kell darócban járnia.

Iskola, színház, nyomtatvány szintén egyre nagyobb tömegek számára válik hozzáférhetővé.

A kényelem hasonlóképp folyton táguló körben terjed. A kis ablakos, alacsony odúk helyét lassanként a munkáslakásokban is aránylag tágasabb szobák foglalják el; a füstölgő tűzhelyt és mécset kiszorítja a tökéletesebb kályha, a légszesz, meg a villamos világítás. Hajdanában a gazdagok is igen kényelmetlen postakocsin utaztak, ma a többség vonaton száguld célja felé.

Az ipar és tudomány óriási fejlődése nem volt előrelátható. Ezért a letűnt századok embereiben nem válthatott ki elégedetlenséget az, mit nem sejtettek. De a múlthoz viszonyított jelen szemlélésénél be kell ismerni azt, hogy az élet aprólékos, de igen fontos dolgaiban helyzetünk javult. Vagyis akár a világrendítő eseményeket, akár az egyének viszonyait nézzem is:

¹ Radvánszky: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században II. köt. 62. 1.

² Radvánszky: i. m. II. köt. 398. 1.

³ Radvánszky: i. m. II. köt. 217. lap.

a közhiedelemmel és krónikákkal éles ellentétben arra a következtetésre kell jutnom, hogy a régi jó idők tulajdonképpen rosszak voltak.

4. Kissé gondos szemlélés az egyén történetében és annak megítélésénél hasonló jelenséget mutat: Rousseau életének végén házi sárkányáról, Terézről azt írja: hogy — angyal volt.¹ E sajtóságtól kijelentés oka nem a félelem, — mert hisz vallo-másaiban majdnem perverz öszinteség tanújelét adta — hanem az emlékezés csalódása. Ezt igazolja saját magunk megfigyelése is. Minél távolabbra tekintünk vissza életünkben, az emlékezetünkötől elénk varázsolt képekben annál kevesebb az árnyék és több a fény. A leány hónapokig, sőt évekig regél valamely táncmulatság dicső örömeiről, de azt hamar feledi, hogy szűk cipője mily rettenetes kínokat okozott. A tengeri betegség áldozata fogadást tesz, hogy többé soha sem ül hajóra. Néhány hónap múlva csak a vihar fenséges szépségeire emlékszik, a következő évben pedig újra útnak indul.

Még a lét általánosan és jellegzetes módon fájdalmas szakai is, idők multán a kellemes, szép, visszasóhajtásra méltó idők mezét öltik fel.

A munka általában és a szellemi munka különösen fárasztó, fájdalmas. Ez az érzés fokozódik, ha a legkülönbözőbb tudomány-szakok óriási adathalmazát magoltatás útján próbálják a növendék agyába sajtolni. A diák állandó rettegése sem kellemes. Nehéz lecke, rossz feladat, elkövetett csíny, az évváró vizsga fel-feltűnő réme a jó diákot még a rossznál is inkább rettentti, mivel az ő kockázata nagyobb. A majdnem elkerülhetetlen gyermek-betegségek, idősebb testvérek vad zsarnokoskodása, családi per-patvar, nevelők oktalan fegyelme, végül pedig a pályaválasztás és a jövő bizonytalanságától kiváltott gyötrelmek sokat vonnak le az »aranyifjúság«¹ ragyogásából. A nemi élet keservei szintén nagyok. Nincs szervi működés, mely ennél több veszedelemmel járna, több szenvedést okozna. Undor, kínzó vágy, félelem, testi veszély, megbánás, természetellenes gerjedés, szegény, vad szenvedély, féltékenység, önmegvetés, ritka mosoly, de gyakori sóhajok, könnyek, átkok jelzik azt az utat, melyen a Szezelem jár. És mindezek ellenére, mily gyönyörűséggel gondol a meglett ember ifjúságára s különösen annak kalandjaira! A tanító nádpálcáját, félelem okozta kínokat ma már nem érezzük; az

¹ Rousseau: Confessions III. köt. 180. I.

sem fáj, ha eszünkbe jut, miként vártuk hiába, napban, esőben, szélben fogcsikorgatás közepette ideálunkat: de az otthoni rét illatát, a vajas kenyér ízét húsz év leforgása után is megőriztük; a kert madarainak édes dalát az élet egyhangú zaja sem bírta emlékezetünkől kiirtani; a tánciskolában kapott titkos kézszorításokat a megélhetés durva munkájától kérges tenyerünk még egyre érzi. Ha a lét örült hajszájában pillanatokig megpihenünk, úgy gondolataink rögtön szállnak vissza, vissza, ifjúságunk boldog kora felé . . .

Mindezek dacára nem akad ember, ki alapos megfontolás után életének bár legboldogabb szakát is még egyszer *ugyanazon módon* akarná leélni.

* * *

Az egyének és népek történetének megítélésénél a természeti törvény következetességével ismétlődő csalódást tapasztalunk: az ember megokolatlan módon a múltat jóformán mindenben a jelen fölé helyezi.

5. Hasonló csalódás áldozatául esem, a mikor tekintetemet a jövőbe mélyesztem. Az emberek a holnapi naptól folyton valami különös változást, hirtelen átalakulást várnak és egyre kellemetlen módon csalódnak. A jövő felé irányított szem az egyén és nemzetek számára új, a meglévőtől hatalmasan elütő jelenségeket vél látni.

A zsidók Messiásukat lesik. Plató eszményi köztársaságának képét rajzolja le. Isten fiának hamaros eljövésében bíznak az első századok keresztényei. A szabadgondolkodású Mórus tökéletes világi állam gyors kialakulásában hisz, Campanella theokráciától várja az emberiség boldogítását.¹ Új Atlantisban bízik Bacon;² Icaritól várja a boldogulást Cabet.³ Bellamy megrajzolja a boldog kor aprólékos képét;⁴ a Jövő század regényében Jókai, Freilandjában pedig Herzka festi meg álmait.

A nép fokozott mértékben bízik. Reményének tárgya módosul, de maga hite halhatatlan: tegnap az üdvözítő egyház tanítása bilincselte le, ma Garibaldi eljövételéről énekel, holnap pedig a szocializmus tölti be fantáziáját; szóval az alaphang, a remény ugyanaz, bár megnyilvánulási módjai változnak. Örökös hívés kell a tömegnek.

¹ Campanella: Civitatis Soli.

² Lord Bacon: The New Atlantis.

³ Cabet, Voyage en Icarie; román philosophique et social.

⁴ Bellamy: Looking Backward.

Egyéni életünk aprólékos reményeit ugyanezen törvény uralja.

Növel ismerkedem meg és máris viszonzott szerelem, érzéki boldogság, andalító séták, tiltott csókok, vagy a házasi élet képeivel játszik agyam, pedig már hányszor csalódtam. Gyermekeim születik és gondolkodásom délibábja az óriási módjára megnövekedett csecsemőt dicsőségtől övezve, mint a jövő nemzedék halhatatlan vezérét mutatja be — pedig tudom, mily ritka a kivételes ember! A csalódás elkísér a legjelentéktelenebb dolgokhoz. Ruhát választok és máris érzem szépségemet, barátnőim irigy tekintetét — pedig a szabó tükre könnyen leronthatná hitemet. Látogatóba megyek és máris hallom, hogy mily okos dolgokat mondok, mily jól mulatok — pedig száz keserves tapasztalás az ellenkezőről győzhetne meg. Szóval hacsak pillanatokra is felszabadul képzelődésem az élet közvetlen ellenőrzéséből, hacsak percekre is elveszítem azt a fonalat, mely a valósághoz fűz, akár a magam, akár az emberiség sorsát nézzem is: rögtön minden a valószínűnél szebb színben tűnik fel.

* * *

Végső elemzésben tehát bizonyos, hogy az emberek igen nagy száma eltérő helyen és időben a tapasztalás és tudás bizonyossága ellenére is a múlt és jövő megítélésében egyaránt óriási módon tévedett. E tökéletlenség igen elterjedt volta miatt szükségszerűen valamely általános ható ok idézte elő az általános tévedést. Csak az a kérdés, melyik ez az ok?

II. Elmélet.

1. Távolról nézve minden hegy egyforma kékszínűnek látszik. Hadgyakorlatok alkalmával a rohamra vezényelt katonák egyenruhája pompázik a napfényben. De távozásuk arányában olvadnak össze, tűnnek el az egyes színek, míg végül az egész sereg egyhangú, feketés tömeggé olvad össze. Hasonló jelenséget tapasztalunk *minden* távozó tárgyon: a szükséges távolság mértéke változik ugyan, de bizonyos dolog, bizonyos messzeségben, bizonyos szemlélőre nézve kivétel nélkül elveszti színompáját. Az alakok és szemünk fizikai természetete nem módosult, a miről rögtön meggyőződünk, ha ismét közeledünk azokhoz. A tünemény három eleme — test, távolság, szem — közül a csalódás egyedüli oka szükségszerűen a távolság székhelye pedig a szem.

A leírthoz hasonló természetű változáson esnek át a régi jó idők. Tapasztalás szerint a jelenben igen sok tökéletlenséget érzek. De ha évek múltán újra felidézem ugyané kor emlékeit, akkor leginkább annak örömei jutnak eszembe. Az emlékezés tehát a múltnak oly képét festi elém, melyben a sötét színek hiányoznak. Az alakok nem igen változtak, de mintha láthatatlan kéz letörölte volna a mély árnyékokat, a miért is a ragyogó színek mindenféle mérsékelés nélkül vakítják meg lelki szemeimet.

A múltnak története nem változhatott, mert hisz az a jelenben nem is létezik; ha tehát agyunk az időben eltérő módon észlel, úgy e csalódás egyedüli oka, miként az imént a látás, úgy most csakis az emlékezés szerve lehet. E helyen kell a tünemény okát keresni. Csakhogy vizsgálódásunkat megnehezíti agyvelőnknek a rendes okozatisági törvénnyel ellenkező viselkedése: közönségesen az erősebb behatás erősebb következtetést idéz elő. Már pedig a fájdalom aránylag nagyobb ingert vált ki, tehát az öröménél maradandóbb nyomokat kellene az emlékezésbe hagynia; mi pedig ép az ellenkezőt észleljük.

A fájdalom aránylag nagyobb intenzitását igazolja a tapasztalás: a gyermeknek igen sok mindenfélét kell adni, hogy lenyelje az orvosságot, pedig annak keserű íze csak pillanatokig kellemetlen. A felnőtt szintén csak hosszas vajúadás után szánja magát a fogorvoshoz való menésre, jólehet a foghúzás okozta rövid fájdalom árán hónapokig tartó nyugalmat vásárol. Végül minden korú és rendű embert kis rossz — büntetés — sokkal jobban sarkal a cselekvésre, mint nagy jó, — azaz jutalom. E tapasztalást megokolja a tudomány: »Ha tetszés szerinti inger érint sok sejtből összetett állati testet, úgy ez az állat testében izgalom alakjában és a legkisebb ellentállás irányában futja meg *mindig* ugyanazt a pályát. Így történik azután, hogy az izgalom mindinkább csak bizonyos pályákat: az úgynevezett vezetőket használja. Már most biológiai alaptörvény szerint meghatározott működés bizonyos szövettani elváltozást idéz elő, azaz a vezetők anatómiailag is kiválnak a környezetüktől. így keletkeznek különleges anatómiai szövetek alakjában az idegek.¹ Mivel pedig egyszeri izgatás oly állapotba hozza a vezetőt (ideget), hogy az második, hasonló ter-

¹ Hildebrand: Leitfaden der physiologischen Psychologie 5. 1.

mészetű hatásnak könnyebben enged,¹ azért a gyakori behatásokat továbbítja legkönnyebben az idegrendszer.

Hasonló fejlődés szerint például az éteső csak bizonyos minőségű és nagyságú testek továbbítására alkalmas. De gyakorlás és megszokás útján e készségfejlődését látjuk például a vásári csepürágóknál, kik kardokat nyeldesnek. De mindig akad oly ízű, vagy kiterjedésű falat, melyet a legjobb akarattal sem, vagy csak nagyobb fájdalom árán bírunk lenyelni. És ez nagyon hasznos, mert az ilyen étel, összetétele vagy formája miatt, többnyire veszedelmes. Ép így viselkedik az idegrendszer is: a hang meghatározott hevességi fokon egyáltalában nem zavar; ha ellenben a rezgések száma bizonyos határon túl emelkedik, úgy kellemetlenné lesz. De miként a vásári bűvész nyeldekölje beletörődik abba, hogy a kardot is átértesse, úgy megszokás útján elviseli a kovács füle a ráspoly éles hangját is. Vagyis a behatás gyakoriságának arányában csökken az az ellentállás, melyet az idegrendszer a külső izgalom továbbítása elé gördít. Leggyakoribbak pedig a fennmaradásra alkalmas behatások lesznek, mert az ellenkező természetű ható okoknak sokszor alávett egyén szükségszerűen kipusztul és nem örökítheti meg fáját. Ép ezért legkönnyebben közvetíti majd a vezető az állat táplálkozását és megtermékenyítését kísérő folyamatokat és legnehezebben azokat, melyek az állat élete ellen fenyegetést tartalmaznak és azért a győzelmes fajoknál ritkák. A folyamatok első rendje sok esetben köszöni létét a kellemesség érzésével összekapcsolt ingereknek, a másik osztály pedig a kellemetlenség érzésével összekapcsoltaknak. Ez az összefüggés szintén a természetes kiválasztás következtése: A mely állatnál ugyanis a táplálkozás „és nemzés tünetényei a kellemesség érzésével jártak együtt és ezért *gyakorik voltak*, az saját maga és faja is fennmaradt, az ellenkező természetű pedig szükségszerűen elpusztult és nem hagyott utódokat, melyekben a fájdalom és életműködés közti célszerűtlen kapocs fennmaradhatott volna. Néha ugyan ott, a hol a normális ember fájdalmat tapasztal, ott az abnormis örömet érez.² Példa: részegség, perverzitás, ópiumevés stb. De a természetellenes és pusztulásra predestinált kisebbség példája is à contrario a mellett bizonyít, hogy miként a fennmaradásra

¹ Hildebrand: i. m. 142. és 145. 1.

² Ribot: Psychologie des Sentiments 199. 1.

alkalmas szervezet a bacillusokat megöli, fertőző mérget nemlegesül, úgy kell kerülnie, megsemmisítenie a kellemetlen, ártalmas idegfolyamatokat is.

* * *

Vagyis, végső ellemzésben az idegrendszer keletkezése módjából következik az, hogy a gyakori folyamatokat könnyebben továbbbítja; a természetes kiválasztás miatt pedig gyakoriak a fennakadásra alkalmas és egyúttal kellemesség érzésével párosult ingerek. Az ellenkező természetű ingerek továbbítása az idegrendszerben akadályokba ütközik és ép ez összeütközés adja meg a kellemetlen érzéstől kísért ingereknek a nagyobb heveség látszatát.

2. Az elmélet tehát megerősíti a tapasztalást: a kellemesség érzésével párosult ingernél jobban érezhető az az összeütközés, melyet a fájdalmas hatás vált ki. De nagyobb hevesége okából egyúttal ez utóbbinak gyorsabb pusztulása is következik.

A kétféle érzéstől kísért benyomás sorsa hasonlít két versenyzőéhez, vagy versenyzőéhez, a kik közül az egyik vihar, illetőleg ár ellen küzd, míg a másik előhaladását a hátába kapaszkodó szél, vagy a víz folyása segíti elő. Az ingerek némelyikét szintén az teszi fájdalmassá, hogy az idegrendszer ellen kell harcolnia és az ilyennek hatása elgyengülve, fáradtan kerül az agyvelőbe. A többi ellenben ép erővel érkezik az idegrendszer középpontjába és ott ezért mélyebb nyomot váj. Ez nem képletes kifejezés. Az idegrendszer nem csak jelzi a külvilág eseményeit, hanem azok a jelenségek, melyeket érzés és gondolat néven ismerünk, az agyvelőben egyúttal anyagi változást is idéznek elő, tehát nyomot hagynak.¹ Számtalan ilyen nyom gyülemlik össze a nékik megfelelő képzetekkel együtt. Ezeknek mélysége természetesen nem egyforma. Az okozatiság általános törvényéből következik, hogy az agyba való megérkezésekor erősebb hatás, jelen esetben többnyire a kellemes érzésével párosult benyomás, nagyobb következt, azaz mélyebb nyomot váj ki. Ez pedig azért igen fontos, mert az agyvelőben nem maradhat meg határtalan ideig az igen sok behatási megrögzítő nyomok óriási tömege. Mint az élő lények, úgy küzdenek létükért a felraktározott képzetek; a győztesek pedig a legerősebbek lesznek.² Hasonlókép

¹ Hildebrand: i. m. 108—109.

² Taine: De l'Intelligence I. köt. 138. Pikler: A jog keletkezése és fejlődése 163. és köv. 1.

azok a bevágások, melyeket a fonográf tűje a viaszhengerre karmol, sem maradandók, mivel por és piszok rakódik le bennök és bizonyos idő múlva a gépre már csak a legmélyebbek hatnak. Az emlékezés szervében meg az állandó anyagcsere és újabb behatások semmisítik meg lassankint a régiek nyomát. Természetesen első sorban a gyengék pusztulnak el.

Most már érthető az egész folyamat: Az események agyvelőnkben tükröződnek vissza és ott felraktározódnak. Minden eseménynek számtalan benyomás és azoknak jele, azaz anyagi változás felel meg; ezek együttvéve alkotják azt a képet, melyet az emlékezés felidéz. E kép alkotó elemei közül a kellemes érzéssel párosult ingerektől keltett erősebb benyomásokat megrögzítő mélyebb bevágások általában hosszabb ideig maradnak meg; ellenben a kellemetlen érzésével párosult benyomásokat megrögzítő gyengébb jelek minden valószínűség szerint gyorsabban pusztulnak el. A múlt képéből tehát egyre több vonás esik ki és különösen a sötét színűeknek kell gyorsan elveszniök, a miért is a régi eseményeknek szükségszerűen a tőlük való távolodás arányában egyre derűsebb és kedvesebb színt kell öltetniök: ezért látom saját életemben a régi időket jóknak.

3. A jövőt illető csalódás oka szintén az az ellentállás, melybe a kellemetlenség érzésével párosult ingerek továbbítása ütközik. Gondolkodásom irányát a társulás szabályai határozzák meg. A sorrendben vagy okozatilag összefüggő ingerektől kiváltott érzések, gondolatok között kapocs — társulás — létesül, melynek erőssége az ismétlődés arányában növekedik. Már pedig az egyén és faj fenmaradásának kedvező, kellemes behatásoknak számbeli túlsúlyát és nagyobb erejét a természetes kiválasztás biztosítja. Mivel nem akadályozza befolyásunkat semmi, azért élednek fel ezek legkönnyebben és ismétlődnek leggyakrabban. Ennek következtében a társulás legszilárdabb kötelékei fűzik őket össze és ez az erős kapocs vezet rendszeren csapongásaiban gondolkodásunkat, melyben ép ezért a kellemes érzésével párosult folyamatok uralkodnak. Ezért fest szükségszerűen fantáziának élénk, kedves módon, ezért kell a jövőt derűs színben látnunk.

Az egyéni históriánkat meghamisító optikai csalódásokat átvisszük az emberiség történetébe. Jó részünk az előadott tüneményekből következő szükségszerűséggel optimista és ezért szívesen időzik a múlt kellemes jeleneteinél vagy a jövő kedves

képeinél. Ezeket agyunk jobban rögzíti meg, és így első sorban belőlük tévődnek össze képzeleteink, melyek ép ezért csalfák.

Végső elemzésben tehát az agyvelőben a szeméhez hasonló szükségszerű csalódást észleltem. A látás szerve a messze előttünk vagy mögöttünk levő tárgyakat szürke, a gondolkodás szerve pedig ugyanezeket rózsás színben tükrözi vissza.

III. Következések.

1. Petőfi a jövőt és múltat tolvajnak nevezi, ki magára vonja figyelmünket s közben ellopja a jelen szép virágait.¹ Nem jellemezhetők a költő szavainál jobban az agyvelő csalódásai okozta bajok természetét. De a mögöttünk vagy előttünk feltűnő csalóka képek nemcsak a mi boldogságunkat dézsmálják meg, hanem rosszra csábítanak és ezzel komolyan ártanak embertársainknak. A régi jó idők híve egyre a múlthoz hasonlítja a jelent, melyet sivárnak tart, s ebből a jövő reménytelenségére következett. Így keletkeznek a maradi emberek, kik jóhiszeműleg kötnének koloncot a haladás elé és bár meggyőződésből, igen káros módon késleltetik a szükséges fejlődést. A hátrafelé tekintőknek nemcsak cselekvése, de még szava is károsak. Unos-untalan emlegetik a mai rossz viszonyokat és a most élő emberek tökéletlen voltát; így szereznek nézetüknek híveket, kiknek társadalmi használhatósága igen nagy mértékben csökken, mivel a meggyőződés nem sarkalja őket cselekvésre, hitük pedig igazolja a tétlen lustaságot, mely úgyis megfelel a halandók természetének. Ép hazánkban okoztak igen nagy károkat a »Romlásnak indult hajdan erős magyar« és ehhez hasonló, a köztudatban felszívódott, nem teljesen megokolt kijelentések.

A folytonos jövőbe való tekintés is veszedelmes, mivel rajongókat formál. Ezek hite szerint már holnap megvalósítható az a kép, melyet fantáziájuk délibábja rajzol szemük elé és ezért a tett propagandájának terére lépnek. A képzelődők és meghibbant agyú emberek félelmetes csapatja rettent meg bennünket, ha a forradalmak históriáját forgatjuk.

A maradiak és felforgatók nézetét jórészen közös ok: az agyvelőben végbemenő csalódás okozza. A kórtünetek eltérő

¹ Petőfi: Hideg, hideg van ott kinn ...

volta nem ejtethet bennünket tévedésbe, ha látjuk, hogy leggyakrabban a reakcionáriusokból kerülnek ki a túlzók és viszont. A tökéletlenségek mindkét rendjét optikai csalódás — a judícium hiánya — okozza, mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy a beteg egyik végteléből a másikba esik és élete egyik szakában mint kerékkötő, a másikban pedig robbanószer alakjában veszélyeztesse a társadalmat.

2. Az a lélektani tünemény, melyet Petőfi igen jellemző módon tolvajnak nevez, nemcsak a társadalomra káros, hanem saját boldogulásunkat is meglopja. A képzelődés csapongásai az egyén szempontjából is igen veszedelmesek. Akár a múltban, akár a jövőben kalandozzanak eszméim: a mostig leírt okok erejénél fogva gondolatom szükségszerűen tündérországban jár. Ha ehhez mérem azután a jelent, úgy az okvetlenül szürke, egyhangú, sivár és vigasztalan. És minél gyakrabban eresztem el gondolataimat az ítélet pórázáról, annál inkább növekedik kétségbeesésem, melyet az összehasonlítás vált ki. Így vesztem el bizalmamat, az erélyes cselekvéshez szükséges reményt, az életet helyesen irányító belátást.¹ Idők folyamán kifejlődik az, mi akaratgyengesség és rögeszme néven ismeretes. Ezeknek befolyása alatt oly célszerűtlen módon élem le napjaimat, hogy legfeketébb aggályaim vagy legörültebb balsejtelmeim valóban teljesülnek, nem ugyan a körülmények kényszerítő hatása miatt, hanem saját tökéletlenségem okából.

3. A leírt csalódások okozta bajok szükségessé teszik az orvoslást, melyet kétféle módon gondolhatok el. Belenyugszom a tévedésbe, de számolok vele. Így tesz például a csillagász, a mikor vizsgálódásainál figyelembe veszi a sugártörést, melyet a földet takaró légkör idéz elő, és leszámítja a fénysugárnak így okozott elhajlását. Vagy pedig magát a bajt orvoslom, azaz előidéző okai ellen küzdök. Ennek a módszernek köszöni a krónikaírás történelemtudománnyá való fejlődését. A második eljárás nehéz ugyan, de végső elemzésben célszerűbb és ezért alkalmazandó a lehetőség határain belül és különösen a tudományban. Az egyén céljainak *szükség esetén* megfelel az is, ha a csillagász módjára állandó együttműködéssel dolgozik és mindig levon valamit annak a képnek a szépségéből, melyet képzelete lelki szemei elé varázsol. Ezt pedig meg fogja tenni akkor, ha sikerült célunk, azaz meggyőztük a gondolkodás délibábjairól.

¹ Harkányi: A holnap férfiai. 20-34. 1.

Jobb lenne ellenben, ha minden ember meg is állapíthatná a múltra vonatkozó csalódásait. Ennek feltétele a múlt fontos eseményeinek feljegyzése. A felsőbb leányoktól elkövetett naplóírás nevetséges ugyan, de azért nem félünk nézetünk kimondásától: Az egyénnek jól felfogott érdekében szintén meg kellene írnia saját történetét. Csak így látja mindig tisztán azt az utat, melyet befutott és következtethet némi valószínűséggel a jövőre. Megismeri hibáit és erejét, tehát mindkettőt jól alkalmazhatja az élet küzdelmében. A feljegyzések időt igényelnek, de árukon sok meddő törekvést, hiábavaló fáradozást, leverő csalódást takaríthatunk meg. Cselekvésünk tehát nemcsak célszerű, hanem gazdaságos is.

Az egyének históriájából alakulna ki a családok története, mely nemcsak azoknak, de a tudománynak is igen tanulságos tényeket szolgáltatna.

* * *

A tények vizsgálásából indultunk ki és az elmélet segít, ségével újabb tényekhez jutottunk. Ezek lehetnek helyesek, avagy tévesek. De ez a mellékes körülmény nem változtat azon az igazságon, hogy a tudomány, mely a gyakorlati élet észleléseire épül, a maga részéről szintén segíti, irányítja a gyakorlati életet és annak cselekvéseit.

Grenső Ede.

SZEMLÉK.

A társadalomtudományok szabad iskolája

a következő taggyűjtő fölhívást bocsátotta ki:

„*Igen tisztelt Uram!*

Ismerve minden kulturtörekvés iránti lelkes érdeklődését és feltétlenül modern, szabadgondolkodó világnézetét: azzal a kéréssel vagyunk bátor Önhöz fordulni, hogy a *Társadalomtudományok Szabad Iskoláját*, mely a f. év őszén fogja működését megkezdeni, hathatós erkölcsi támogatásába venni és egy alapító, avagy pártoló tagsági adomány jegyzésével azt anyagilag is felkarolni méltóztassék.

Az új iskola céljait jóváhagyott alapszabályai ekként határozzák meg:

„Az egyesület célja, hogy megalapítsa és fentartsa a *Társadalomtudományok Szabad Iskoláját*, a mely minden gyakorlati és kereseti jogosítás nyújtásától menten, egyedül arra van hivatva, hogy a szociológiát és annak segédtudományait tőle telhető terjedelemben mindazokkal megismertesse, a kik e tudományok fontosságát, érdekességét és társadalmi hasznosságát felismervén, az iskola hallgatói gyanánt önként jelentkeznek. Szociológia alatt nemcsak a szorosan vett társadalomelmélet, hanem a szociálpolitika, a társadalomtudományi alapokon művelt történelem, nemkülönben a vallásbölcselet, szociális ethika, esztétika, lélektan és pedagógia és általában mindazok a szakok értendők, a melyek a modern szociológia természet-tudományi előfeltételei, psychofizika, energetika, biológia, stb.”

Arról van tehát szó, hogy különösen a párisi *École Libre des Sciences Sociales* és az *Ecole des Hautes Etudes Sociales* mintájára a modern szociológiai tudományoknak külön iskolát alapítsunk. Azok az okok, melyek egy ily intézmény alapítását nálunk is elsőrangú kulturfeladattá teszik, részben általános európai, részben kizárólag honi természetűek.

Az internacionális okok között a legfontosabb az volt, hogy a modern szociológia, mint a legfiatalabb tudományág, kialakulásakor már lezárt egyetemi disciplina-rendeket talált magával szemben, melyek a szociológiának a felsőbb oktatásban való kellő művelését még ott is lehetetlenné tették, a hol a régebbi tanszakok részéről többé-kevésbé liberális fogadtatásban részesült. Ugyanis egy-egy szociológiai katedra felállítása az egyetemeken

egymaga még nem oldja meg a társadalomtudományi oktatás kérdését, mert nem annyira bizonyos ismeretek közléséről van itt szó, mint inkább a természettudományos módszerek alkalmazásáról a társadalmi élet összes jelenségeire. A helyzetet legvilágosabban a következő analógia tüntetheti fel. A mint teljesen hiábavaló dolog volna egyetlen katedra felállítására a szoros értelemben vett természettudományi disciplinákra, hanem a modern természettudomány csak egy egész sereg speciális, fizikai, kémiai, biológiai, stb. vizsgálódások alapján épülhetett fel: egészen úgy egy általános szociológiai katedra létesítése egymaga még nem sokat érne, hanem különleges jogi, erkölcsi, vallási, művészeti, stb. katedrákra van szükség, hogy ezek eredménye gyanánt megszülethessek majdan a jövő természettudományos szociológiája.

Ez volt az a főök, melynek felismerése szociológiai szakiskolák felállítására vezetett a külföldön.

Nálunk ezen egyetemes európai megfontolásokhoz sajátos honi okok is járulnak. Fölösleges Ön előtt, tisztelt Uram, bővebben fejtegetni a magyar kultúra mai szerencsétlen állapotát. Abban is egyet fog érteni velünk, hogy kulturális elmaradottságunk egyik nevezetes oka abban a konzervatív, sőt gyakran kifejezetten reakcionárius szellemben rejlik, mely a magyar főiskolai oktatás nagy részében — tisztelet a kevésszámú kivételnek! — nemcsak a modern szociológiai kutatásokat proskribálja, hanem a régi disciplinákat is rendszerint elavult, haladásellenes tartalommal telíti. Ez annál nagyobb baj, mivel a régi liberális nemzedék képviselői is jórészt ellentétbe kerültek a kor uralkodó eszméivel, vagy legalább is közönyösen haladnak el mellettük. Vagyis más szóval Magyarországon az új iskola felállítása nemcsak a tudománynak, de a társadalmi haladásnak is fontos és sürgető kérdése.

Ön, tisztelt Uram, tudjuk jól, nem fog bennünket félreérteni. De rosszakaratú ferdítések távoltartására talán nem lesz fölösleges mindjárt hozzátenni, hogy *ez nem azt jelenti, mintha az iskola politizálni akarna, hanem ép ellenkezőleg, azt jelenti, hogy tudományos kutatásainak tisztaságát nem fogja engedni semmiféle politikai szempontok által beszennyezni.*

Azt véljük, hogy *à la science pour la science* ép úgy főtörvénye az eredményes tudományos kutatásnak, mint a *l'art pour l'art* a nagy művészeti erő kifejtéseknek.

Még csak egyet. Miközben a társadalomtudományok legmagasabb perspektíváihoz szeretnénk felemelkedni, nem fogunk megfélemedezni arról sem, hogy igazi kultúra csak a nagy néptömegek szellemi felemelése mellett lehetséges. E meggyőződéstől áthatva iskolánk azt a célt is maga elé tűzte, hogy az elmúlt években a *szervezett munkásság* oktatása körül történt eredményes kísérleteket rendszeres intézmény keretében tovább fejleszse és ekként a munkásság élitejét előkészítse a magasabb szociológiai tanfolyamok sikeres hallgatására.

Ezek a mi céljaink, vágyaink és reményeink. A szabad kutatásnak valódi köztársasági intézményét akarjuk megteremteni, melyben ne jelentkezhesek más emberi szenvedély, mint a tudományos igazság szeretete, ne nyilvánulhasson más törekvés, mint az, mely a kultúra felemelésére irányul és ne szerepelhessen más tekintély mint az, mely a nagyobb tudáson, a szélesebb látókörön és az élesebb ítéleten alapul, önnek, tisztelt Uram, nem kell mást hozzátenni, hogy iskolánk falai közül minden lelkendezést és

deklamációt kizárva, egész munkánkat mindannyiunk közös ideáljának szeretete fogja áthatni: a szabad, a művelt, a gazdag nyugateurópai Magyarország.

Fogadja őszinte tiszteletünk nyilvánítását.

Társadalomtudományok Szabad Iskolája: Somló Bódog, elnök. Jászi Oszkár, igazgató. Zigány Zoltán, pénztáros. Batthyányi Ervin gróf, Bárczy István, Csizmadia Sándor, Diner-Dénes József, Gratz Gusztáv, Madzsar József, Méray Horváth Károly, Rácz Gyula, Szabó Ervin, Török Lajos, Yeigelsberg Hugó, Wildner Ödön, az igazgató-választmány tagjai.

Az ügyiránt érdeklődőknek adjuk az alapszabályok következő kivonatát:

„3. §. b) Az *alapító tagok* az egyesület részére az igazgató-választmány által elfogadandó s legalább 500 koronát tevő alapítványt adnak.

c) A *pártoló tagok* legalább 100 korona adománnyal járulnak az egyesület költségeihez.

13. §. Az egyesület magánosoktól és testületektől bármily összegű adományt elfogad”.

Mindezen hozzájárulások részletekben is fizethetők.

A faji elméletek alkonya.

Le préjugé des races. Par Jean Finot. Paris, Félix Alean, Éditeur. 1905.

Chamberlainékre rossz idők járnak. Friedrich Hertz után most egy francia író emeli fel szavát a dühöngő nacionalizmus és a faji uralom theoretikusaival szemben. A Jean Finot nagy 505 oldalas könyve fontos cselekedet ebben az ügy elméletileg, mint gyakorlatilag oly izgató kérdésben, mert nem okoskodásokon, nem innen-onnan kiragadott tüneteken épül fel, hanem a tények pontos és szenvedélytelen megvizsgálásán. És ez a vizsgálat szerzót ámulattal töltötte el a „gondolatnak hiszékenységével és tehetetlenségével szemben”. A mi azonban érthetővé válik, midőn szerző arra figyelmeztet bennünket, hogy a modern fajelméletek túlnyomó többsége politikai szenvedélyekben fogantott: részben a proletariátus szabadságküzdelmének elnyomására, részben a kapitalista imperializmus borzalmainak igazolására. Mert ha csakugyan léteznek örök időkre biológiaiilag determinált selejtesebb és értéktelenebb raceok, valóságos félállatok (miként a négerekre mondották): mi sem természetesebb, mint az, hogy a biológiaiilag hódításra és uralkodásra termett népfajok természetszerűleg amazoknak kiirtására vagy leigázására fognak törekedni.

„Az egyenlőtlenség tudománya — úgymond Finot — par excellence a fehérbőrűek tudománya. Ők találták ki, ők hozták forgalomba, ők tartották fenn, táplálták és terjesztették, hála érte az ő megfigyeléseiknek, az ő dedukcióiknak. Magukat a másszínű emberek felett állóknak tekintve, magasabbrendű tulajdonságokká emelték fel mindazokat, melyek az öveik, kezdve bőrük fehérségén és hajuk finomságán. De mi sem bizonyítja, hogy az ő annyira magasztalt tulajdonságaik valódi főlény jelei.” (490.)

„Hipnotizálva elsődleges eszméjük által, ellenőrzés nélkül összedték mindzart, a mi kedvezőnek látszott, inkább politikai, semmint tudományos tételük számára. A koponya-index összehasonlításánál mit törődnek ők az illető személy korának vagy nemének megállapításával, foglalkozásaival, intellektualitásával vagy egészségi állapotával? Természetesen, ha ezekkel a kérdésekkel foglalkozni akartak volna, el kellett volna dobniok állítólagos igazságuk alapelemeinek kilenctized-részét.” (492)

Csak egy pár példát itt a sok közül. Mikor pl. a dolichocephal faj alkatot állították oda mint a vitathatatlan fölény jelét: elfeledték, hogy az európaiak nagy része a brachycephalok megvetendő kategóriájába tartozik, míg a „félállat” négerék a dolichocephal arisztokráciába. Vagy ha a Jacquart-féle arcszögletet veszik fel alapul, szükségkép arra a konklúzióra kell jutniok, hogy a francia és a spanyol baszkok, ez az oly „nemesen tiszta faj”, az eszkimókhoz és a chinaiakhoz áll közel. Vagy ha az előkar, vagy a tibia hosszúságához tartja magát az ember, a legexcentrikusabb sorozatokhoz jut, a hol az ausztrálieiak az európaiak mellé kerülnek és a hol a busmanoknak igen előkelő hely jut. De ki akadna fel ilyen és hasonló nehézségeken, ha valaki a „Vikingek ivadéka”, vagy a német császár barátja és kinevezett szociológusa? A fő: a kapitalista-imperialista-nacionálista tétel bizonyítása bárminő eszközökkel is!

Finot-t a tények halmaza, a nyugodt bírálóat és következtetés mindenben ép az ellenkező eredményre vezetik. Távol attól, hogy a fajokban a született egyenlőtlenséget, az örök időkre biológiailag determinált állandóságot ismerné fel, úgy találja, hogy „a vadnépek diadalmasan lépnek be a civilizációba, ép úgy, miként a civilizált népek visszaesnek a barbárságba. A négerék, kiket úgy tekintették, mint a kiknek az emberi fokozatok utolsó lépcsőjét kell elfoglalniok, váratlan fejlődés bizonyítékait nyújtották. Ötven év leforgása alatt oly haladást valósítottak meg, melyhez számos fehér népnek öt-hat évszázadra volt szüksége. Julius Caesartól és Tacitustól Nagy Károlyig, vagyis nyolc évszázad alatt Németország kisebb haladást valósított meg, mint az amerikai négerék a szecessziós háború óta! Mindezek után láttuk, hogy lehetetlen változatlan lélektani sajátosságokat tulajdonítani bizonyos népeknek és fajoknak. Erényeik vagy bűneik nem egyebek, mint a történelmi körülmények eredményei vagy a milieu hatásai.” (499.)

Ne értsük félre a szerzőt! Nem azt mondja ő, hogy nincsenek faji sajátosságok. Ellenkezőleg. „Azok léteznek s mi is azok tekintélyes számára mutattunk rá, csakhogy azok a környezet múlt mérkei. Külső körülmények következtében beállva, azokkal együtt múlnak el. És a mily lehetetlenség az emberi lelkeket dogmatikus és örök formulákba bezárni: ép oly lehetetlen az emberi lényeket a fajok változhatatlan formáiba raktározni. (501.)

A modern nemzetek kialakulásának tanulmányozása, szerzőt csak megerősíti eme meggyőződésében: „... a modern nemzetek a faj-felfogáson kívül, gyakran annak ellenére alakultak ki. Egybeolvadva, a legellenségesebbeknek vélt ethikai principiumok hozzájárultak a nemzeti jelleg kialakításához. Nincsenek többé „tiszta vérű” népek és sohasem is voltak. Mentül fejlettebb, mentül életerősebb egy nép, annál inkább összekeverődnek a többivel. Azoknak a vére, melyek a civilizáció élén haladnak, miként a francia, az angol, a német, az olasz, vagy az Egyesült-Államok népe, a leggazdagabb heterogén elemekben. Az, a mit Paul Broca mondott Franciaország lakosairól, hogy azok a koponya-index ismert különböző típusait tüntetik fel, minden civilizált népre áll. Mindazok, melyeknek eredetét tanulmányozták, az ethikai elemek ugyanazt a gazdagságát tüntetik fel, melyek összekeveredve hozzájárultak a nemzeti egység kialakításához.” (503.)

Ezek a Finot fő eredményei, melyekre kitartó, gondos és gyakran éleselmű vizsgálatok alapján jut el. A feldolgozott tények gazdagsága, nem ritkán újdonsága és olykor a felfedett összefüggések eredetisége a speciális tárgyán túlmenő érdekességet kölcsönöz könyvének. Ha

mindehhez hozzáfűzöm, hogy stílusa és módszere tiszta, világos és egyszerű s hogy a szellem és érzület mély fejtegetésein keresztül vonul a francia humanizmus egyik legnemesebb gyümölcse: akkor indokolva lesz az az ítéletem, hogy a Finot munkája egy igen termékeny és élvezetes könyv. J.

Az együttes nevelés.

Rossz szokásom, ha valakivel találkozom, nézem, vajjon milyen századból való? És sokat látok, a ki a XII — XV. századba illik.¹ Dr. Kármán Mór tanár e szellemes ötletét igazolta ama felszólalások némelyike, melyek a Feministák Egyesületének az együttes nevelés érdekében tartott nagygyűlésen elhangzottak. Viszont akadt az előadók közt XX-adik századbéli pedagógus is. Ez utóbbiak közé nem sorolom á priori és kizárólag azokat, kik a koedukáció mellett foglaltak állást, hanem inkább összegezem az újítás mellett és ellene felhozható okokat, még pedig úgy, hogy lehetőleg a felszólalók érveit használom fel. Az együttes nevelés *ellen* szól:

1. A gazdasági veszély, 2. pedagógiai nehézségek, 3. a külföldi példa, 4. erkölcsi veszély és 5. Dr. Kármán Mór.

I.

1. *Schack Béla* főigazgató szerint: „Némi közgazdasági veszély származhatik abból (ha t. i. mindkét nem a keresetre veti magát), mert eddig úgy tartották, hogy a nő tartsa meg, a mit a férfi keresett.” (A F. E. jegyzőkönyvéből idézek.) Ha ezt az okoskodást kiterjesztem az együttes nevelés ellen, úgy két lehetőség közt választhatok: vagy a nő különoktatása ép oly jó, mint a férfié, s akkor a gazdasági veszély nem kisebbedett, vagy a férfi oktatása jobb és ennek következtében létért folytatott küzdelmének esélyei kedvezőbbek, a mely esetben *tudatosan*, a megtévesztés árán készítem elő „a gyengébb nem” tönkremenését.

Ezért „gazdasági veszély” alatt nem érthetek egyebet, mint attól való félelmet, hogy „mindkét nem a keresetre veti magát.” Az együttes nevelés kérdését ezzel kikapcsoltam és helyét általában a nő nevelésének kérdése foglalja el. Gazdasági szempontból *kizárólag* azt vizsgálhatom, hogy nem lenne-e például helyesebb a tökéletlen, szegény angolok, amerikaiak, ausztráliak rossz gazdasági viszonyaitól megrettenve a nőket a gazdag és célszerűen gazdálkodó Törökország mintájára mindenféle, a férfit versenyével terhelő foglalkozástól eltiltani?

2. *A magyar* pedagógiai veszélyről nehezen adhatok számot. Kármán Mór hívatott szakferfiú kijelentése szerint „A kérdés nálunk még komolyan tárgyalva sincs” (F. E. jkve.) A külföldi

¹ Dr. Kármán Mór előadása a T. T. 1905. máj. 23. ülésén. I. A középiskola reformja 243. lap.

példa pedig nem mérvadó, mert hisz ép a F. E. nagygyűlésén eléggé kitanítottak bennünket arra, hogy a magyar ember és viszonyai elűtnek a svéd, olasz, amerikai egyéntől és annak társadalmi kereteitől. Jobb forrás híjján tehát magam vetem fel a két nem eltérő fejlődéséből és különböző észbeli tehetségéből kovácsolható érvet:

A leány gyorsabban fejlődik. Ezen segíthetünk, ha pl. középiskolai oktatását a fiúénál korábban kezdjük meg. — A nő észbeli tehetsége kisebb. E nézetet alaposan megingatja számos példa. Csakhogy ezek jó része külföldi, tehát nem hivatkozhatom rájuk. De különben, ha a két nem szellemi munkabírása eltérő, úgy annál inkább hasznos az együttes nevelés, mert akkor már az iskolában, még pedig *kevesebb szenvedés árán* végbemenne az a differenciálódás, melynek az életben meg *kell* történnie. Ha orvos, mérnök, ügyvédhez fordulok, úgy többnyire tudását keresem, nem pedig azt: leány, asszony, vagy férfi-e voltaképen? Ha tehát a nő tökéletlenebb, úgy e pályákon a létért folytatott harcot nem bírja ki, pusztulnia kell. Már pedig sokkal helyesebb, ha szigorúan egyforma bánásmód következtében már a középiskolában és nem az életben tűnik ki alsóbb rangúsága. E szükségesség teljes egyforma bánásmód egyedüli biztosítéka pedig az együttes nevelés. Vagyis akár a két nem szellemi egyenrangúságából, akár ennek ellenkezőjéből induljak is ki: a koedukáció célszerű; sőt a második esetben még célszerűbb, mivel az alkalmatlan egyéneket eltávolítja a tudományos pályákról.

Beke Manó egyetemi tanár értékes előadásában felhozott kétségeit esetleg szintén a neveléstaniak közé sorolhatjuk. „Ő híve az együttes nevelésnek, de vannak aggodalmai ebből a szempontból, a mikor egy tanár tanít vagy nevel, akkor egy ideális célt tart szeme előtt, a melynek fejlesztésére iparkodik. Ez az ideál: a becsületes, derék magyar ember, lehet magyar férfi, lehet magyar nő, de közös nemű-nem lehet. Az a tanár, a ki tanít, kell, hogy azt az ideális végcélt tartsa szem előtt, még a matematikában is A specializálódás még jobb, mint az egyesítés”. . . . (F. E. jkv.) Ezt az elméletet Kármán Mór következetesen vitte tovább, a mikor imigyen szólt vala: „és a hol ez megvan (együttes nevelés), ott más tanító nem lehet, mint a nő. Leányiskolába sem szabad férfiúnak betenni a lábát” (F. E. jkv.)

Ez az érvelés talán veszít valamit súlyából, ha arra gondolunk, hogy az iskola a valódi életre készít elő, melyben magyar, francia, angol stb. hím és nőnemű emberek élnek együtt.

3. Valaki azt kérdezhetné, miért nem valósította meg több kultúrállam (Német-Franciaország) a teljes koedukációt, ha az valóban üdvözítő?

A fejlődésben uralkodó tehetetlenség törvénye, a pedagógusok bűnei, egyéb teendőik, társadalmi alakulás stb. sokat megokol. Példa kedvéért csak azt a magyarázatot említem, mely a mi várható fejlődés-

désünk szempontjából a leginkább leverő: A középiskola ma a polgári osztály nevelési szerve. A proletariátus még nem vehette uralma alá, az arisztokráciának pedig felesleges. Már pedig ép Francia- és Németországban látjuk azt, hogy a középrend egyre gyengül, elmarad a társadalmi fejlődés mögött és jóformán semmi téren sem termel a haladás irányának megfelelő új alakulatokat. Ellenben pl. Anglia, Amerika polgári osztálya mint minden szempontból, úgy a nevelés terén szintén jobban érti meg a kor intő szavát. E jelenség magyarázza talán a közoktatás eltérő alakulását.

Azok, kik az általános fejlődés nagy törvényeit kutatják (Méray-Horváthra hivatkozom példának okáért), talán egyes szervek visszafejlődésének pontosabb okát is megadnák?

* * *

Végső elemzésben a három első érv — gazdasági veszély, pedagógiai nehézség, külföldi példa — nem magyarázza meg azt az elkeseredett küzdelmet, mellyel sokan a koedukáció ellen törnek. A legtöbb embernél a felhozottakhoz hasonló megfontolások csak egyéb forrásból eredő ösztönszerű vagy tudatos félelmének megokolására szolgálnak. Irtóznak az együttes neveléstől és annak egyenes következtétől: a nemi felvilágosítástól, mert, mint Kármán helyesen jegyezte meg, sok oly ember sétál közöttünk, kit gondolkodásmódja a középkor embereihez fűz. E feltevést igazolja az együttes nevelés ellen felhozott alapérv vizsgálása.

4. Egyre az erkölcsi veszélyre hivatkoznak. Döntő tényekkel senki sem szolgálhat, de azért az emberek túlnyomó nagy része készséggel ad hitet az aggodalomnak. Ez természetes. Évszázadokon keresztül nevelték bele az emberiségbe a „hús bűnös gerjedelmétől” való félelmet, átkozták a nőben (Éva) az emberiség megrontóját és tanították a nemi kérdések undorító, az aszkézis dicső voltát. A megszokás és átöröklés megrögzítette, egymáshoz fűzte e vészes tanításokat és napjainkban az atavizmus kél harcra, mikor az együttes nevelést és az ettől elválaszthatatlan nemi felvilágosítást sürgetik. A nőtől való félelem még az igazán sok ismerettel rendelkező embereket is megvesztegeti. Erre ékes példa maga dr. Kármán, a ki ezt mondja: . . . Bizonyos *tartózkodó szeméremből* mindig kelletlen feladatnak vettem, valahányszor — összesen két-három esetben és rövid ideig — egy-egy leánynövendéket tanítanom kellett.”¹ És ugyanezen tudós, Spencer ama követelésére, hogy „meg kell tanulni az embernek azon cselekedeteket, a melyek közvetlenül összeköttetésben állanak életének fentartásával”, azt jegyzi meg: „Ezt a békák is, tücskök is tudják, pedig nem jártak iskolába.”² Az emberek nagy része hasonló módon felel, ha kifejezetten a nemi felvilágosítást sürgetjük.

¹Kármán: Feminismus és Paedagogia. 4. 1.

²A középiskola reformja: 256. 1.

A méheket nem oktatják a kis kátéra és társadalmuk azért virágozik; a kutyáknak kevés helyen adják elő a higiena követeléseit, de azért ritkán rontják meg gyomrukat; a hódok matematikai leckék nélkül számítják ki csodálatos épületeik tervrajzát. Mindebből pedig az következik, feltéve Kármán analógiájának helyes voltát, hogy vallás- és egészségtant, mennyiségtant, sőt egyáltalában semmit sem kell tanítani.

Mindenki, sőt maga Kármán is észrevenné, hogy a békák és tücskök példája nem döntő, ha nem zavarja éleslátásukat „tartózkodó szemérmük.” Tehát már eleve is azt mondhatjuk, hogy a két nem viszonyának megítélésénél atavisztikus hajlandóságok vezetnek félre az emberek jó részét. Ezért fogadják el minden fentartás, sőt vizsgálat nélkül az együttes nevelésnek útját álló „erkölcsi veszély” című mumust.

E feltevést igazolja a példa: Schack Béla főigazgató, ki kérdezősködött a koedukáció erkölcsi hatásairól: „Amerikaiaktól dicsérni hallotta (t. i. az együttes nevelést); svédektől, norvégektől is, *de mindig volt egy mosoly az ajánlás mellett, mely kételkedésre vitte őt.*” (F. E. jkv.)

Íme így keletkezik a tudományos meggyőződés! Schack azt teszi fel, hogy külföldi kartársai becsapják őt. Értsük meg a dolgot. Nem egy tanár, sem kettő, hanem *mindannyian*; nem egy nemzet összes tanárai, hanem *mindhárom* nemzet összes tanárai, kikkel ez ügyben tárgyalt, összebeszéltek a célból, hogy őt rászedjék. Hiába, Schack főigazgató nem tudja a „mosoly” egyéb lehető okát adni. Nem jut eszébe, hogy talán kérdésének kissé naiv volta bírta mosolygásra az előrehaladott nemzetek tanárait? . . . Az említett példa világítja meg az „erkölcsi veszély” babonájának keletkezési módját.

Azért nevezem e hitet babonának, mert a tapasztalás és elmélet nem erősíti meg, sőt ellene szól.

Külföldi példára való hivatkozás felesleges, mert hisz újra csak azt az ellenvetést hívnám ki, hogy a mi országunk lakosai „mások.” Csak mellesleg utalok erre az újabb atavisztikus vonásra, melynek eredetét felleljük a zsidóknál, hunnoknál és isten egyéb „kiválasztott népeinél.”

Az együttes nevelés tehát csak akkor valósítható meg, ha *magyar* példa szól az erkölcsi veszély ellen. De honnan szerezzünk ily példát? Kármán kimondta: „Hogy ha gyakorlati a cél, hát állítsanak fel egy oly iskolát, ehhez ő is hozzájárul. *De hát tulajdonképpen experimentálni ilyenekkel nem szabad.*” (F. E. jkv.)

A mint látszik, minden jelenséget Magyarországon külön ki kell próbálni. (Kármán imént idézett kijelentésének második mondatától eltekintek. Vagyis egyedül a francia forradalom nem tanítja meg a mi uralkodó osztályainkat arra, hogy a nyomor lázadásba kergeti a nemzeteket; az orosz vereség szintén nem világosít fel bennünket a zarnoki uralom és elbutítás végzetes következéseiről. Nem, ebben az

országban csak az a tapasztalás számít, melyért drágán megfizettünk; vagy talán még az sem? . . .

Nem hangsúlyozom külön, hogy az együttes nevelés terén ily próba legalább egy nemzetség középiskolai tanításának idejével, azaz nyolc évvel késleltetné a haladást, hanem felhívom a figyelmet ily kísérlet megbízhatatlan voltára. Egyetlenegy iskolában és rövid ideig tapasztaltakat alig is általánosíthatjuk. De tekintsünk el mindettől és nézzük hazai viszonyainkat. Forel említette ezt — s bárki itt is meggyőződhetik erről — hogy különböző nemű, együtt nevelt mostoha-testvérek, kik között tehát nincs vérségi kapocs, igen ritkán!szeretnek egymásba, *mert a megszokás nagyban csökkenti az érzéki ingert.* E tétel néha à contrario is igazolást nyer: Ismeretlenben, egymástól külön nevelt *vérszerinti* testvérek egybekeltek és „a vér szava” nem gátolta őket. E tényekből szintén az következik, hogy az együttes nevelés semmi esetre sem növeli az „erkölcsi veszélyt”, hanem ellenkezőleg kisebbiti azt.

Különben számoljunk le végleg a kísértetekkel. Tegyük fel, hogy a növendékek kisebb-nagyobb száma tényleg pap és anyakönyvvezető közbenjövte nélkül folytatna nemi életet. Ma is nem egyszer csábítják el cselédek, a család barátai és barátnői a gyermekeket. Ez zsenge kor okából, avagy morális szempontból feltétlenül rossz, de vajjon ily lehetőségek miatt egyszerűen el kell-e vetni a különben igen célszerű koedukációt? Mielőtt ezt megtennék, méltóztassanak a nőt eltiltani gyári munkájától, akadályozzák meg a cseléd-tartást, együttes táncolást, korcsolyázást, „zsúrolást,” sőt a sétálást is, mert hisz mindeme alkalmakkor incselkedhetik a sátán. Alkalmazzunk ilyenfajta felírásokat: „Kossuth Lajos-utca, sétatér férfiak számára!” „Andrássy-út, itt csak nők járhatnak!” — íme ilyen a következetes eljárás! De az a társadalom, mely a 15 éves szolgálót, vagy virágárus leányt nem óvja attól, hogy gazdasági hatalmi eszközökkel és *akarata ellenére* ne ejtsék meg, az a társadalom a világért se játsza ki az erkölcsöt érvül akkor, mikor a kétnemű ifjúságnak egyenlő feltételek és felügyelet alatt való neveléséről esik szó!

* * *

Végső elemzésben az „erkölcsi veszély” sem érv az együttes nevelés ellen. A tapasztalás és elmélet nem csak hogy nem igazolja a rémlátást, de határozottan mutatja annak megokolatlan voltát. Ettől eltekintve az erkölcsiség jelszava a mi társadalmunk szájában kissé tréfásan hangzik. — Maradnak dr. Kármán Mór különös érvei.

Legjobb tudásom szerint értékelem és becülöm azt a köz-tudatba átment nagy munkát, melyet régente Kármán Mór a haladás érdekében kifejtett: ezért esik nehezemre a szóban forgó kérdésre vonatkozó érveinek részletes boncolása. Különben a munka felesleges. Néhány hónappal ezelőtt a T. T. vitáinak során Pikler Gyula igen széleskörű tudással és igen éles logikával állította be általános pedagógiai elveit;

Kármán személye pedig már jóformán a történelemé. Ezért egyszerűen idézem azt a mondást, melyben kiélesedik e tanfőúrnak az együttes nevelésről vallott elve: „*A koedukáció megvan a primitív fokon, megvan a négereknél, megvan az állatoknál, (emelkedett hangon:) igenis ott megvan!*” (F. E. jkv.) — — — — —

Az ilyenfajta nézetek és a haladásnak viszonyát élesen jellemzi a Budapesten megjelenő *Alkotmány* című napilap megelekedése. Miután ez az újság elsorolta mindazt, mire a „feministák vezéreinek” gondolniok kellett volna, azt jegyzi meg: „..... erre abban a nagy társaságban zsidó Kármán Móron kívül jóformán senki sem gondolt”. (1906. május 22. szám.) Íme így létesül némi összhang Kármán és az *Alkotmány* nézetei közt. És e perspektívának mélységeiből ítélheti meg Kármán maga is némely elvét. — — — — —

Az igazság erején nem változtat a különben még oly tiszteletreméltó tüdősök ellenkezése. Ha némelyek homokba is rejtik fejüket, mégis kimondhatjuk, hogy az együttes nevelés *ellen* felhozott érvek nem állják ki a bírálást. Ezek után csak még a *mellette* szóló okokra kell rámutatni.

III.

1. *Gazdasági szükség* szól az együttes nevelés mellett. A nők számára külön intézeteknek felállítása és közigazgatása igen költséges. Ezt mindenki elismeri.

2. *Szellemi szükség* ugyancsak a közös nevelést teszi nélkülözhetetlenné. Kevés Spencer, Claude Bemard, Garofalo, Wundt, Schaffte születik; ha ezeket még meg is osztjuk a két nem között, úgy mindkettő rosszul jár.

A középiskolákban szintén csak akkor beszélhetünk bizton egyenlő rangú nevelésről s csak akkor állapíthatjuk meg a két nem viszonylagos értékét, ha egyugyanazon tanárok oktatják nemre való tekintet nélkül az ifjúságot. Kármán helyesen jegyzi meg: „..... Közoktatásügyünk első nagy kötelessége volna, hogy legalább az általános, nem szakszerű műveltséget szolgáló intézeteinkben fiú és leány, férfi és nő egyenértékű oktatásban részesülhessen”.¹

3. *A helyes kiválasztás* követelésének szintén csak úgy teszünk eleget, ha az ifjúság lehető legnagyobb részét lehetőleg teljesen egyenlő próbának vetjük alá. Ha a növendékek számát tetemesen növelem, úgy különben egyenlő körülmények között több kiváló embert termelnek.

4. *A valódi élet követelése.* A lét tusáját együtt vívja a két nem. Szörnyűség, ha csak el is gondoljuk, hogy a nevelés egész folyamán mindent elkövetünk a célból, hogy *ne* ismerjék meg egymást, hogy *ne* szerezzék meg azt a nélkülözhetetlen belátást, melynek hiányában a családi élet boldogsága, a jövő nemzedék tökéletessége a véletlen és vakszerencse játékától függ.

¹ Kármán: Feminismus és Paedagogia. 14. 1.,

Érthető ezek után, hogy kiváló emberek ajánlják az együttes nevelést, melyet a F. E. nagygyűlésén Forel, Erődi, dr. Dienes Valeria, Schwarz Gusztáv és részben Beke követelt ez ország számára. De *minden* igaz embernek nemcsak az intő szó meghallgatása, hanem a *cselekvés* is kötelessége. A jövő nemzedék sorsa forog kockán. Minden szülő gondoskodjék gyermekeiről; a testvérnek jusson eszébe ifjabb testvére. Az emberiség érdekében társadalmunknak kell cselekednie.

Elavult tanügyünk megújítása nem sért jogosult magánérdeket és kizárólag csak maradi babonába ütközik. A babonát, régmúlt idők ez átkos örökségét, kell mindenekelőtt kipusztítani. Hiába szónokiunk addig a közös nevelés mellett, a míg az „erkölcsi veszély” mumusával le nem számolunk. A koedukációinál le kellene tenni a gólyamesékről, s ép ez rettent meg az embereket. Ezért kell mindenekelőtt a nemi felvilágosítás veszélytelen, sőt feltétlen szükséges voltát nem igazolni, mert ez már megtörtént, hanem a tények megismerését a lakosság legtágabb köreiből terjeszteni. Kiváló magyar orvosok beszéltek nem rég e kérdéstről, de szavuk elhangzott a pusztában. Ha ellenben valahol összegyűjtenők *mindenféle* ember tapasztalását; ha *mindenki* elmondaná azokat a hajmeresztő tényeket, melyeket magán vagy környezetében észlelt, úgy a mostani rendszert vádoló oly rettentő irat alakulna ki a köztudatból, hogy annak hangos követelése ellen már nem védene többé a maradiság strucpolitikája.

Harkányi Ede.

A szövetkezetek szociális Jelentősége.

„Ha a mezőgazdasági bérmunkások termelőszövetkezetekbe tömörülve kezelés alá vennének egyes birtokokat, csakhamar kitűnnék, hogy olcsóbban és hatályosabban termelnek, mint a nagybirtokosok napszamosaikkal. Ez azt eredményezné, hogy minden mezőgazdasági munkás termelőszövetkezet tagja kívánna lenni és egyik sem lenne hajlandó tovább az eddigi módon a nagybirtokosoknál szolgálni, a kik így kénytelenek lennének birtokaikat a termelőszövetkezeteknek átadni. *Ezáltal megszűnnék az emelkedő földjáradék, az igazságtalan jövedelemelosztás tulajdonképeni oka.* A termelőszövetkezetekbe egyesült mezőgazdasági munkások több iparterméket fogyasztanának, mint addig, napszamos korokban. És ebből haszna kizárólag az ipari *munkásságnak* lenne, mert a tőkések, vállalkozók hasznukat kénytelenek lennének munkásaik bérének emelésére fordítani, a kikre egyedül számíthatnának, mert a most már elégedett falusi népességből nem jönnének annyian a városokba munkánálattal lenyomni a béreket, A szociális kérdés meg lenne oldva.”

Ez dr. Franz Oppenheimer: *Die sociale Bedeutung der Genossenschaft* című füzetének veleje.

A mezőgazdasági termelők szövetkezeteinek nagy gazdasági hatalmát és értékét mindnyájan ismerjük; távol is áll tőlünk azok áldásos működését lelcicsinyleni. Azonban Oppenheimer következtetéseit mégis túlzottaknak kell tekintenünk. Először is, ha a magán nagyüzemet tel is váltaná a szövetkezeti üzem, ez még távolról sem jelentené a földjáradék megszűnését. A földjáradék a magánföldtulajdon intézményének következménye, mely a gazdasági üzem bármely alakja

mellett fennállhat. Példát erre épen magyarországi földbirtokosaink szolgáltattak, a kik a parcellázó mozgalom megindulása óta haszonbérék alakjában sokkal nagyobb járadékot húznak földjük után, mint azelőtt, mikor birtokaikat házilag kezelték. Dacára a nyugatamerikai és egyéb szűzföldeknek, a földbirtok és nevezetesen egy bizonyos földbirtok tulajdonjoga monopóliumot teremt, mely járadék és pedig szinte határ nélkül emelhető különbözőzeti járadék szedésére ad hatalmat. A mi pedig az ipari nagytőkét illeti, ez aligha fog bérlenyomó tartalékos munkások nélkül maradni, ha mindjárt kellemesebbé is válik a mezőgazdasági munkások helyzete. Mert korlátlan számban egyelőre még termelőszövetkezetek útján sem találhatnak az emberek a mezőgazdaságban alkalmazást, sőt az eszközök tökéletesedése épen az utóbbi időkben tette az addig a mezőgazdaságban alkalmazott munkások egy nagy részét feleslegessé.

Am szerzőnk tételét mint megdönthetetlen igazságot adja elő, melyre történelmi bizonyítékokat is vél felhozhatni. Igaz, hogy ezek közül csak egy, a ralahinei kísérlet vonatkozik sajátképeni *termelőszövetkezetre*, a többi mind *termelők*, egyes eszközök megteremtése végett alakúit *szövetkezeteire* vonatkozik. (Ezt a Dávid által oly szépen megalapított megkülönböztetést Oppenheimer teljesen mellőzi.) Nos, az 1829-ben termelőszövetkezetbe egyesült ralahinei kisbérlők két évig igen szépen boldogultak és a földesúrnak is nagyobb bért fizettek, mint a mennyivel ő addig birtokából látott. De hát akkor miért kergette el az idealista földbirtokos Vandeleur utóda ezeket a jól dolgozó és fizető bérlőket? Vagy ha már így történt, miért nem ismételték meg a kísérletet több helyütt háromnegyed évszázad alatt? Ezekre az ellenvetésekre szerzőnk adós marad a válaszszal. A termelők szövetkezeteinek ajánlásánál azután teljesen elfeledkezik szerzőnk arról, hogy ezek első sorban a már vagyonnal bíró parasztságot, a mezőgazdasági kis burzsoáziát erősítik, melytől ugyan hiába várná, hogy „a választásoknál a proletariátus uralmát behozza”.

De valósággal naivvá lesz az érdemes szerző ott, a hol azt igyekszik bebizonyítani, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működése elé nem tornyosulnak azok az akadályok, melyek eddig az ipari termelőszövetkezetek működését megbénították. Így a szükséges hitel biztosításánál szórói-szóra így nyilatkozik: „Egészen másként a mezei szövetkezet! Ennek megalapításához egyáltalában nincs szükség személyi, hanem csakis jelzálogilag biztosított tárgyi hitelre. Legfeljebb egy félévi munkabér előlegezését kellene kívánnia, melyre azonban a szövetkező tagok házi szerszámai és állatai elegendő biztosítékot nyújtanának.” Tehát szerző a földet örök tulajdonba megvásároló és nemcsak ideiglenes használatba vevő, e mellett még szerszámokkal és állatokkal rendelkező vagyonos parasztokra gondol, vélné az ember. Am Oppenheimer azonnal így folytatja tovább: „Ha pedig új társak lépnek be, ezeknek csak házuk felépítéséhez szükséges készpénz; ellenben az üzem kiterjesztéséhez semmiféle új eszközökre nincs szükség; csak valamivel belterjesebben kell gazdálkodnia, hogy az újonnan érkezőket is foglalkoztassa, például az által, hogy a külterjes szemtermelésről, lassanként átmegy a kapástermelésre és azután a kerti művelésre. Így hát Oppenheimer azt képzei, hogy oly parasztok, a kik elég hitellel és vagyonnal bírnak, hogy a mai rendben megszerezzenek és rendezzenek egy földbirtokot, hajlandók lesznek új, vagyontalan jövevényeket egyenjogú társaikul befogadni és nekik, ha már belterjesebb gazdálkodásra át is mennek, át is *mehetnek*, létminimum-béreken kívül egyebet juttatni!

Így valóban csak az beszélhet, a ki oly jól ismeri a mezei viszonyokat, hogy (indokolás mellőzésével) kimondhatja: az ipari termelőszövetkezetek disharmonikusak, ezért halálra ítélvék; ellenben a mezeiek harmonikusok, mert az összes társak érdekei összhangban állnak egymással,

Oppenheimer könyvének fő érdemét nem is gyakorlati javaslatának megalapítása képezi, hanem néhány elméleti tétele, melyek nagyon megérdemlik legalább is a beható megvitatást. Ilyen az, hogy „kereseti szabadság mellett egy nép (tagjának) jövedelmét a legmélyebben álló réteg jövedelme határozza meg.” Vagyis a hol az egyszerű tanulatlan munkás évenként 2000 márkát keres, ott senki sem fog ennél csekélyebb díjazásért magasabbrendű munkát elvállalni.

Az egész nép gazdasági helyzete tehát csupán a minimumra utalt réteg keresetének emelése útján javítható meg állandóan. Ez a réteg pedig nálunk Európában a mezőgazdasági munkásság; a mint ez magasabb keresetre tesz szert, azonnal meg fog szünni más kereseti ágak emelkedését saját megszökő tagjainak olcsó munkakínálatával akadályozni. Azon kijelentést, hogy az ipari termelés főként attól függ, mennyi munkaerőt hagy fenn és mennyi vevőt szolgálat számára az elsőrendű szükségleteket szolgáló mezőgazdaság, szerző az eddigi, főként az ipart tekintő nemzetgazdasági iránnyal szemben oly nagy fordulatnak tekinti, mint midőn a csillagászok a világ középpontját a föld helyett a napban kezdték megtalálni.

Különben Oppenheimer annak az iránynak híve, mely Marxszal ellentétben a tőke keletkezését nem az ipari nyereségtöbbletekben, hanem a felhalmozott földjáradékokban keresi, melyek ismét a régi rabszolgaintézmény maradványainak köszönik létüket. E pontra nézve eltérők lehetnek a nézetek; a legújabb történelmi kutatások és tapasztalatok inkább Marxnak látszanak igazat adni. Oppenheimer ezúttal is kiváló képességet árult el a gazdasági jelenségek tudományos megfigyelésére. Azonban az „utópista” jelzőtől, mely ellen pedig folyvást tiltakozik, jelen munkája révén még nem fog megszabadulni.

Farkas Geiza.